KÂMRÂN MÎRZÂ'NIN DÎVÂNI

I

ALİ ALPARSLAN — KEMAL ERASLAN

GİRİŞ

Hayatı

Hindistan'da Türk-Hind İmparatorluğu'nun kurucusu Babur'un ikinci oğlu ve Hümâyûn Şâh'ın üvey kardeşi olan Kâmrân Mîrzâ, 1509'da Kâbil'de doğdu. Annesi Gülruh hatundu. Büyük kardeşi Hümâyûn'dan daha zeki ve san'atkâr olan Kâmrân Mîrzâ, aynı zamanda zâlim ve ihtiraslı idi.

Babur, geniş ülkesinin idaresini dört oğlundan ikisi olan Hümâyûn ve Kâmrân Mîrzâ arasında taksim etmiş ve Kâmrân Mîrzâ da Kandehâr'ın idaresiyle vazifelendirilmişti. Babur'un vefatından sonra tahta Hümâyûn geçti, Kâmrân Mîrzâ ise Pencâb valisi oldu.

Kısa zamanda iki kardeşin arası açıldı ve Kâmrân Mîrzâ Hümâyûn'a baş kaldırdı. Hümâyûn 1542'de Kâbil'i ele geçirince Kâmrân Mîrzâ, Bedehşân'a çekildi ise de 1550'de Kâbil emîrliğini tekrar ele geçirmeğe muvaffak oldu. Ancak burada fazla tutunamadı ve Hümâyûn'un kuvvetlerine mağlup oldu. Bundan sonra emîrliği bırakıp dağlara çıktı. Avâre bir şekilde orada-burada dolaşmağa, hatta bazı yerlerde yağmacılığa başladı.

1553'te Gohar kabilesinin reisi Sultan Âdem Han tarafından sıkıştırılınca kaçabilmek için kadın kıyafetine girdi ise de yakalanıp Hümâyûn'a gönderildi. Devlet ileri gelenleri Kâmrân Mîrzâ'nın öldürülmesini istedikleri halde, Hümâyûn, onu öldürtmeyip gözlerini oydurmakla yetindi. Tarihçiler, gözleri neşterle kör edilirken, onun gösterdiği cesareti takdirle anlatırlar.

Kâmrân Mîrzâ'nın şiirlerinde yer yer çektiği ıztırapların yaşadığı huzursuz hayatın izlerini bulmak mümkündür. Meselâ :

Çıḳıp ulus arasıdın kenārei̇ tutayın
Ki köñglüm içre ulusdın besī melāl durur (34 / 4)

beyti bu huzursuzluğu açık bir şekilde dile getirmektedir.

Emîrlik davasından vazgeçen Kâmrân Mîrzâ, 1554'te karısı Çiçek Begüm Argun'la Mekke'ye gidip yerleşti. İkbal günlerinde kocasının yanında olan Çiçek Begüm Argun, bu felâket günlerinde de, bütün ısrarlara rağmen kocasını yalnız bırakmadı. 1557'de Mekke'de vefat eden Kâmrân Mîrzâ'dan birkaç ay sonra Çiçek Begüm Argun da vefat etti.

Kâmrân Mîrzâ'nın bir erkek ve üç kız evladı olmuştu. Bunlardan oğlu Ebu'l-Kasım da babası gibi şairdi. 1557'de Ekber Şâh tarafından Gwalior'a sürüldü, birkaç sene sonra da tehlikeli görülerek öldürüldü.

Son derece cesur, ihtiraslı ve entrikacı olan Kâmrân Mîrzâ'nın, bazı beyitlerinde Hümâyûn'u takdir ve övgü ile anması dikkat çekicidir :

Ḳayan kim ʿazm iter bolsun muẓaffer
Ebu'l-Ġāzī Hümāyūn şāh-ı manṣūr (28 / 6)

....

کامران تا که جهانراست بقا
خسرو دهر همایون بادا (2/6)

Ş a i r l i ğ i

Ekseriyetle *Kâmrân,* nâdir olarak da *Ġāzī* mahlasını kullanan Kâmrân Mîrzâ'nın şiirlerinde daha ziyade âşıkâne unsurlar hakimdir. Bununla beraber bazen dînî-tasavvufî ve hikemî unsurların da şiirlerinde yer aldığı görülür. Meselâ :

Zihī her ẕerredin ḥüsnüñg hüveydā
Cemālıñg āfitāb-ı ʿālem - ārā (5 / 1)

....

Eger yumsam köz er her sarı açsam
Siniñg ḥüsnüñgni eyler min temāşā (5 / 3)

....

Her libās içre ura[dur] ʿışḳ yolın
Gāh Şīrīn gehī Leylā atalıp (8 / 3)

....

Yüzüñg közgüside Tiñgrini körgil
Körüp közgüde özni bolma maġrūr (28 / 2)

gibi beyitlerde tasavvufî ve hakîmâne,

Ḫoş-vaḳt uşal rind ki deyr içide min dik
İgnideki ḫilʿat añga iski kipenektür (31 / 5)

....

Sarıġ yüzümge ḳızıl eşkdin bir ḫaṭ yazdım
Bahār-ı 'ömr ḫazān bolġalıġa dāl durur (34 / 6)

gibi beyitlerde de rindâne bir edâ göze çarpmaktadır.

Kâmrân, klasik Türk edebiyatının teknik ve inceliklerine vakıf olmakla beraber, kuvvetli bir şair sayılamaz. Bununla beraber bazı beyitlerinde güzel söyleyişlere ve orijinal benzetmelere de rastlanır :

Ḫasta köñglüm mużṭaribdür zülfi yanıġa tüşüp
Şest ara tüşken balıġ yañglıġ ki eyler ıżṭırāb (9 / 2)

. . . .

Aldı köñglümni açıp saçını ol ra'nā ḳız
Saldı sevdāyī başımġa saçıdın sevdā ḳız (36 / 1)

. . . .

Ey ṣubḥ nefes urma ve'y mihr ṭulū' itme
Kim bu kiçe mihmāndur ol şeb-i şebistānım (49 / 2)

Şu beyitte de kuvvetli bir savaş tasviri görülmektedir :

Her ṭaraf nīze ḳılıç ḳoptı
Eyle kim neyistān içide ḳamış (105)

Zamanın anlayışına uyarak Türkçe şiirler yanında Farsça şiirler de yazan Kâmrân'ın, bilhassa Fars edebiyatının büyük şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin tesirinde kaldığı görülür. Meselâ Kâmrân'ın,

دل بمهرش منه که مکاریست
که شدست آن عروس صد داماد (26/4)

beyti ile

ز گریه غرقهٔ بحر سرشکم
درین دریا ندارم فکر ساحل (47/6)

beyti, Hâfız-ı Şîrâzî'nin,

مجوی درستیء عهد ازجهان سست نهاد
که این عجوزه عروس هزار داماد است (*)

(*) Gevşek tabiatlı bu dünyada ahde vefa arama, zira bu acuze (bu dünya) binlerce damada gelin olmuştur.

شب تاریك و بیم موج و گرداب چنین حائل
كجا دانند حال ما سبكباران ساحلها (**)

beyitlerini hatırlatmaktadır. Ayrıca Farsça şiirlerinde de güzel söyleyiş ve benzetmelere rastlanmaktadır :

ای اشك چو سیمم دل تو نرم نگردد
سیمین ذقنا سنك دلا لاله عذارا (4/2)

زسبزه درقدم افتاد فرش زنكاری
شكوفه سیم بكف ازپی نثار آمد (22/3)

باز زلیخاء شب موی سیهرا گشاد
زانكه بچاه افتاد یوسف گل پیرهن (55/2)

beyitlerinde olduğu gibi.

D î v â n ı

Kâmrân'ın, biri Türkçe ve Farsça, diğeri de sâdece Farsça şiirlerinin yer aldığı iki dîvânı mevcuttur. Bunlardan Türkçe ve Farsça şiirlerinin yer aldığı dîvânının ise iki nüshası bulunmaktadır :

1. *Banki-pur nüshası* :

Bu nüsha Mahmûd b. İshâk eş-Şihâbî el-Herevî tarafından istinsah edilmiştir. Müstensihin, bunu aslından acele ile istinsah ettiği «*Keẕā vücide fi'l-aṣli: temmet dīvān-ı ḥażreti'l-a'lā ḥafeẓa'llāhu ta'ālā 'ani'l-āfāti ve'l-belāyā, 'alā yedi'l-'abdi'ż-ża'īf Maḥmūd b. İsḥāḳ eş-Şihābī el-Herevī 'alā ṭarīḳi'l-isti'cāl*» kaydından anlaşılmaktadır. Banki-pur Şarkiyat Kütüphanesi'nde 105 numara ile kayıtlı olan bu nüshada, Kâmrân'ın hal ter-

(**) Gece karanlığı, dalga korkusu ve etrafı görmeye mâni olan girdap içinde olan bizlerin halini, sahilde yükü hafif olanlar nasıl bilebilirler?

cümesinin de yer aldığını Beveridge bildirmektedir (bk. İslâm Ansiklopedisi, «*Kâmrân Mîrzâ*» maddesi). Hofman ise bu nüshanın Kâmrân'ın sağlığında tertip edildiğini kaydetmiştir.

2. *Kalkuta nüshası* :

Hofman'a göre bu nüsha 1328'de Albay Phillott için Banki-pur nüshasından kopya edilmiş olmalıdır.

Bu makalemizde bir bölümünü yayınladığımız Kâmrân'ın dîvânının, elimizde bulunan fotokopileri bu nüshaya ait olmalıdır. Fotokopi, yayınlamamız için merhum hocamız Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu tarafından, sağlığında bize verilmişti. Bu münasebetle değerli hocamızı bir kerre daha şükranla anar, kendisine Tanrı'dan rahmet dileriz. Elimizdeki fotokopilerde, Kâmrân'ın hal tercümesinin bulunmadığını göz önüne alarak, bu fotokopilerin Kalkuta nüshasına ait olduğunu sanıyoruz.

Fotokopi 38 yaprak olup, la'da minyatür içinde «Dîvân-ı Kâmrân Mîrzâ» başlığı bulunmaktadır. İki bölüm halinde bulunan dîvânın ilk bölümü :

چون بمقصود نشد هیچکس رهبر ما
بعد ازین خاك درپیر مغان وسرما (1 b)

beyti ile başlamakta ve

پیوند من ازجمله علا یق بکل
از هر دوجهان سوی خودم راه نمای (26 b)

beyti ile sona ermektedir. Ayrıca bu beyitten sonra «temmet» kaydı yer almıştır.

İkinci bölüm ise

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Çikti ʿadū ḳatlı üçün tīg-i bīm (27 a)

beyti ile başlamakta ve

Egerçi luṭfuñg oldı sizge maʿlūm
Velīkin bolmadı mażmūnı mefhūm (40 a)

beyti ile son bulmaktadır.

Bu beyitten sonra nesir ile «*Çün kim anda bu elfāẓ merḳūm irdi kim niçe taḥrīr ve taḳrīr ḳılsam köñglümdekidin zerre almaydur min, munı hem biledür kim min siz bilmey siz. Li-sebeb-i tevaḳḳu' ol kim hemīşe 'ināyet mażmūnın manẓūr bilip maḥzūn köñgülni mesrūr ḳılıp tırāz-ı 'ināyet-nāme bile sagıngay siz kim 'ayn-ı 'ināyet ẓāhir bolup bā'is-i 'ināyet inbisāṭ bolġay.*» (40 a) ḳaydı, bunu da

كتبه فضل البارى كاتب لايبرى بانكى پور چوتنه اين نسخه ديوان
ميرزا كامران حسب فرمايش نفنست كرنل فلت دى بى صاحب
سكرترى بود اوف اكزا منيرس كلكلته نقل نموده شد

kaydı takip etmektedir.

Elimizdeki fotokopiye göre nüsha ta'likle yazılmış olup şiirler cedvel içine alınmış ve küçük süslerle birbirinden ayrılmıştır.

Müstensih dikkatsiz ve Türkçe'yi bilmeyen biri olmalı ki gerek Türkçe şiirlerde, gerekse Farsça şiirlerde pek çok yanlışlar yapmıştır. Bu sebeple istinsahı kontrol eden ve şiirleri numaralayan biri birçok düzeltmeleri cedvel dışına geçirmiştir. Buna rağmen yine de hatalar mevcuttur. Bazı kelimelerde ise nokta kullanılmayışı okuyuşu büsbütün güçlendirmektedir.

Dîvânın birinci bölümünde 145 şiir yer almıştır. Bunların çoğu gazel, diğerleri ise kıt'a, rubaî ve beyitlerden ibarettir. 145 şiirin 56'sı Farsça, 87'si ise Türkçedir. İki şiir ise Türkçe, Farsça karışıktır.

İkinci bölümde de Türkçe ve Farsça şiirler karışık haldedir. İkinci bölümde yer alan şiirleri ayrı bir makale halinde yayınlamayı uygun gördüğümüz için, bu makalemizde birinci bölümü yayınlamakla yetindik.

Kâmrân'ın Farsça dîvânının yegâne nüshası ise Patna'da The Oriental Public Library'de bulunmaktadır. Bu nüsha, M. Mahfu'l-Hak tarafından 1929'da Kalkuta'da yayınlanmıştır. Onun Türkçe ve Farsça şiirlerinden seçmeler ise Mevlevî Abdu'l-velî tarafından 1914'te Bombay'da yayınlanmıştır. (Kâmrân'ın dîvânının nüshaları hakkında fazla bilgi için bk. H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Volum : 1-6, Utrecht 1969; s. 11-18).

METİN

1

1 چون بمقصود نشد هیچکس رهبر ما　　بعد ازین خاك در پیر مغان و سرما (1 b)

2 کار ما چون ز در بستهٔ راهد بکشود　　بو کزین پس ز خرابات کشاید درما

3 بارگی سست وشب‌تیره ورهزن زکمین　　وای اگر هادیء لطفت نشود رهبر ما

4 خو گرفتیم بدرود غم عشقت بفرست　　دم بدم درد وغمی بر دل‌غم پرور ما

5 وه که از سوق دلم می‌طپید ومضطربم　　می رسد مژدهٔ وصلی مگر از دلبر ما

6 کامران سوختم از آتش هجران کسی　　که بکویش نرسد ذره خاکستر ما

1

1 Mâdem ki hiç kimse maksadımıza ulaşmakta bize rehber olmadı, (bari) bundan sonra pîr-i mugânın kapısının toprağına başımızı koyalım.

2 Zâhidin kapalı kapısından bir şey elde edemedik, (o halde) bundan sonra kapımız harabata açılsın.

3 Binicimiz zayıf, gece karanlık, yol kesen pusuda; eğer bu durumda yol göstericimizin lutfu bize yol göstermezse, vay halimize!

4 Ey sevgili, aşkının gamını istemeğe alıştık, zaman zaman gamla dolu gönlümüze dert ve gam yolla.

5 Aman ne iyi, sevgilinin şevkinden dolayı gönlüm çarpıyor, ıztırap içindeyim; olsa olsa sevgilimizden bize kavuşma müjdesi gelmektedir.

6 Ey Kâmrân, külümüzün bir zerresinin bile semtine uğramadığı o kişinin (sevgilinin) ayrılık ateşinden yandım.

2

1	حسن تو دمبدم افزون بادا	طالعت فرخ و میمون بادا	2 a
2	هر غباری که ز راهت خیزد	کحل چشم من محزون بادا	
3	خاك کو از ره لیلی خیزد	جای او دیده مجنون بادا	
4	بندهٔ حلقه بگوش تو چو من	صد چو دارا و فریدون بارا	
5	هر که گرد تو چو پرکار نگشت	او ازین دایره بیرون بادا	
6	کامران تا که جهانراست بقا	خسرو دهر همایون بادا	

3

1	بارقیبان همدم و همراز دیدم یار را	یا رب آسان کن بمن این حالت دشوار را
2	وه‌چه باشد بیقرار ارا دهد صبر وقرار	آنکه می‌بخشد خرام آن‌سرور خوش‌رفتاررا

2

1 Güzelliğin devam etsin, talihin kutlu ve uğurlu olsun.

2 Geçtiğin yoldan kalkan toz, ben mahzunun gözünün sürmesi olsun.

3 Leylâ'nın yolundan kalkan toprağın yeri Mecnun'un gözleri olsun.

4 Yüzlerce Dârâ ve Ferîdun sana benim gibi kulağı küpeli kul olsun.

5 Pergel gibi senin etrafında dolaşıp durmayan kişi, bu sevgi dairesinin dışında kalsın.

6 Ey Kâmrân, dünya durdukça, Hümâyûn cihan padişahı olsun.

3

1 Sevgilinin rakiplerle arkadaş ve sırdaş olduğunu gördüm; ya rabbi bu müşkül durumu bana kolaylaştır.

2 O servi gibi hoş yürüyüşlü sevgiliye güzel salınışlar bahşeden (Tanrı), kararsızlıklar içinde olanlara sabır ve tahammül verse, ne olur.

3 در تکلم لعل او زینسانکه میریزد گهر — چون نگه دارم زگریه چشم گوهر بار را

4 غیرجانان درجهان چیزی نپندارد دگر — هرکه بردارد درپیش این پردهٔ پندار را

5 کامران نا آمد مراجز دوست چیزی در نظر — تا بکام خویش دیدم دولت دیدار را

4

1 ای کافر میخوارهٔ بی‌باك خدا را — رحمی کن این سوختهٔ بی‌سرو پارا — 2 b

2 ای اشك چو سیمم دل تو نرم نگردد — سیمین ذقنا سنك دلا لاله عذارا

3 دارم طمع گوشهٔ چشمی ز تو یعنی — خوش‌کن بنگاهی دل غم پرور ما را

4 شیرین پسرا لعل لبت آب حیاتست — بر تشنه لبان قطره ز آن آب خدا را

---

3 O sevgilinin la'le benzeyen dudağı konuşma esnasında öyle inciler döker ki göz yaşı cevherini saçan gözümün ağlamasına nasıl sahip çıkabilirim?

4 Önünden bu zan perdesini kaldıran kişi, artık dünyada sevgiliden başkasını düşünmez.

5 Ey Kâmrân, sevgilinin yüzünü görme saadetine erişeliden beri nazarımda ondan başka bir şey yok.

4

1 Ey korkusuzca şarap içen kâfir, Allah için olsun bu başsız ayaksız zavallıya, aşk ateşiyle yanmış kişiye merhamet et.

2 Ey çene topağı gümüşe benzeyen taş yürekli ve lâle yanaklı sevgili, gümüş gibi akan göz yaşlarım senin taş gönlünü yumuşatamadı gitti.

3 Bana göz ucuyla bakmanı ne de isterim; yani sen bizim gamlı gönlümüzü bir bakışınla hoş et.

4 Ey tatlı çocuk, la'le benzeyen dudağın âb-ı hayattır; Allah için o sudan susamış dudaklara bir katre (su) ver.

5

Mefā'īlün, mefā'īlün, fe'ūlün

1 Zihī her zerredin ḥüsnüñg hüveydā
Cemālıñg āfitāb-ı 'ālem-ārā

2 Eger ẓāhir eger bāṭında sin sin
Köz ü köñglüm ara pinhān u peydā

3 Eger yumsam köz er her sarı açsam
Siniñg ḥüsnüñgni eyler miı temāşā

4 Gehī 'āşıḳ gehī ma'şūḳ iter sin
Bolup her ṣūret içre āşikārā

5 İrür Leylā bile Şīrīn behāne
Cihānda sin salıp sin şūr u ġavġā

6 Ḳılur min nevḥalar Mecnūn ġamıdın
Ḳaçan kim ḫāṭırımġa kilse Leylā

7 Yitişti Kāmrān ol türk-i ser-mest
Ḫıred mülkin ḳılur yaġmā hemānā

6

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

3 a

1 Yārdın kildi ḫaṭ u ta'vīẕ-i cān boldı mañga
Ḳātil-i hecr ilgidin ḫaṭṭ-ı emān boldı mañga

2 Veh bu ni mektūbdur kim nāme-i a'māl dik
Yitkeç ilgimge sa'ādetḳa nişān boldı mañga

3 Mihribān saġınġanım cevr ü cefā resmin tutup
Mihr terkin ḳıldı vü nā-mihribān boldı mañga

4 Dāyimā yādımda sin bardur bu ma'nāġa gevāh
Ol ki dāyim vāḳıf-ı sırr-ı nihān boldı mañga

5 Gül-'iẕārā ẕikr ü fikriñgdin demī ḫālī imen
Tā vaṭan bülbül kibi bu gülsitān boldı mañga

6 İşikide yüz kitürsem Kāmrān 'ayb imes
Ka'be-i maḳṣūd çün ol āsitān boldı mañga

7

1 بی‌تو نایاب شد از ملك دلم طاقت و تاب خسرو عالم جانی و جهان از تو خراب

2 می بعیش بحریفان موافق چه خوش است خاصه در وقت گل، و موسم ایام شباب

3 در نظر عارض ساقی و خرد واله او گوش بر ساز نی و هوش با آواز رباب

4 حد من نیست که رخ بر کف پایش مالم گر مرا دست دهد روی بمالم برکاب

5 کامران غنچه صفت غرقهٔ خون شد دل من زانکه معلوم نشد عاقبت کار و مآب

8

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

3 b

1 Ol ḳuyaş 'āriżıdın perde alıp
Şu'le-i ḫāşāk vücūdımġa salıp

2 Barça ṣūretde ḳılıp cilve-i ḥüsn
Ḥüsni yüz vech ile köñglümni alıp

3 Her libās içre ura[dur] 'ışḳ yolın
Gāh Şīrīn gehī Leylā atalıp

4 Ḳılınçı çāk ḳılıp köñglümni
Kirpikidin yene oḳlar ḳadalıp

5 Ḥādiṣe taşlarıdın şīşe kibi
Bu kühen deyrde köñglüm uşalıp

7

1 Sen olmayınca gönül mülkünde tahammül ve karar kalmadı. Sen can âleminin padişahısın, fakat cihan senin yüzünden harap olmuştur.

2 Şarap ayı zamanı (?) uygun dostlarla bilhassa güllerin açtığı mevsimde ve gençlik zamanında ne hoştur.

3 Göz sâkinin yanağına dikilmiş, akıl ona hayran olmuş, kulak ise ney nağmesine dalmış; akıl ve fikir de rebap sesine kapılmış gitmiş.

4 O sevgilinin ayağına yüzümü gözümü sürmek haddim değil; mutlaka bunu yapmak niyetinde isem, yüzümü üzengisine sürmeliyim.

5 Ey Kâmrân, gönlüm gonca gibi kanlara bulandı, işin sonu ne olacak, belli değil.

6 İmdi min 'azm-i ḫarābāt itsem
Baruram ḳūyıda köñglümni salıp

7 Kāmrān işikidin barġumdur
Derbeder köñglüm işikide ḳalıp

9

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Uşbu tün köñglümde yār u közüm irdi mest-i ḫ^vāb
Kim yitişti ḳātilim yüz nāz ile eylep 'itāb

2 Ḫasta köñglüm mużṭaribdür zülfi yanıġa tüşüp
Şest ara tüşken balıġ yañglıġ ki eyler ıżṭırāb

3 Ḫāk-i reh boldum güẕer [ī] ḳılmasa irmes 'aceb
Min gedā-yı bī-nevā [vü] ol ḫıred 'ālī-cenāb

4 a

4 Kim ki cānān çihreside 'ışḳ bilmegey şīrīn
Ni 'aceb andın dise yā leytenī küntü turāb

5 Kāmrān cānān temennāsı mini pīr eyledi
Ey dirīġā ansız ötti 'ahd-ı eyyām-ı şebāb

10

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 'Işḳ ara dīvāne bolsam ni 'aceb
'Aḳldın bīgāne bolsam mi 'aceb

2 Ḫālī olmış ḫalvetim aġyārdın
Yār ile hem-ḫāne bolsam ni 'aceb

3 Yarutur külbemni ol şem'-i cemāl
Başıġa pervāne bolsam ni 'aceb

4 Ẓāhir oldı kūyıda rüsvālıġım
Şehr ara efsāne bolsam ni 'aceb

5 Ol perīveşḳa bolup min āşinā
Kāmrān dīvāne bolsam ni 'aceb

11

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Berḳ dik envār-ı ḥüsnüñg közlerimge çaḳılıp
Közdin aḳızdıñg köñgülni ḳatre ḳatre ḳan ḳılıp

2 Şem'-i ḥüsnüñgni körüp bildim ki 'ālem-sūzdur
Saldım özni şu'leġa pervāne dik körüp bilip

3 Cān bile köñglümdin ayrıldım sañga yitken zamān
İmdi ay cān u cihān sindin bolur mu ayrılıp

4 b

4 Cān yitiptür aġzıma bolġay mu ay 'īsā-nefes
Bir nefes allımda oltursañg 'iyādetḳa kilip

12

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ûlün

1 Ḫūb irdi mañga bolsa idi yār muṣāḥib
Yā bolmasa irdi añga aġyār muṣāḥib

2 Bīmār min ü bar közi yādı köñgül içre
Bīmārġa ol nev' ki bīmār muṣāḥib

3 Bir niçe ḳaçay dip ḳılıban ḳaṣd ḳutulmay
Boldum ġam u miḥnet bile nāçār muṣāḥib

13

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Ötti hicrān kiçesi rencide 'ömrüm yā Rab
Yitkürüp vaṣl künin eyle taraḥḥum yā Rab

2 Tīre hicrān kiçesi hīç yaruġ bolġay mu
Ger ḳuyaş bolsa bu tün içre havā necm yā Rab

3 Aġzıdın nükte işitmekni heves eyler min
Hīç ḳılġay mu miniñg birle tekellüm yā Rab

14

Mefā'ilün, fe'ilātün, mefā'ilün, fe'ilün

1 Yitişti ḳāṣıd-ı cānān manġa dem-i sekerāt
Bu çın imiş ki tirig cānġa bar ümīd-i necāt

2 Lebinġ tekellüm itip cān birür ta'āla'llāh
Zihī tekellüm-i şīrīn sanġa zihī kelimāt

5 a 3 İtinġ şümārıda tigil ṣiḥāb-ı kehf iti dik
Kişi ki mihr-i vefā şīveside ḳıldı s̱ebāt

4 Könġül ḳuşı tileben sini talpınur nigasıġ
Ki eşk jālesidin sındı bāl u ḳanat

5 Ġarīḳ-ı baḥr-ı şirişk olmışam imes 'aceb
Bu mevc içre eger yoḳ turur ümīd-i necāt

6 Çü Kāmrān sanġa ḳuldur sır itme özünġdin
Ki hecr ara anġa imkān imes ḳarār u s̱ebāt

15

1 باز دامان خودآن سروبالا زده‌است کس بدامانش مگر دست تمنا زده‌است

2 کشش عشق بود آنکه مه کنعانی عاقبت دست بدامان زلیخا زده‌است

3 عیب ماچندکنی قصه صنعان بشنو که بیك جلوه رهش دختر ترسا زده‌است

4 لبت آن آب حیات است که باخضر خطت لاف از شیوۀ اعجاز مسیحا زده‌است

15

1 Birisi istek eliyle onun eteğine mi sarılmış ki o servi boylu güzel tekrar eteğini toplamış.

2 Ama aşkın cazibesi öyle bir hale gelir ki sonunda Ken'an diyarının ayı (Hz. Yûsuf) Zeliha'nın eteğine el atar.

3 Bizi o kadar niye ayıplıyorsun? San'an'ın hikâyesini işit, hıristiyan kızının bir cilvesiyle yolunu yitirdi.

4 Dudağın üstünde beliren ve Hızır gibi yeşeren tüylerinin neşesiyle dudakların Îsâ'nın ölüleri dirilten mucizesinin şîvesini söylemektedir.

5 طلعت پیر چرا نور تجلی دارد   گر نه شعله زدلش آتش موسی زده است

6 کامران از چه سبب هوش بدان مغبچه داد   گر نه در دیر مغان ساغر صهبا زده است

16

1 حلقهٔ زلف پریشان تو بی چیزی نیست   غمزهٔ نرگس فتان تو بی چیزی نیست   5 b

2 بیخود انند همهٔ باده پرستان لبت   نشئهٔ باده پرستان تو بی چیزی نیست

3 راستان شیفتهٔ قامت دلجوی تواند   جلوهٔ سرو خرامان تو بی چیزی نیست

4 گوئیا خندهٔ گل دیدهٔ ای ابر بهار   این همه گریه و افغان تو بی چیزی نیست

5 کامران راست بگو بر رخ آن طرفه غزل   این نگه کردن پنهان تو بی چیزی نیست

---

5 İhtiyarın yüzünde neden tecelli nuru var? Yoksa gönlünde Mûsâ'ya görünen ateşin alevi mi parıldamaktadır?

6 Kâmrân ne sebepten dolayı aklını o muğbeçeye verdi? Acaba ateşperest papazların ibadetgâhında şarap kadehine el mi attı?

16

1 Ey sevgili, senin perişan saçlarının halkası sebepsiz değildir, fettan gözlerinin gamzesi boşuna değildir.

2 Dudağının şarabına tapanlar tamamiyle kendilerinden geçmişler, senin şarabının neşesini bulanlar sebepsiz bu hale düşmezler.

3 Doğru kişiler gönüller alan boyunun aşığıdırlar; salına salına yürüyen servi boyunun cilvesi boşuna değildir.

4 Senin bunca ağlayıp feryad etmen sebepsiz değildir, ey bahar bulutu, sanki gülün gülüşünü görmüşsün.

5 Ey Kâmrân, doğru söyle, senin bu âhu gibi güzelin yanağına gizlice bakışın sebepsiz değildir.

17

1 آسودگی خسته دلان از ستم اوست — خوشحالی ماتم زدگان از الم اوست

2 خوشحالم از اندوهش وشادم بغم او — خوش وقت اسیری که گرفتار غم اوست

3 زین نامه مرا شوق دگر روی نموده است — گویا رقم خامه مشکین رقم اوست

4 گر دست به تیغ تو رقم کشتن ما را — آن کس که همه کار جهان در قلم اوست

5 هر سو که رود سایه صفت درپی اویم — هر جا که نهد پا سرما و قدم اوست

18

1 گر ز تو چاکست دلم باك نیست — نیست دلی کز غم تو چاك نیست (6 a)

2 باخم فتراك تو دارم سری — گرچه سرم لایق فتراك نیست

3 طوطیء دلرا بجز از نقش تو — هیچ در آیینه ادراك نیست

17

1 Gönülleri perişan olmuş kişilerin huzuru o sevgilinin siteminden dolayıdır, mâtem içinde olanların hoş bir hale düşmeleri onun eleminden dolayıdır.

2 Onun gönlümde meydana getirdiği kederi ile memnun, gamıyla da sevinçliyim; o sevgilinin üzüntüsüne yakalanan o esir kişinin vakti ne de hoştur.

3 Bu mektuptan dolayı bana yeni bir şevk gelir, sanki o kalemin yazısı miskler gibi yazı yazan kalemiyle yazılmıştır.

4 Sanki bütün dünya işlerini bir yazısı ile düzene sokan o güzel senin kılıncınla bizim ölüm fermanımızı yazmış.

5 Gezip dolaştığı her yerde gölge gibi onun peşindeyim, ayak bastığı her yer bizim başımızı koyduğumuz yerdir.

18

1 Gönlüm senin yüzünden şerha şerha olduysa da korkum yok, zira senin gamından dolayı gönlü parça parça olmayan yok ki.

2 Başım senin üzengine konulmaya lâyık değil ama, gene de üzengine eğilip bükülmüş.

3 İdrâk aynasında gönül dudusuna senin nakşından başka bir ders yok.

19

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Tā ḳara tofraḳḳa ḳıldım min bu deyr içre nişest
Mesned-i cism ḳadrını bilmiş miniñg yir birle pest

2 Bir zamān ṭurranı yüzge perīşān itme kim
Tüşmesün 'ālem ara ol zülf-i pür-ḫamdın şikest

3 Dembedem seyl-i sirişkim kim kilür bī-iḫtiyār
Ḳıldı 'ömrümniñg öyi ol seyl sarıdın nişest

4 Kāmrān andın yitip cān ilte alġay min ki yār
Közleri ḳātil sözi mühlik özi bī-bāk u mest

20

Mefā'īlün, mefā'īlün, fe'ūlün

1 Ḳadıñgdındur ḫacīl bāġ içre şimşād
Birip ḳulluḳ ḫaṭını serv-i āzād

2 Lebiñg cān-baḫş asru ṭurfadur bu
İki kāfir közüñg ḳattāl u cellād

3 Ta'āla'llāh zihī ḥüsn ü leṭāfet
Perī sin yā melek yâ ādemī-zād

6 b

4 Siniñg yādıñg bile hicrān ġamıdın
Bar irdim dehr içinde şād u nā-şād

5 Ḥayātım ḥāṣılın ber-bād birdi
Firāḳıñg ilgidin efġān u feryād

6 Dirīġā Kāmrān nevmīd olduñg
Birüp cān u cihān naḳdını ber-bād

21

1 سنبل وگل دربهار عارضت باهم دمید   کس بهاری این چنین در گلشن عالم ندید

21

1 Sünbül ve gül senin yanağının baharında beraber açtılar, kimse dünya gül bahçesinde böyle bir bahar görmemiştir.

2 پرده افکندی ز رخ بازار مه‌رویان شکست   مهر چون پیدا شود گردد کواکب ناپدید

3 گوهری با آن دریکتای من همسر نیافت   گرچه عمری سیل اشك من بهر جانب دوید

4 پایمال تو سنش آمد سر اهل نیاز   بر سمند ناز هر گه شهسوار من رسید

22

1 رسید مژده که ایام وصل یار آمد   گذشت فصل دی و موسم بهار آمد

2 ز عندلیب چمن ناله وفغان برخاست   مگر ز پیك صبا نامهٔ بهار آمد

3 ز سبزه در قدم افتاد فرش زنگاری   شکوفه سیم بکف از پی نثار آمد

23

1 تا این دل شیدائی در قید جنون افتاد   هر راز که بنهفتم از پرده برون افتاد   7 a

2 بیمار غم هجران در بزم وصال تو   مشکل که رسد روزی زینسانکه زبون افتاد

---

2 Sen yanağındaki perdeyi attın, ay yanaklı güzellerin pazarının revnakı ve önemi kalmadı; nitekim güneş meydana çıkınca yıldızlar görünmez olur.

3 Hernekadar bir ömürdür göz yaşlarımın seli bir tarafa akıp gidiyorsa da, hiçbir kuyumcu benim eşi olmayan incilerim gibi bir inci elde etmemiştir.

4 Yürük niyaz atına binen tek binicim, her ne zaman buraya erişti ise, naz ehlinin başları onun atının ayağına toprak olmuştur.

22

1 Sevgiliye kavuşma zamanı geldi diye müjde erişti; kış mevsimi geçti, bahar geldi.

2 Acaba sabah yeli çavuşu bahar müjdesini mi getirdi ki, çemenlikte bülbüllerden haykırıp çağrışma yükseldi.

3 Yeşillikten gök gibi bir döşeme ayakların altına yani yer yüzüne serildi, çiçekler de ellerine gümüşler (çiğ taneleri) alıp saçmaya geldiler.

23

1 Bu deli gönül cinnet kaydına düşünce, gizlediğim her sırrım meydana çıktı.

2 Hicran gamının hastası sana kavuşma meclisinde pek zebun düştüğü için bir gün bu çeşit zebunlukla sana erişmesi pek zordur.

24

1 ز رخسار و قدت شدم بهره مند — زهی طالع سعد و بخت بلند

2 رسنهای زلف تو خواهد کشید — سر سرکشان بخم کمند

3 Yüzüñg gül durur bel gül-i āteşīn
Miñgiñg ol gül üzre niçük kim sipend

25

1 چشم برراه تو داریم و شد ایامی چند — وقت آن شد که نهی جانب ما گامی چند

2 آنکه هرگز نفرستد سوی ما پیغامی — چه شود گر کندم شاد بدشنامی چند

3 تا کسی میل دلم را برخت پی نبرد — دولت وصل تو خواهم و دلارامی چند

26

1 چیست دنیا بی بنای بی بنیاد — چیست گردون مدار سست نهاد

2 زو مراد کسی نشد حاصل — تا دو صد داغ بر ویش ننهاد 7 b

24

1 Senin yanağından ve boyundan murada eriştim, aman ne güzel bir talih, ne yüce bir baht.

2 Saçının telleri kemendin düğümü ile baş kaldıranların başını aşağı çekecek.

25

1 Nice zamanlar geçti ki gözlerim senin yolunda; bizim tarafımıza (semtimize) bir kaç adım atma zamanı geldi.

2 Asla haber göndermeyen o sevgili, ne olur beni biraz azarlamakla memnu etse...

3 Hiç kimse benim gönlümün senin yanağına mâil olduğunu anlamasın; sana kavuşma saadetini ve biraz da gönül rahatlığını isterim.

26

1 Dünya nedir? Temelsiz bir yapı; felek nedir ki gevşek yapılı bir noktanın etrafında dönüp durmada.

2 Gönlü yüzlerce kerre yaralanmadıkça kimse felekten murada eremez.

3 صد گره زد بکار ما افتاد   تا یکی بر مراد دل نگشاد

4 دل بمهرش منه که مکاریست   که شدست آن عروس صد داماد

5 این همان پیرزن بود کز مکر   جان شیرین ربود از فرهاد

6 این همانی بود که خسرو را   پیش جانان بکام دل ننهاد

27

1 هر گه که جمال تو مرا در نظر آید   صد نالهٔ جانکاه ز جانم بدر آید

2 بالای تو چون نخل امیدست عجب نیست   از قد تو بر نخل امیدم بر آید

3 رخسار تو مجموعهٔ معنیست که حسنت   هر لحظه بنوع دگری در نظر آید

---

3 Felek bizim işimize yüzlerce düğüm attı ve (fakat) onların hiçbiri gönlümüzce, muradımızca (isteğimizce) çözülmedi gitti.

4 O yüzlerce damada gelin olan feleğin, bize gösterdiği muhabbete gönül verme, zira o hilebazın biridir.

5 O aynı kocakarıdır ki Ferhad'ın tatlı canını (Şirin'ini) çalıp götürmüştür.

6 Gene o aynı kişidir ki Hüsrev'in sevgilisine kavuşmasına engel olmuştur.

27

1 Ne zaman senin cemalin gözümün önüne gelse, yüreğimden yüzlerce canımı üzen feryad yükselir.

2 Mâdem ki senin endamın ümid fidanıdır, senin boyundan benim ümid fidanım meyva verirse, buna şaşılmaz.

3 Yanağın mâna mecmuasıdır ki güzelliğin her an başka bir şekilde görünür.

28

Mefā'īlün, mefā'īlün, fe'ūlün

1 Ḳılıp çihreñgde vechu'llāhnı manẓūr
'Ayān boldı mañga nūrun 'alā nūr

2 Yüzüñg közgüside Tiñgrini körgil
Körüp közgüde özni bolma maġrūr

8 a

3 Eger miḥrāb ara ver büt ḳaşında
Barı ḥālette sin sin sizge manẓūr

4 Sikender birle ḳayṣer çākeriñgdür
Ḳuluñgdur ger irür ḫaḳan u faġfūr

5 Atıp ġamze oḳın köñglümni avlap
Birip bir būse bizni eyle mesrūr

6 Ḳayan kim 'azm iter bolsun muẓaffer
Ebu'l-Ġāzī Hümāyūn şāh-ı manṣūr.

29

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Nā-tüvānī kim nigārı hem-dem-i aġyār irür
Çāre ḳılmaḳ bu ḳatıḳ ḥālıġa pes düşvār irür

2 Servni saldı oḳın [bu] ḳāmet ü reftār ile
Allāh Allāh ni ḳıyāmet ḳāmet ü reftār irür

3 Her ṭaraf ḳılsam güẕer köñglümde ol reftārdur
Her sarı salsam naẓar manẓūr uşal ruḫsār irür

4 Eylegen min dik besī zāhidni kāfir 'ışḳ ara
Ḫalḳa-i zülfi dimeñg kim rişte-i zünnār irür

5 Yüz müselmān ḳanını tökti közüñgnüñg ġamzesi
Allāh Allāh ni 'acāyib kāfir-i ḫūn-ḫ^vār irür

6 Şeh ki çikmiş şevket istep sāyebān-ı zer-nigār
Sāyebân irmes kim ol bir perde-i pindār irür

7 Tā körüp min Kāmrān pīr-i muġāndın iltifāt
Deyr kūyıda maḳāmım külbe-i ḫammār irür

30

Fe'ūlün, fe'ūlün, fe'ūlün, fe'ūlün

8 b

1 Atıñg tā mañga yār u hem-dem boluptur
Cihān ehlidin ülfetim kem boluptur

2 Tişiñg mü lebiñgdin nümūdār oluptur
Ki gül ġonçesi ġarḳ-ı şebnem boluptur

3 Köñgül üzmekim saçıdın mümkin irmes
Ki cān riştesi anda muḥkem boluptur

4 İki zülf ü ḫaṭṭ u yüzini körüñg kim
'Aceb dil-keş ü sebz ü ḫurrem boluptur

31

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūlün

1 Ol şūḫ ki baştın ayaġı kān-ı nemektür
Bu ḳatla işim firḳatıdın özgeçerektür

2 Dīvāne bolur ehl-i ḫıred cilveger olsa
Ol şekl ü şemā'il bile kim ḥūr u melektür

3 Ḳullāb-ı maḥabbet mü ikin ḫasta köñgülge
Yā başıda sançılġan anıñg igri kecektür

4 Özlük yükini taşlamaġunça yite almañg
Tā sür'at ile gerdişide çerḫ-i felektür

5 Ḫoş-vaḳt uşal rind ki deyr içide min dik
İgnideki ḫil'at añga iski kipenektür

32

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

9 a

1 Sindin ayru tüşkeli köñglüm asru ġam durur
Cānıma hicrān ġamıdın yüz tümen mātem durur

2 Vaṣlıñg olsa n'eyleyin nevrūz bayram kim mañga
Her zamān nevrūzdur her laḥza bayram durur

3 'ālem ü 'ālem ili düşmen ise sin yār iseñg
'Ālem ehli birle 'ālemdin mañga ni ġam durur

4 Sindin ayru ni asıġ imdi refīḳ u yārdın
Fikriñg olmış maḥremim zikriñg mañga hem-dem durur

5 Ġonçe yañglıġ la'lidin gāhī köñgüldür ġarḳ-ı ḫūn
Geh perīşān zülfi yañglıġ ḫāṭırım derhem durur

6 Ol ki özi cāndur u şīrīn lebi āb-ı ḥayāt
Hīç bilmen kim melektür yā benī ādem durur

7 Kāmrān didim ki 'ālem içre yoḳ resm-i vefā
Yana aytur min ki şāyed bar ikin 'ālem durur

33

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Sinsizin ṣabr u ḳarārım yoḳtur
Sindin özge yene yārım yoḳtur

2 Zülf ü yüzini körey dip tün ü kün
Veh ki bir laḥẓa ḳarārım yoḳtur

3 Serv ile lāleni n'eyley min kim
Serv-ḳad lāle-'iẕārım yoḳtur

4 Tīredür közüme 'ālem gūyiyā
Küyıdın közde ġubārım yoḳtur

9 b 5 Kāmrān barġalı ol lāle-'iẕār
'Ömr bāġında bahārım yoḳtur

34

Mefā'ilün, fe'ilātün, mefā'ilün, fe'ilün

1 Naẓarda sin mü sin ḫ^v āb yā ḫayāl durur
Viṣāl eger dişem endīşe-i muḥāl durur

2 Ni 'ayşlar ki naḫīl ara köñgül ḳılmas
Meger ki pādışeh-i 'ālem-i ḫayāl durur

3 Ol asru ser-keş ü min hem ṣanavber ḳadıdın
Köñgülni hīç üze alman ġarīb ḥāl durur

4 Çıḳıp ulus arasıdın kenārei̇̄ tutayın
Ki köñglüm içre ulusdın besī melāl durur

5 Meger ki biliñg ü aġzıñg ḥadīṣin ayturlar
Ki ḫurde-dānlar ara asru ḳīl ü ḳāl durur

6 Sarıġ yüzümge ḳızıl eşkdin ki ḫaṭ yazdım
Bahār-ı 'ömr ḫazān bolġalıġa dāl durur

7 Yüzüñgde ṣāhid-i ma'nānı cilveger kördüm
'Aceb imes disem ol mihr-i bī-zevāl durur

8 Kemāl-i şi'r ü suḫenverlıġımġa tut ḳulaḳ
Ḫocend mülkide kim ṣāḥib-i kemāl durur

9 Gehī ki ḫāl [u] ḫaṭın Kāmrān anıñg körse
Köñgülni pay birür közleri ni āl durur

35

Mefā'ilün, fe'ilātün, mefā'ilün, fe'ilün

10 a

1 Fürūġ-ı çihreñg irür ṣubḥ dik cihān-efrūz
Ṭulū'-ı ḥüsnüñg irür āfitāb-ı'ālem-sūz

2 Cemāl közgüsini maṭla'-ı ẓuhūr ḳılıp
Cihān meẓāhirini eylediñg cihān-efrūz

3 Rumūz-ı 'ışḳ bilip min nūrın neẓāre ḳılıp
Birev ki 'āşıḳ imes ol ni bilsün uşbu rumūz

4 Yüzin cihāndın ögürgey siniñg sarı ḳılġay
Kişi ki añga meded ḳılsa ṭāli'-i fīrūz

5 Tike ḳıya baḳışıdın köñgülni çāk ḳılıp
Ḥabīb ġamzesidin veh ki nāvek-i dil-dūz

6 Yüzi güliġa anıñg Kāmrān irür bülbül
Ni gülşen içre kim ol gül ni çihre-fürūz

36

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Aldı köñglümni açıp saçını ol ra'nā ḳız
Saldı sevdāyī başımġa saçıdın sevdā ḳız

2 Ot ḳoyar 'aḳl ile dīn ḫırmeniġa şeyḫ ile şāb
Çün tarap bilge birür ṭurrasın ol ra'nā ḳız

3 Ol ki gül-nār kiyip [hem] dikleyin itti k'ey
Deyr bāġında yoḳ andaḳ yene bir ra'nā ḳız

4 Veh ki mecnūnlıġ ile şöhre-i şehr itti mini
Atın ayturda ḥicāb oldı diben Leylā ḳız

37

Müfte'ilün, fā'ilün, müfte'ilün, fā'ilün

10 b

1 Lāle vü gül revnaḳı ḥüsn ü cemālıñgça yoḳ
Serv ṣanevberlıḳı tāze nihālıñgça yoḳ

2 Gülşen ara ger hezār bolsa min ü kiç ġamım
Gülşen ü bāġ u bahār mañga ḫayālıñgça yoḳ

3 Serv ḳadıñgça imes lāle ḫadıñgça imes
Sebze ḫaṭıñgça imes verd cemālıñgça yoḳ

4 Ey ki közüm [niñg] öyinde merdümek-i dīde sin
Merdümek-i dīdelik hindū-yı ḫālıñgça yoḳ

5 Māl u menāl ey köñgül bār-ı ġam u derdīdür
İkki cihān ḥāṣılı māl u menālıñgça yoḳ

6 Gülni besī Kāmrān kördi vü ey gül sini
Ābı vü tābı anıñg çihre-i alıñgça yoḳ

38

1 ای جهان از تو هویدا وتو از عالم باك — هست در معرفت ذات تو عاجز ادراك
2 دست درحبل متین کرمت خواهم زد — روز محشر كه سر خویش بر آرم از خاك
3 شعلهٔ شمع درونم بجهان آتش زد — من كه از سوز درون آه زدم آتشناك

39

Fā'ilātün, mefā'ilün, fā'ilün

1 Ey yitişmey kemālıñga idrāk
Pest olup ḳadrıñg alıda eflāk

11 a

2 Ḳābe ḳavseydin nümūne ḳaşıñg
Ḳaddıñga ceybet ḫil'at-ı levlāk

3 Sindin ādem 'azīz irür yoḳ ise
Ẓāhir irür maḳām-ı żerre-i ḫāk

4 Yaġmasa ger şefā'atıñg yaġını
Berḳ-i 'işyāndın örtenür ḫāşāk

5 Şükr li'llāh ki 'āḳıbet 'ışḳıñg
Ġayr naḳşın köñgüldin itti helāk

6 Sañgadur nefs-i dīvdin penehim
Kāmrān 'āciz ü olar bī-bāk

40

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Āteş-i Mūsā digen envār-ı ruḫsārıñg siniñg
Şerbet-i 'İsā digen la'l-i şeker-bārıñg siniñg

38

1 Ey kendisinden cihanın belirdiği ve kendisi âlemden münezzeh olan zât, idrâk senin zâtını tanımakta âcizdir.

2 Kıyamet günü başımı topraktan kaldırdığım zaman kereminin kuvvetli ipine sarılacağım.

3 Gönül mumunun ışığı cihanı ateşe verdi, zira içimin yanışiyle ateşli bir âh çektim.

2 Ey besā Mūsā-ṣıfatlar kim körüp özdin barıp
Maṭla'-ı nūr-ı tecellī kildi ruḫsārıñg siniñg

3 Ḳılmayın ṭuġyān ḳılıp maḳṣadnı manẓūr-ı naẓar
Her ne mā-zāġ ḥükmin çeşm-i bīdārıñg siniñg

4 Ey köñgül 'ışḳ otıdur kim bar dur [ur] nār-ı Ḫalīl
Bu sebebdin ot içinde kildi gülzārıñg siniñg

5 İsteseñg kim yitmesün devrāndın āzārī sañga
Sa'y ḳıl kim tigmesün hīç kimge āzārıñg siniñg

6 Kāmrān sa'y it ki fānī bolġa sin özdin tamām
İsterem kim bolmaġay 'ālemde āsārıñg siniñg

41

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

11 b

1 İşitip ḥüsnüñg ṣıfātın bolmışam zārıñg siniñg
Yā Rab olġay mu müyesser bizge dīdārıñg siniñg

2 Ey Mesīḥā-dem yitürgil müjde-i vaṣlıñgnı kim
Ölgeli yitmiş firāḳıñg içre bīmārıñg siniñg

3 Közlerim gevher-feşān boldı anıñg dik kim seḥāb
Şekker-efşān bolġalı la'l-i şeker-bārıñg siniñg

4 Cennetü'l-me'vāda ṭūbā cilvesin ḳılmas heves
Kim ki kördi kūyuñg içre ḳadd-i reftārıñg siniñg

5 Gerçi kūyuñgda besī il 'ışḳ lāfını urar
Bar mu irkin min kibi bir 'āşıḳ-ı zārıñg siniñg

6 Şevḳtin pervāne dik başıñgda ivrülsem ni tañg
Tīre külbemni yarutsa şem'-i ruḫsārıñg siniñg

7 Her şikestī kim yitedür andın olġay mürtefi'
Bir naẓar ḳılsa sınuḳ köñglümge dīdārıñg siniñg

8 Kāmrān ḫusrev kibi şi'riñg tapar ḥüsn-i ḳabūl
Bile olsa ḥüsn ili vaṣfıda güftārıñg siniñg

42

Mefā'ilün, fe'ilātün, mefā'ilün, fe'ilün

1 İşikige güzerī çünki ey ṣabā ḳılsañg
Ḳaşıda yir öpüben ḳulluġum edā ḳılsañg

2 Digil ḫayālıñg ile ḫoş turur firāḳ içre
Anı ki miḥnet-i hicrānġa mübtelā ḳılsañg

3 Devā viṣālıñg irür köñglüme taraḥḥum itip
Ni boldı derdime ey bī-vefā edā ḳılsañg

12 a

4 Viṣāl müjdesini yitkürüp kerem eylep
Vefāġa va'de ḳılıp va'deġa vefā ḳılsañg

5 Lebi ḫayālıda ḳan baġladı köñgül yā Rab
Ni boldı köñglüme zülfin girih-güşā ḳılsañg

6 Yıġıdın özge sañga Kāmrān devāyī yoḳ
Firāḳ otıġa sin her niçe ki yaḳılsañg

43

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Sindin ayru her zamān köñglüm miniñg ġamnākrak
Yürekim hecr ilgidin pīrāhenimdin çākrak

2 Tīġ-i müjgān tüzetip mestāne baḳsañg ey ḳuyaş
Ḫançeriñg bī-bāk u andın közleriñg bī-bākrak

3 Bir naẓar birle tilip derdim müdāvā eylediñg
Yoḳ turu[r] ḥüsn ehlide sindin kişi derrākrak

4 Pāklar köñgli maḳāmıñgdur meger naḳḳāş-ı ṣun'
Çikmedi ṣūret bu ṣafḥa üẕre sindin pākrak

5 Kāmrān ḳuldur ḳad-i reftārıñga kim yoḳ turur
Ḳāmetiñgdin bāġ ara serv-i sehī çālākrak

44

Mefāʿilün, feʿilātün, mefāʿilün, feʿilün

1 Ḳıyāmeti̇ ḳoparıpdur cihānda reftārıñg
Köñgülge ot saladur veh ki yār ruḫsārıñg

2 Ölügni tirgüzedür her nefes Mesīḥā dik
Tekellüm eylese cānā leb-i şeker-bārıñg

12 b 3 Ni yirde sākin iseñg Tiñgriniñg penāhıda bol
Ḳayan ki ʿazm ḳılur sin Ḫudā nigeh-dārıñg

4 Közümde sudur u köñglümde ot duru[r] dāyim
Köñgül közüm evelidin bolġalı giriftārıñg

5 Cefā ṭarīḳın unutḳıl vefā ṭarīḳını tut
Ki köp yitişti bu cān-ı ḫarābġa āzārıñg

6 Refīḳler ḳaşıda ḥālımnı ʿarż itip
Ḥabīb firḳatıdın imdi mini ḳutḳarıñg

7 Cihānda yaḫşı yaman her ni kim başıñgġa kilür
Çü yaḫşı baḳıñg irür ḫūb u zişt kirdārıñg

8 Ṭaleb yolıda ḳadem ḳoyġaç oḳ başını ḳopar
Birev ki bolsa fenā kūyıda ṭaleb-kārıñg

9 Çü Kāmrān sini körse özini körmes hīç
Cemāl közgüside cilve ḳılsa dīdārıñg

45

Fāʿilātün, feʿilātün, feʿilün

1 Çerḫdin cānıma bar ança melāl
Ki dimen atını hem aġzıñga al

2 Ger miniñg dik aydın ayru imes
Nige ḫam boldı bu tün kökte hilāl

3 Boldı hicrān meyidin ḳanım telḫ
Sāḳī imdi mañga tut cām-ı viṣāl

4 Sāḳiyā çün mini ser-mest ittiñg
Tut peyāpey ḳadeh-i mālāmāl

13 a

5 Her kişi kim dise ol meyni ḥarām
Rindler meẕhebide ḳanı helāl

6 Körünür aḫker üze ʻanber dik
ʻĀrıżım boldı sarıġ eşkim al

7 Kāmrān ol gül-i raʻnā ġamıdın
ʻĀrıżım boldı sarıġ eşkim al

46

1	بکام غیر شد لعل وی ای دل	شد آب زندکانی زهر قاتل
2	بقتل دیگران شمشیر بسته	من از غم مرده و دلدار غافل
3	چه خنجر می کشی بر قتل عشاق	من افتاده چو مرغ نیم بسمل
4	وصالت خواهش دلهای مشتاق	جمالت قبلهٔ رندان مقبل
5	بهر تیره مشو همدم که از خاك	شود آب روان آلودهٔ گل
6	ز سرو قامتت قدم حمیده	تو گشته جانب اغیار مایل
7	غمت را کامران در دل نهفته	که با شد کنج را ویرانه منزل

46

1 Ey gönül, o sevgilinin dudağı başkasının arzusunu yerine getirdi, âb-ı hayat (ise) beni öldürücü bir zehir oldu.

2 O sevgili başkalarını öldürmek için kılıcını beline bağlamış hazır, ben ise gamdan ölmüş bir haldeyim, sevgili ise gafil.

3 Aşıklarını öldürmek için neye hançer çekiyorsun? Ben zavallı zaten yarı kesilmiş bir kuş gibi yerlere serilmişim.

4 Aşık gönüller sana kavuşmayı arzu ederler, cemalin de ikbal sahibi rindlerin kıblesidir.

5 Her bulanık suya eş olma (aldanma), zira akar su da çamurla karışmış haldedir.

6 Servi gibi olan boyundan dolayı boyum bükülmüş; zira sen yabancılara meyl etmişsin.

7 Kâmrân senin gamını gönülde saklamış; çünkü viraneye yer hazineye menzildir (hazine viranede bulunur.)

47

1 مرا چون کوه دردی از تو بر دل   چه سان بار سفر بندم بمحمل

2 ز زلف او گسستن چون توانم   چو دل بستم با آن مشگین سلاسل   13 b

3 ره و رسم صلاح از من مجوئید   ز دیوانه نیاید کار عاقل

4 چو رخسار ترا یکبار دیدم   شدم یکبارگی ازخویش غافل

5 ز صورت چون بمعنی راه بردی   باو پیوند و از اغیار بگسل

6 زگریه غرقهٔ بحر سرمشکم   درین دریا ندارم فکر ساحل

7 از آن رو کامران قدم دو تا شد   که با آن طاق ابرو گشت مایل

48

1 کند سیل غم هجران تو از بنیادم   نظری کن که براه تو ز پا افتادم

47

1 Ey sevili, senden (sana kavuşamamaktan) dolayı gönlümde dağlar kadar üzüntü olduktan sonra ben nasıl sefer ağırlıkları için mahmil bağlayabilirim?

2 Gönlüm onun misk gibi kokan saçlarının zincirine bağlandıktan sonra, artık saçlarından nasıl ayrılabilirim?

3 Benden kurtuluş yolu çâresi sorup aramayın, deliden akıllı insanlara yakışan iş sadır olmaz (meydana gelmez).

4 Ey güzel, senin yüzünü bir kere görünce hemen kendimden geçtim.

5 Suretten geçip mâna yoluna girdikten sonra artık ona bağlan ve yabancılardan çekil.

6 Ağlamaktan göz yaşlarımın denizine dalıp gitmişim, bu deryada sahile ulaşma fikrine sahip değilim.

7 Ey Kâmrân, onun kaşlarının takına meyl ettiğim için boyum iki kat oldu.

48

1 Senin ayrılık gamının seli temelimi yıktı; elden ayaktan kaldım, senin yolunda yerlere döşendim, bana bir bak.

2 خاك گشتم بسر را تو بر من بگذر   پیش از آندم که دهد باد فنا بربادم

3 منم آن مفلس شیدا که درین دیر کهن   حاصل کون ومکانرا بهوایت دادم

4 دیده با یاد رخت از دو جهان پوشیدم   چشم بر عارض خوبان جهان بگشادم

5 باز شوری لب شیرین تو می انگیزد   میشود تازه مگر قاعدهٔ فرهادم

6 من کیم تا کنم از تو طمع مهرو وفا   اینقدر بس که بجورد ستمت معتادم 14 a

7 کامران نجل قدش چون بنظر می آید   قارع از جلوهٔ شمشاد ز سرو آزادم

49

Mef'ūlü, mefā'īlün, mef'ūlü, mefā'īlün

1 Gülşende seḥer vaḳtı min irdim ü cānānım
Gül dik yüzi şevḳıdın bülbül kibi efġānım

2 Ey ṣubḥ nefes urma ve'y mihr ṭulū' itme
Kim bu kiçe mihmāndur ol şem'-i şebistānım

3 Hūş u ḫıredim kitti bilmen ki maña n'itti
Gūyā başıma yitti ser-fitne-i devrānım

4 Ol kim ḳaşıda ḥüsndür tārācger-i dīndür
Ḳan tökmeki āyīndür veh aña fedā cānım

---

2 Yokluk rüzgarı beni yok etmeden önce, ben senin yolunun üzerinde toprak oldum, üzerime bas geç.

3 Ben bu köhne dünya manastırında o deli müflisim ki kevn ve mekândaki her şeyi senin aşkına feda ettim.

4 Senin yanağını anarak gözümü her iki cihandan da yumdum; dünya güzellerinin yanağını görmek için gözümü açtım.

5 Yeniden o tatlı dudağın fitne koparıyor, acaba Ferhad'ın vak'ası mı yeniden zuhur edecek?

6 Ben kimim ki senden vefa ve doğruluk umayım? Senin eziyet ve zulmüne olan alışkanlığım bana kâfidir.

7 Ey Kâmrân, o sevgilinin fidan gibi olan boyu gözümün önüne gelince şimşir ağacının da, hür servinin de cilvesinden vaz geçtim.

5 Türkīde Nevāyīġa yitsem ni 'aceb Ġāzī
Şi'rimġa ḳulaḳ salsa maḥbūb-i suḫen-dārım

50

Mef'ūlü, mefā'īlün, fe'ūlün

1 Aġyārġa köp vefā ḳılur sin
Cānımġa besī cefā ḳılur sin

2 Oḳ il sarı bī-ḫaṭā atar sin
Çün bizge yiter ḫaṭā ḳılur sin

3 Tünd ötme ki gerd-i merkebiñgni
Īl közige tūtiyā ḳılur sin

14 b

4 Reftārıñg olup revān belāyī
Bālā bile yüz belā ḳılur sin

5 Cān riştesiġa salıp girihler
Zülfüñgni girih-güşā ḳılur sin

6 Rāyıñga ḳażā muvāfıḳ olsun
Her nev' ki müdde'ā ḳılur sin

7 Ḥüsn āyīneside cilve eylep
Mir'āt-ı Ḫudā-nümā ḳılur sin

8 Ḥüsn ehliġa sin ṣafā baġışlap
'Işḳ ehlini mübtelā ḳılur sin

9 Īl sanıġa Kāmrān kirer sin
Ger itleri içre cā ḳılur sin

10 Ol hīç cefānı terk ḳılmas
Her niçe ki sin vefā ḳılur sin

11 Ol ottur u sin niçük ki ḫāşāk
Ḳurb isteseñg otġa yaḳılur sin

51

Fā'ilātün, fe'ilātün, fe'ilün (fa'lün)

1 Devletiñg dembedem efzūn bolsun
Ṭāli'iñg ferrūḫ u meymūn bolsun

2 Dembedem ḥüsn ü cemālıñg iritip
Yüz miniñg dik sañga mecnūn bolsun

52

Mef'ūlü, mefā'īlün, mef'ūlü, mefā'īlün

15 a

1 Körgeç sini 'ışḳıñgdın efsāne boluptur min
Körmey sini hecriñgdin dīvāne boluptur min

2 Pes ḥüsn körüptür min tācīk ü 'arab içre
Dīvāne ol ḥüsn-i türkāne boluptur min

3 Bu külbede kim dāyim hem-ḫāne neşāṭ irdi
İmdi ġam u miḥnetġa hem-ḫāne boluptur min

4 Tā 'ışḳ u cunūn ḫaylı bolmış mañga hem-ḫāne
Hūş u ḫıred ehlidin bīgāne boluptur min

5 Ẓulmuñg bile luṭfuñgdın yüz ḳābile min mecnūn
Dīvāne boluptur min ferzāne boluptur min

53

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūlün

1 'Ālem ilidin bir yolı bīgāne bolup min
Tā itlerige hem-dem ü hem-ḫāne bolup min

2 Vīrāne köñgül genc-i cemālıñgġa vaṭandur
Bu vech bile ṭālib-i vīrāne bolup min

54

1 ای قد رعنای تو سرو گلستان حسن   روی دلارای تو لالهٔ بستان حسن

2 روی خوش مهوشت تازه گل باغ لطف   سرو قد دلکشت نخل گلستان حسن

54

1 Ey güzel boyu güzellik gülistanının servisi olan sen, gönülleri süsleyen yüzün güzellik bahçesinin lâlesidir.

2 Ay gibi parlak olan hoş yüzün, letafet bahçesinin taze gülüdür. Gönüller çekici serviye benzeyen boyun da güzellik gülistanının fidanıdır.

3 شمس و قمررا نماند ماه رخا رونق   تا تو بر آوردهٔ سر زکریبان حسن

55

15 b

1 رفته رقیب ز درت گم شده اندوه من   حمد خداوندرا اذهب عنا الحزن

2 باز زلیخاء شب موی سیه را گشاد   زانکه بچاه افتاد یوسف گل پیرهن

56

1 ببالا بلائی بچشم آفت دین   برخ مه لقائی بقد سرو سیمین

2 سر رشتهٔ عیش آید بدستم   بدستم اگر افتد آن زلف مشگین

3 بگفتم گدای توام خنده زد گفت   گدا را چه نسبت بود با سلاطین

---

3 Ey ay yüzlü, sen güzellik yakasından baş gösterip kendini izhar edince ne güneşin bir parlaklığı kalır, ne ayın.

55

1 Rakip kapından çıkıp gitti, benim de kederim yok oldu; Allah'a hamd olsun bizden hüzünleri giderdi.

2 Gece Züleyha'sı tekrar siyah saçlarını açtı, zannedersin ki gül gömlekli Yûsuf kuyuya düşdü.

56

1 Uzun boyunla bir belasın, gözün ile de dine âfetsin; yanağın ile ay yüzlüsün, boyun ile de gümüşten bir servisin.

2 O misk gibi kokulu saçın elime geçerse, zevk ve neş'e mes'elesi elime düşdü demektir.

3 Senin kölenim, dedim; güldü ve dedi ki: Köle padişahlarla mukayese edilebilir mi?

57

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Āh kim āgeh imes dāġ-ı nihāndın ol māh
Yā Rab ol dāġ otıdın eylegil anı āgāh

2 Yil açıp ṭal'atını cānım ara ot saldı
Rūzgārımnı ḳara ḳıldı uşal zülf-i siyāh

3 Sinsizin cān u cihānnı n'itey ey 'ömr-i 'azīz
Ġarażım sin sin ü pes iki cihāndın va'llāh

4 Kūh-i Elburzça boldı mihenim taġı uluḳ
Ger iser luṭf-ı nesīmi yoḳ irür her pergāh

16 a

5 Ġayrġa ḫayl u sipāh olsa maña luṭfuñ bes
Luṭfuñ er bolmasa n'itkey yıġılıp ḫayl u sipāh

6 Kāmrān taptı yoluñ tofraġıda salṭanatı
Kim tilep her yüzi nīk şehlıġıda tapmas sipāh

58

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Ey ki ṭāli' ḳıldı çihreñ āfitāb-ı ḫāverī
Tirge battı 'ārıżıñ allıda gül-berg-i ṭarī

2 Gül yüzüñ nem bolmasun hergiz ecel bārānıdın
İsmesün serv-i revānıñġa fenānıñ ṣarṣarı

3 Nīlūferdin şāḫ-ı gülde körmedük ol luṭf kim
Ḳāmetiñdin ẓāhir itmiş ḫil'at-ı nīlūferī

4 Küfr iliniñ maḳṣadı dīn ehliniñ maḳṣūdı sin
Ṭālib-i vaṣlıñ irür hem yezīdī hem āẕerī

5 Kāmrān ger bister-i rāḥat sañga yoḳtur ni tañ
Pes imestür külḫan içre bister-i ḫākisterī

59

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Veh ki cānım derdini ol māh-sīmā bilmedi
Bir niçe cānım didim cānımġa raḥmī ḳılmadı

2 Yüz cefā birle mini dil-dārdın ayırdı çerḫ
Yoḳsa hīç kim köñgli birle cānıdın ayrılmadı

3 Gül bile sünbül tilep ırmaġ ara kizdim besī
'Ārıżıñg dik gül saçıñg dik sünbülī tapılmadı

16 b 4 Yüz gül açtı gül yüzüñg mey tābıdın ey muġ-beçe
Ṭurfaraḳ bu kim yüzüñg dik bir gülī açılmadı

5 Yitkeç özlüktin cihān la'liñg meyidin Kāmrān
Mest ü bī-ḫōd boldı andaḳ kim yene ayılmadı

60

Mefā'īlün, mefā'īlün, fe'ūlün

1 Ni boldı sorsañg ey zārlarnı
Bu ġamda ḳoymasañg efgārlarnı

2 Mañga yol birseñg ol ḫurrem ḥaremde
Ḳavup eṭrāfıdın aġyārlarnı

3 'Azīzim ger 'azīz olmaḳ tiler sin
Ḳara tofraḳḳa ḳoyma ḫᵛārlarnı

4 Közüñg bīmārı min sorġıl ne boldı
Gehī ey dil-rübā bīmārlarnı

5 Siniñg dik dil-ber-i ṭannāz bilmen
Körüp min gerçi köp dil-dārlarnı

6 Ḫoş ol kim cem' idi barı yārānlar
Felektin körme min āzārlarnı

7 Dirīġā Kāmrān pür-lu'be devrān
Perīşān ḳıldı cemī' yārlarnı

61

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 Açıban ruḫsār-ı āteşnāknı
Örtediñg müşt-i ḫas u ḫāşāknı

17 a

2 Ḻām elif dik zülf ü ḳaddıñgnı körüp
Nefy ḳıldım bir yolı idrāknı

3 Mey içip büt ḳaşıda ḳıldı sücūd
Kim ki kördi ol büt-i bī-bāknı

4 Kördiler kögsüm şikāfını körüp
Ġonçe dik köñglümde tüşken çāknı

5 Minde bir ottur ki āh ursam
Her nefeste örtegey eflāknı

6 Kāmrān ṣāf it köñgül közgüsini
Anda körmek isteseñg ol pāknı

62

Fe'ūlün, fe'ūlün, fe'ūlün, fe'ūlün

1 Kil ey ḳanlıġ eşkim ki pür-zār yıġlay
Ḳılay vaṣlını yād u bisyār yıġlay

2 Çikip nāle andaḳ ki ebr-i bahārī
Fiġānlar ḳılıp ḥālıma zār yıġlay

3 Çemende ḳayan serv-i nāzī ki körsem
Saġınıp uşal ḳadd-ı reftār yiġlay

4 Ḳatıḳ derdime Kāmrān çāre tapmay
Bolup çāresiz imdi nāçār yıġlay

63

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūlün

1 Pervāz ḳılıp 'ışḳ ḳuşı başıma ḳondı
Mecnūn köñgül itken ḳuşını taptı sivindi

17 b

2 Çün 'ālem işi barça fenādur ḫoş uşal kim
Bu ḳuş bile bu ṣaydgeh içide avundı

3 Köñglüm ḳuşı ol vāsıṭadın bāl-sınuḳtur
Kim sini tilep talpınıban asru urundı

4 Özdin barıban nāle ḳılur min yıḳılur min
Nāgāh ki ol ḥūrveşim közge köründi

5 Ger yār başım taş bile yardı ciheti bar
Yüz şükr ḳılur min ki başım taşḳa toḳundı

6 Ey yil barıban ḳaşıda 'arż eyle ki Ġāzī
Ḳulluḳ didi vü 'arż-ı niyāz itti yükündi

64

1 زینسانکه جمال خود آراسته می آیی — در ذهد شکست آری در عشق بیفزائی
2 چون‌چهره بیارائی‌رخساره بر افروزی — خود گوئی کجا ماند آیین شکیبائی
3 گر سر بگریبانم ور ناظر خوبانم — در سینه تو پنهانی در دیده تو پیدائی
4 ازصفحهٔ رخسارت صدنکته بیادآمد — ای وای‌بر آن روزی کان‌را بخط‌آرائی
5 گفتی‌که‌منت دانم گر خوانم و گر زانم — من بندهٔ فرمانم تو هرنوع که فرمائی
6 گر دیرنشین‌سازد ور ره رو دین‌سازد — ما را نبود یا را اوراست توانائی
7 سودای‌کسی‌دارد باز این‌سر بی سامان — جائی هوسی دارد باز این دل هرجائی 18 a

---

64

1 Yüzünü bu şekilde süsleyip gelince, elbette zahidliği kırıp geçirir, aşkı arttırırsın.

2 Çehreni süsler yüzünün güzelliğini arttırırsın, sonra da tahammül yolu nerde kaldı dersin.

3 Başımı yakamdan içeriye sokmuşsam, güzellere bakıyorsam, bunda ne var? Gönlümde sen gizlisin, gözümde sen varsın.

4 Yüzünün sahifesinden yüzlerce ince mâna (nükte) hatırıma geldi, ama o ince mânaları (nükteleri) yazı haline getirdiğin (yazı ile süslediğin) güne gelince eyvahlar olsun.

5 Dedin ki çağırsam da, sürsem de ben bilirim seni; ne çeşit buyruk buyurursan buyur, ben sana bağlıyım.

6 İster beni savmaada oturtur, yahut dilerse din yolunda yürütür. Benim hiçbir kudretim yoktur, bütün güç kudret onundur.

7 Bu varı yoğu elden gitmiş başım yeniden birinin sevdasında; bu hercayi gönlüm bir başka yere hevesleniyor.

65

1 زهی زلف رخت صد هزار زیبائی هزار شوق ز تو در دل تماشائی

2 شکیب بی‌تو کسی چون کند که پیش لبت بباد رفت همه مایهٔ شکیبائی

3 دلم زدست شدو زو خبر نمی یابم ربوده اند مگر دلبران یغمائی

4 بهر طرف گذرم جلوهٔ تو می بینم بهرچه می نگرم در نظر تو می آئی

66

1 ای حسن تو در کمال خوبی قد تو در اعتدال خوبی

2 دال است بخوبیء جمالت زلف تو که هست دال خوبی

3 رخسار تو لاله زار حسن است چشم تو در غزال خوبی

4 شرمنده شده گل از خجالت زانروست در انفعال خوبی

65

1 Ne de güzel saç ve yüz, binlerce güzellik sahibi seni seyreden gönülde senin yüzünden binlerce iştiyak var.

2 Dudağına karşı bütün sabır sermayesi yele giden kişi, sensiz olunca nasıl sabredebilir?

3 Gönlüm elden gitti, ondan nasıl haber alayım? Olsa olsa o yağmacı güzeller gönlümü yağmalamışlardır.

4 Nerede dolaşırsam senin cilveni görürüm; nereye baksam gözüme sen görünürsün.

66

1 Ey güzelliği en olgun hale gelmiş sevgili, boyun güzelliğin en güzel çağında.

2 Güzelliğe delalet eden saçın yüzünün güzelliğine bir işarettir.

3 Yanağın güzellik lâle bahçesidir; gözün o lâlelikte güzellik âhusudur.

4 Gül senin utancından utandı; güzellikten gücenmesinin sebebi de budur.

5 بر تشنه لبان خود بخشای — ای لعل لبت زلال خوبی

6 در آینهٔ تو رو نموده — آن شاهد بی مثال خوبی 18 b

7 از خوبی و خط و زینت خال — دادند ترا مثال خوبی

8 چون نقطه زیر لب فتاده — در زیر لب تو خال خوبی

9 بر حالت کامران بخشای — ای خسرو و ملك و مال خوبی

67

ای شده خاك درت در نظرم توتیا — رخت صبوری برفت بی تو بباد هوا

68

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

1 دوش دیدم بارقیبان همنشین دلدار را — چون برون آرم ز خاطر این چنین آزار را

2 Tüşte kördüm yārnı ḫandān raḳībān utruda
Reşkdin her-dem töker min eşk 'ayn-ı külgüde

---

5 La'le benzeyen dudağı güzelliğin saf suyu olan sevgili, dudağına susamış olanlara bağışta bulun.

6 O güzellikte emsalsiz olan güzel, senin gönül aynanda göründü.

7 Ayva tüylerinin güzelliğinden ve beninin süsünden dolayı sana güzelliğin fermanını verdiler (yazdılar).

8 Dudağının altındaki nokta dudağının altında bir güzellik benidir.

9 Ey güzellik memleketinin padişahı, Kâmrân'ın haline acı, onu bağışla.

67

Ey kapısının toprağı gözüme tutiya olan güzel, sabır varlığım sen yok iken yele gitti.

68

1 Dün gece sevgilinin rakiplerle oturduğunu gördüm; böyle bir üzüntüyü hatırımdan nasıl çıkarabilirim?

69

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

1 Aġrısa min tilbedin cānānım irmesün ʿaceb
Ol besī nāzük-mizāc u min beġāyet bī-edeb

70

19 a

عکس خط اوفتاد اندر شراب   همچو ابری کوفتد بر روی آب

71

بی سگان کوی جانان زندگانی مشکل است   زندگی بی صحبت یاران جانی مشکل است

72

بیا بیا که دلم بی تو غرقهٔ خون است   ببین ببین که ز هجر تو حال من چون است

73

ای دل ایام جوانی پنج روزی بیش نیست   وقت عیش وکامرانی پنج روزی بیش نیست

74

خوش آنکه بوصل تو دلم دسترسی داشت   هر لحظه ز شوق تو هوا و هوسی داشت

70

Sanki bir bulut su yüzüne inmiş gibi sevgilinin ayva tüylerine benzeyen yanağındaki tüyler şaraba aksetti.

71

Sevgilinin mahallesindeki köpekler olmadan yaşamak müşküldür; cana kıyan sevgililerin sohbeti olmadan yaşamak zordur.

72

Gel gel ey sevgili, gönlüm sensiz kanlara bulandı; bak gör, senin ayrılığından ne haldeyim.

73

Ey gönül, gençlik günleri üç beş günden fazla değildir. Yiyip içmenin ve murada kavuşmanın müddeti üç beş günden fazla değildir.

74

Her lahza senin şevkinden dolayı heva ve heves içinde olan gönlüm aman ne güzel, sana kavuşma imkânını elde etti.

75

تیر غمت از دل ویران گذشت　　درد من خسته ز درمان گذشت

76

گرنه در سر هوس وصل توای جان باشد　　مردن از محنت هجر این تو آسان باشد　19 b

77

هر که ز آلایش خود پاك نیست　　رهرو این راه خطرناك نیست

78

می کشد گرچه مرا گفتارت　　می دهد جان لب شکر بارت

79

راستان شیفتهٔ قامت دلجوی تواند　　روی در سجدهٔ محراب دوابروی تواند

75

Gam okun harap gönlümü delip geçti; ben hastanın derdine ilaç çâre etmez oldù.

76

Ey sevgili, eğer başımda sana kavuşma hevesi olmasa, senin ayrılığının mihnetinden ölmek bana kolay gelir.

77

Gösterişten arınmamış kişi bu yola gidemez; bu yolun yolcusu için çok tehlikeler vardır.

78

Herne kadar sözün, sohbetin beni çekerse de, şeker saçan dudağın can bağışlar.

79

Doğrular gönül alıcı boyuna tutkundurlar, yüzlerini de senin iki kaşının mihrabına doğru tutmuşlardır.

80

ای قد موزون تو شاخ گلستان بهار   مصحف روی‌تو نازل گشته درشان بهار

81

Mefʿūlü, fāʿilātün, mefʿūlü, fāʿilātün

Ḥüsn ehli ʿışḳıñg içre Ferhādtın beterdür
Şekliñg köñgüllerinde ke'n-naḳş-i fi'l-ḥacerdür

82

20 a

گرچه بسی خوب بود لاله زار   نیست بزیبائی رخسار یار

83

Feʿūlün, feʿūlün, feʿūlün, feʿūl

Köñgül vaṣlın istep hevāyī ḳılur
Çü gülşende bülbül nevāyī ḳılur

84

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

Lāle-i ḥamrā digen yüzi imiş yār yār
Nergis-i şehlā digen közi imiş yār yār

85

Mefʿūlü, mefāʿīlün, mefʿūlü, mefʿūlü, mefāʿīlün

Feryād ki derdimni dil-dār miniñg bilmes
Derdimni bilip bir dem derdimġa dād ḳılmas

80

Ey mevzun boyu bahar gülistanının bir fidanı olan sevgili, yüzünün mushafı sanki baharın şanında nazil olmuştur.

82

Gerçi lâle bahçesi çok güzeldir ama, sevgilinin yüzünün güzelliğinde değildir.

86

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

Gülşen-i kūyuñgda kildim isteben bezm-i viṣāl
Yoḳ ki bolġay min firāḳ ilgide mundaḳ pāymāl

87

با دیگران ز دوران عیش ونشاط حاصل . حاصل مرا از دوران درد وغمیست بردل

88

تو ناز پروری وما نیازمند توییم ترحمی که اسیریم و مستمند توییم 20 b

89

Mefā'īlün, mefā'īlün, mefā'īlün, mefā'īlün

Üzin vaṣlıñgdın ayru bir zamānī bilmegen köñglüm
Firāḳıñg şiddetin mundaḳ taṣavvur ḳılmaġan köñglüm

90

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

Ey ki luṭfuñgdın siniñg şermende min
Ḳullarıñgnıñg ḳullarıġa bende min

91

تو شه ملك حسنی وماهمه مبتلای تو خسرو با حشم توئی خسته دلان گدای تو

87

Başkaları felekten istediklerini elde etmişler, halbuki bizim gönlümüzde dert ve gamdan başka bir şey yok.

88

Sen nazlı bir sevgilisin, biz ise sana muhtaç; biz esiriz, merhamet et, senden dileğimiz var.

91

Sen güzellik mülkünün padişahısın, bizler sana tutkunuz. Sen saltanatı, debdebesi olan padişahsın. Gönülleri yorgun aşıklar hep senin yoksullarındır.

92

خورشید ندارد تاب در پیش جمال تو   پست است بسی طوبی از تازه نهال تو

93

ای زحسن دلکشت عشاقرا حیرانی   ملك دل را از سپاه غمزه ات ویرانی

94

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

21 a   Ger taraḥḥum ḳılmasa hicrān ara cānān aḫī
Bolġum uşbu ġuṣṣadın āvāre-i devrān aḫī

95

Feʿūlün, feʿūlün, feʿūlün, feʿūlün

Bahār oldı ol nev-bahārım ḳanı
Açıldı gül ol gül-ʿiẕārım ḳanı

96

گرنپوشیدی رخش را زلف شبگونکی شدی   این چنین روز سیاه وحالت درهم مرا

97

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

Çün irür bīgānelerġa āşinā
Min dağı bīgāne bolsam ni ʿaceb

92

Güneş senin yüzünün güzelliği karşısında parlak değildir; tûba ağacı taze fidan gibi olan boyundan daha kısadır.

93

Ey gönüller çeken güzelliği aşıklara hayranlık veren, gönül mülkü senin bakış ordunun yüzünden yok olup gitmiş.

96

Gece renginde olan saçın yüzümü örtmeseydi, böyle bir kara güne tutulur muyduk, halimiz böyle perişan mı olurdu?

98

Fāʿilātün, feʿilātün, feʿilün

Köñglüm örgemçi kibi zülüfidin
Meges-i ḫālıġa tüşti asılıp

99

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

Saçıdın üzmek köñgül mümkin imestür kim köñgül
Anda özni baġlamış cān riştesidin birkitip

100

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

21 b

İkki ḫālıñg noḳṭasıdur yā közümniñg merdümi
Farḳ ite alman ḳamer dik ʿārıżıñġġa köz tikip

101

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

Kāmrān uçġaç közüm bu zār köñglüm hem salur
Ol perī vaṣlın tilep her laḥẓa ḳuş dik talpınıp

102

Fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün

Sorma başımdın niler ötti firāḳ eyyāmıda
Sor bolur sañga min [hem] şerḥ ḳılsam ser-güẕeşt

103

کامران سر بجیب برده مگر　　　در خیالش تأملی دارد

103

Kâmrân başını yakasına çekmiş onun hayaline dair bir düşünceye dalmış görünüyor.

104

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

Kāmrān dik mest min kūyıda dir min her zamān
Ḳaysı gülşenniñg siniñg dik bir gül-i ra'nāsı bar

105

Fā'ilātün, mefā'ilün, fe'ilün

Her ṭaraf nīze ḳılıç ḳoptı
Eyle kim neysitān içide ḳamış

106

22 a — در فراقت اگر بمیرم من   چه عجب از رخت جدا شده ام

107

Mef'ūlü, mefā'ilün, fe'ūlün

Uyḳumda öñgümde siñ sanıñg kim
Köñglümde közümde cā ḳılur sin

108

Fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilātün, fā'ilün

'Iyd-gāh içre çatıp ṭarf-ı külāhın uşatıp
Münfa'il boldı anıñg şevketidin şāh u sipāh

109

پیش قد تو بنفشه با همه شرمندگی   تکیه بر گل کرده وبهر ادب بر خاسته

106

Senin ayrılığından dolayı ölürsem, bunda şaşılacak ne var? Yanağından ayrı düşmüşüm.

109

Menekşe senin boyunun karşısında büyük bir utangaçlıkla güle dayanarak terbiye icabı ayağa kalkmış.

110

Fāʻilātün, mefāʻilün, feʻilün

1 Tā ki ġayr oldı maḥrem-i ḥaremi
Mini maḥūm-i ol ḥarem ḳıldı

2 Mini şāhā sipāh-ı derd ü ġamıñg
ʻĀlem ehli ara ʻalem ḳıldı

111

1 ای برادر زمن شنو سخنی — که از آن بهره‌ور شوی شاید

2 دل بکا رجهان منه که اذ آن — یار غم بر دل تو افزا ید — 22 b

3 کار عقبی بسازورنه ترا — کار و بار جهان چه کار آید

112

Fāʻilātün, mefāʻilün, feʻilün

1 Veh ki ol şūḫ hecri miḥnetidin
Ḳalmadı idi hīç aḥvālım

2 Muñga şāhid durur körüp biliñgiz
Çihre-i zerdim ü girye-i alım

3 Körmesem çihresini her sāʻat
Boladur özgeçe miniñg ḥālım

113

1 ای که در شیوهٔ خلاف سخن — شهره شد در جهان فسانهٔ تو

111

1 Ey kardeş, benden bir söz işit, belki de ondan istifade edersin

2 Gönlünü dünya işlerine kaptırma, zira gönüldeki gam yükün çoğalır.

3 Âhiret işlerine dal, onları düzene koy, dünya işleri ne işine yarayacak?

113

1 Yalan söz söylemede dünyada senin bahsin bir efsane oldu (senin efsanen cihana yayıldı).

2 تا کنون بر خلاف عهد اگر   بعدما از تو شد بهانهٔ تو

3 این زمان هم خلاف میگوئی   آزمودیم تا بخانهٔ تو

114

1 ای آنکه بهر محفل و مجلس بهمه کس   با سینهٔ پر کین رخ پرچین بدر آئی

2 گفتی که گرفت است دل از خانهٔ عمرم   وقت است گزین خانهٔ چرکین بدر آئی   23 a

115

Fā'ilātün, mefā'ilün, fā'ilün

1 Orta bāġ içre ḥöcre [i] saldım
Tā mañga bolġay ol ferāġat-gāh

2 Ḥöcre-i ḫāṣım irdi tārīḫin
Ḥöcre-i ḫāṣ-ı mā didim nāgāh (H. 948)

116

Mef'ūlü, mefā'ilün, mefā'īlü, fe'ūl

1 Ger çāre üçün tapılmasa yaḫşı ṭabīb
Tiñgri keremi ṭabīb bolsa ni 'aceb

2 Bolsun başıñga cān u cihānım ṣadaḳa
Derdiñg dāġı cism-i nā-tüvānımġa naṣīb

---

2 Şimdiye kadar eğer ahde muhalif olarak oldu ise, bundan sonra bahanen senden olacaktır.

3 Halen de yalan söylüyorsun, evine kadar bunun böyle olduğunu anladık.

114

1 Ey her meclise, her mahfile ve herkese karşı kin ile dolu bir gönülle ve asık bir suratla gelen kişi!

2 Dedin ki : Ömrümün evi daraldı, artık bu pislikle dolu evden çıkma zamanı geldi.

117

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Ni ḫoştur eger kilse bu sarı dil-dār
Kim miḥnet-i hicrān ara bar min bīmār

2 Çün vaṣlıġa yoḳ turur maṅga dest-resi
Hicrān iliġa ḫū ḳılıp min nāçār

118

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Hecriṅg mini asru nā-tüvān eyleptür
La'liṅg hevesi içimni ḳan eyleptür

23 b

2 Bī-berg ü nevā eyleye miṅg bülbül dik
Yafraġ kibi çihremni ḫazān eyleptür

119

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Bīmār közige közlerim meftūndur
Ḫān-ḫᵛār lebidin cigerim pür-ḫūndur

2 Güftārı anıṅg baştın ayaḳ efsūndur
Ḳılġan mini mest uşal leb-i meygūndur

120

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Ḳaddımnı ḫam itken ol ḳad-ı mevzūndur
Ṣabrımnı kem itken ol ruḫ-ı gülgūndur

2 Köṅglüm daġı vaṣlıṅgnı tilep maḥzūndur
Leylā sin Kāmrān saṅga Mecnūndur

121

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Tilep saṅga derdimni 'ayān ḳılġumdur
Ni til bile ḥālımnı beyān ḳılġumdur

2 Ni ṭāḳat [nı] iẓhār u ne iḫfā özni
Bu ṭavr ile rüsvā-yı cihān ḳılġumdur

122

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Sinsiz niçe miḥnetḳa ḳarīn bolġay min
Vaṣlıñgnı tilep zār u ḥazīn bolġay min

24 a

2 Müşkil sañga yār u hem-nişīn bolġay min
Her çend ki sa'y itip berīn bolġay min

123

Mef'ūlü, mefā'īlün, mefā'īlü, fe'ūl

1 Ger uyḳuda min köñgül ḫayālıñg bile ḫoş
Ver uyḳaḳ isem közüm cemālıñg bile ḫoş

2 Ḫaṭṭıñg bile şādmān u ḫālıñg bile ḫoş
Hecriñg bile ġamnāk u vaṣlıñg bile ḫoş

124

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūl

1 Yüz cevr ile veh ki devr-i çerḫ-i bī-bāk
Cismimni kebāb itti vü cānımnı helāk

2 'Ayb eyleme āhımnı körüp āteşnāk
Çün tofraḳ ara kiriptür ol gevher-i pāk

125

Mef'ūlü, mefā'īlün, mefā'īlü, fe'ūl

1 Ey dōst mañga ġayr-ı cefā eylemediñg
Her 'ahd ki eylediñg vefā eylemediñg

2 Ger eylemediñg vefā keremler ḳıldıñg
Kim cevr ü cefānı hem ḫaṭā eylemediñg

126

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūl

1 Yā bolsa kişige müyesser 'ilm ile ḥāl
Yā tapsa kişi salṭanat evcide kemāl

24 b

2 Yā şīfte bolsa körüp ḥüsn ü cemāl
Yā bolsa tamām öz yükidin fāriġ-bāl

127

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Yā Rab ki uşal aynı mañga maḥrem ḳıl
Yā mihrin anıñg ḫasta köñgüldin kem ḳıl

2 Yā mini anıñg farḳıdın bī-'ilm ḳıl
Yā anı mañga hem-nefes ü hem-dem ḳıl

128

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Cānā çü cemālıñgnı temāşā ḳıldım
Vaṣlıñg heveside özni şeydā ḳıldım

2 Min ḳanda vü devlet-i viṣālıñg heyhāt
Körgil ki 'aceb ṭurfa temennā ḳıldım

129

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Tā şīfte-i ṭurra-i cānān boldum
Berhem-zede vü bī-ser ü sāmān boldum

2 Feryād ki āvāre-i devrān boldum
El-ḳıṣṣa esīr-i derd-i hicrān boldum

130

Mef'ūlü, mefā'īlün, mefā'īlü, fe'ūl

1 Ey peyk-i ṣabā yitürgil ol cānġa selām
Sulṭān-ı zamān şeh-i Bedeḫşānġa selām

25 a

2 Belḳīs-i zamān u Āṣaf-ı 'ahdḳa di
Zinhār ki yitkürüñg Süleymānġa selām

131

1 در آرزوی قد تو دالی گشتم — از فکر دو ابرویت هلالی کشتم
2 اندر هوس لب ومیانت جانا — القصه من خسته خیالی گشتم

132

1 شوخی که همیشه می کنی جور و ستم — جز جور وستم نمکینی لطف وکرم
2 با درد وغمم غم فراقت مفزای — برگشتن من بس است جانا آنهم

133

1 ای بادبا آن یار سلامم برسان — در خلوت وصل او پیامم برسان
2 بر صبح وصال وشام زلفش بگذر — یعنی که دعای صبح وشامم برسان

134

Mefʿūlü, mefāʿīlün, mefāʿīlü, feʿūl

1 Veh veh yene ġamzedin bu sarı baḳa sin
Firḳat otını cānıma geh geh yaḳa sin

131

1 Senin boyunun arzusu ile daha döndüm, iki kaşının düşüncesi ile hilâle benzedim.

2 Ey sevgili, dudağın ve belinin hevasiyle (isteği ile) kısacası şu ki ben yorgun kişi, hayal haline döndüm.

132

1 Daima yapmakta olduğun şaka cevir ve eziyettir. Cevirden ve zulümden başka hiçbir keremde bulunmuyorsun.

2 Ben zaten dertliyim, gama batmışım, bir de ayrılığının gamıyla derdime dert katma, beni öldürmeğe o yeter, a benim sevgilim.

133

1 Ey rüzgar, o sevgiliye selamımı ulaştır, onun vuslat halvetine benim haberimi götür.

2 Vuslat sabahında onun geceye benzeyen saçlarından bir es, yani gece ve gündüz duamı ona bildir.

25 b

2 Cān birle köñgül ara salıp tefriḳa sin
Bu ṭurfa ki mecrūḥ köñgülge baḳa sin

135

Mefʿūlü, mefāʿīlü, mefāʿīlün, faʿ

1 Ey kim yüzüñge vālih ü ḥayrāndur min
Zülfüñg ġamıdın asru perīşāndur min

2 Sin ança ki bar sin gürīzān mindin
Yüz ança firāḳtın gürīzāndur min

136

Mefʿūlü, mefāʿīlü, mefāʿīlün, faʿ

1 Tā kördüm uşal çihreni ḥayrāndur min
Ol zülf hevāsıda perīşāndur min

2 Hem aġzınıñg esrārıda nā-dāndur min
Hem ḥüsniniñg evṣāfıda iḥsāndur min

137

Mefʿūlü, mefāʿīlü, mefāʿīlün, faʿ

1 Ḫargeh ḫoş irür dāmen-i ṣaḥrā bolsa
Ṣaḥrā yüzide sebze-i ḫażrā bolsa

2 Esbāb-i ṭarab barça müheyyā bolsa
Min bolsam u ol dil-ber-i raʿnā bolsa

138

Mefʿūlü, mefāʿīlü, mefāʿīlün, faʿ

1 Yā diñg ḳadım eyleyin fedā başıñgġa
Başımnı ḳılay fedā siniñg başıñgġa

26 a

2 İsterge köre sini öyiñge ḥaddım yoḳ
Luṭf it tilegil bendeni öz ḳaşıñgġa

139

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 El-yevmü kemā yemurru ḥattā leylī
Kim ġam tüni Mecnūndın öter bī-Leylī

2 Tün kün bu durur hecriñg ara aḥvālım
Yüz nāle firāḳıñgdın u yüz vāveylī

140

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Didim ki mañga birdi Ḫudā ferzendī
Boldı yürekim pāresiġa peyvendī

2 Hīç añglamadım ki çāk itip kögsümni
Pür-ḫūn cigerimdin irür pergendī

141

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fe'ūl

1 Feryād ki feryādıma yitmes ni ḳılay
Ol şūḫ miniñg dādıma yitmes ni ḳılay

2 Her çend ki derdimni beyān eyler min
Derd-i dil-i nā-şādıma yitmes ni ḳılay

142

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlü, fe'ūl

1 Aḥbābḳa ḫoş turur refīḳ olsa kişi
İmdād ile hāmī-i ṭarīḳ olsa kişi

26 b 2 İslām ilige cān bile tervīḥ ḳılıp
Bir birge bu biş kün şefīḳ olsa kişi

143

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Yā ravża-i rıżvān kibi kūyuñgnı mu diy
Yā ġāyet-i i'tidāl boyuñgnı mu diy

2 Yā ḥüsn-i kelām u güft ü gūyuñgnı mu diy
Yā ṭab'-ı selīm ü yaḫşı ḫūyuñgnı mu diy

144

Mef'ūlü, mefā'īlü, mefā'īlün, fa'

1 Ḥayvān suyı dik āb-ı ḥayātıñg yaḫşı
Cān şerbetidin çüçük nebātıñg yaḫşı

2 Hem kūy-ı vefā içre s̱ebātıñg yaḫşı
Hem ḥüsn ili içide atıñg yaḫşı

145

1 یا رب زکرم دری برویم بگشای — رنك غیر از دل حزینم بزدای

2 پیوند من از جمله علایق بگسل — از هر دو جهان سوی خودم راه نمای

TEMMET

145

1 Ya Rab, kereminden bana bir kapı aç, senden başkasının rengini hazin gönlümden sil, onu arıt.

2 Bütün alaikten ilgimi kes, ey her iki cihanda bana yol gösterici olan Tanrı,

NOTLAR

5/2 s i n s i n (<ET. *sin erür sin*) «sensin». Eski Türkçe'de bildirmenin mevcut beş kipi, *er-* «mevcut olmak» ana yardımcı fiilinin, geniş zamanı *(erür)*, görülen geçmiş zamanı *(erdi)*, öğrenilen geçmiş zamanı *(ermiş)*, gelecek zamanı *(ergey)* ile şartının *(erser)* herhangi bir kelime, veya kelime grubuna getirilmesiyle kurulurdu. Çekimde şahıs unsuru olarak birinci tip şahıs ekleri (zamir menşeli) kullanılırdı. Beş kipin menfi çekimleri de, diğer fiillerin menfi çekimlerinden farksızdı (bk. Gr. Ork. Turk. § 3. 2833; Alt. Gr. § 238).

Eski Türkçe'nin sonunda Türkçe'nin gelişmesine uygun olarak, bildirmenin yapısında da bazı değişmeler oldu. Gelecek zaman kipinde *er-* fiilinin yerini *bol-* fiili aldığı gibi, geniş zaman kipinde de, bilhassa 3. şahıslarda *tur-* fiili kullanılmaya başlandı. Lehçelerin teşekkülünden sonra ise farklılıklar daha büyük ölçüde ortaya çıktı.

Doğu Türkçesi'nde (Çağatayca, Özbekçe gibi) bildirmenin görülen geçmiş, öğrenilen geçmiş ve şart kipinde *er-* *(> ir-)*, gelecek zaman kipinde *bol-* fiili, geniş zaman kipinde ise *er-* ve *tur-* fiili karışık şekilde kullanılmaya başlandı. Ancak *tur-/dur-* fiili çekimli fiil olarak kendisini koruduğu gibi, bazen *-dur/-dür, -tur/tür* şeklinde ekleştiği, bazen de bilhassa 1. ve 2. şahıslarda tamamen düştüğü görülür (bk. Chag. Man. § 132-134; Nesāyim., s. 143-146). Ancak geniş zamanın menfisi, eskiden olduğu gibi *er-* fiilinin menfi şekliyle kurulurdu.

Batı Türkçesi'nde ise durum daha da farklı olmuştur. Görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipinde *i-* *(<er-)* fiili ya müstakil, yahut da ekleşerek, şahıs unsuru olarak kullanılan şahıs zamirleri ise tamamen ekleşerek kullanılmıştır. Gelecek zaman kipinde ise Doğu Türkçesi'ne paralel olarak *er-* fiili yerine *bol-* fiili (Eski Anadolu Türkçesi'nde *olısar*, daha sonra *olıcak*) geçti. Geniş zaman kipinde ise *i-* (<*er-*) fiili, 1. ve 2. şahıslarda tamamen eridiği gibi, çekimde kullanılan şahıs

unsuru yerindeki şahıs zamirleri ise tamamen ekleşti. 3. şahıslarda ise EAT. devresinde *tur-* bazen varlığını koruduğu halde, daha sonra tamamen ekleşti (*-dır/-dir, -dur/-dür; -tır/-tir, -tur/-tür; -dırlar-/dirler, -tırlar/-tirler; -durlar/-dürler, -turlar/-türler*) (bk. TDB § 501-509).

Metnimizde bildirmenin geniş zamanı farklı şekillerde geçmektedir :

T. 1. şahıs : *gürīzāndur min* (135/2), *bende min* (90)
T. 2. şahıs : *Leylā sin* (120/2), *perī sin* (20/3)
T. 3. şahıs : *ḫoş irür* (137/1), *yoḳ irür* (57/4), *bar durur* (40/4)
ḫoş turur (42/2), *bardur* (6/4)

Bilhassa *bar* ve *yoḳ* kelimeleriyle kurulan bildirmelerde, Eski Türkçe'de de olduğu gibi yardımcı fiilin çoğu zaman kullanılmadığı görülür : *cihēti bar* (62/5).

8/6 b a r u r a m (<ET barur men) «varırım, giderim». gibi *isterem* (40/6), *bolmışam* (41/1). Bu şekiller Çağatay Türkçesi için normal değildir, çünkü Çağatay Türkçesi fiil çekiminde kullanılan şahıs zamirlerini ekleştirmeyip korur (bk. Chag. Man. § 93, 99, 100-116, 129; Nesāyim., s. 125-147). Metnimizde birkaç örnekte görülen bu şekil Azerî Türkçesi'nin tesiriyle metnimizde yer almış olmalıdır. Nitekim Eski Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesi'nde şahıs unsuru olarak kullanılan 1. ve 2. şahıs zamirleri ekleşince, zamir bünyesinde bulunan düz geniş ünlü kendisini korur (bk. ETT § 302-311; Az. T, not : 79, 110, 247). Bugün Türkiye Türkçesi'nde ise ekleşen bu zamirler tamamen ünlü uyumuna bağlanmışlardır (bk. TDB § 438).

10/3 b a ş ı ğ a (<*baş-ı-ġa*) «başına» yanında metnimizde *ḳaşında* (28/3) «önünde, huzurunda» şekli de geçmektedir. Diğer Çağatay Türkçesi metinlerinde de olduğu gibi, metnimizde de pronominal n'nin (zamir n'sinin) kullanılışı kaide halinde değildir (Bu hususta fazla bilgi için bk. Manzum Oğuznâme, not : 5; TDB § 191).

10/4 ẓ ā h i r o l d ı «zâhir oldu, belirdi, ortaya çıktı». Bilindiği gibi lehçeler veya yazı dilleri biribirlerinden ses ve şekil husûsiyetleri bakımından olduğu kadar, kelime kadrosu bakımından da farklılıklar gösterirler. Meselâ Doğu Türkçesi'nin *tap-* «bulmak», *tüş-* «inmek», *örten-* «yanmak» fiillerine karşılık Batı Türkçesi'nde *bul-, in-, yan-* fiilleri genellikle kullanılır. Aynı şekilde Doğu Türkçesi'nde genellikle *bol-*, Batı Türkçesi'nde ise *ol-* fiili kullanılır. Bununla beraber metnimizde de olduğu gibi Doğu Türkçesi'nde (Çağatay yazı dilinde) bazen *bol-* fiili yanında *ol-* fiilinin de kullanıldığı görülür.

11/1 a ḳ ı z d ı ñ g (<*aḳ-ı-z-dı-ñg*) «akıttın». *-z-* faktitif ekinin yer aldığı birkaç fiilden (*emiz-, tamız-* gibi) biri de *aḳız-* fiilidir. Çeşitli şîve ve lehçelerde canlılığını yitiren ve kullanılış sahası daralan bu ekin yerini daha ziyade *-t-* faktitif eki almıştır.

11/4 a ġ z ı m a (<*aġız-ı-m-a*) «ağzıma». Bilindiği gibi verme hali (datif) eki Eski Türkçe'de *-ḳa/-ke,* 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra bazen *-a/-e,* 3. şahıs iyelik ekinden sonra da bazen pronominal n'yi (zamir n'sini) bünyesine alarak *-ña/-ñe* (<*-n-ġa/-n-ge*) idi (bk. Gr. Ork. Turk. § 3. 2144; Alt. Gr. § 180). Eski Türkçe'den sonra Doğu Türkçesi'nde ek ünsüz uyumuna bağlanarak *-ġa/-ge, -ḳa/-ke* şeklinde genelleşti (bk. Chag. Man. § 38-39; Nesāyim., s. 85-86). Batı Türkçesi ise, bazı yapım ve çekim eklerinin başındaki *ġ/g* seslerini düşürdüğü için eki *-a/-e* şeklinde devam ettirir (bk. TDB § 355). Ancak Eski Türkçe'de iyelikten sonra gelen *-a/-e* verme hali ekinin bazı hallerde Doğu Türkçesi'nde, dolayısiyle Çağatay yazı dilinde de kullanıldığı görülür. Metnimizde yer alan örneklerden bazıları şunlardır : *başıma* (49/3), *cānıma* (32/1), *derdime* (62/4), *közüme* (33/4), *aġzıñġa* (45/1), *başıñġa* (116/2), *öyiñge* (138/2).

12/3 ḳ a ç a y (<*ḳaç-ay*) «kaçayım». *-ay/-ey* (<*-ayın/-eyin*) teklik 1. şahıs emir ekinin bilhassa vezin gereği metnimizde geniş ölçüde yer aldığı görülür. Esasen Çağatay yazı dilinde teklik 1. şahıs emir ekinin *-ay/-ey, -y* şeklinde, *-alıñg/-eliñg* çokluk 1. şahıs emir ekinin de buna paralel olarak *-alı/-eli, -lı/-li* şeklinde kısaldığı bilinmektedir (bk. Chag. Man. § 91; Nesāyim., s. 138-140). Her iki ekin daha da değişik şekil ve kısalmalarına Eski Türkçe'de de rastlanmaktadır (bk. Alt. Gr. § 215).

12/3 ḳ u t u l m a y (<*ḳutul-may*) «kurtulmadan», *ḳutul-* gibi *ḳutḳar-* (44/6) fiilinde de kökteki *-r-* sesi, titrek bir ses olduğundan Doğu Türkçesi'nde düşmektedir : *ḳutul-* <*kurtul-*, *ḳutḳar-* <*ḳurtġar-*. Clauson'un da belirttiği gibi (bk. EDPT, s. 650) her iki fiil de bir **ḳurt-* köküne bağlanabilir : *ḳurtul-* <**ḳurt-u-l-*, *ḳurtḳar-* (<**ḳurt-ġar-*. Türkçe'de sonu çift ünsüzle biten birçok fiillerin bulunması (*ḳorḳ-, sarḳ-, ürk-, yanç-, yırt-* gibi) bu tahmini kuvvetlendirmektedir.

14/3 t i g i l (<*ti-gil*) «de, söyle» yanında *di* (130/2) örneğine, dolayısiyle aynı fiilin *t*'li ve *d*'li şekline Çağatay yazı dilinde olduğu gibi metnimizde de rastlanmaktadır. Bilindiği gibi Eski Türkçe'de kelime başında *d* sesi yoktu. Batı Türkçesi'nde kelime başında görülen *d* sesi, *t*'den gelmedir (bk. TDB § 101). Doğu Türkçesi kelime başındaki aslî *t* sesini koruduğu halde birkaç kelimede *t-* ~ *d-* nöbetleşmesini gösterir : *tur-* ~ *dur-*, *teg* ~ *dik, taḳı* ~ *daḫı* gibi.

14/4 talpınur (<*talpın-ur*) «çırpınır». Sözlüklerde, çeşitli şîve ve lehçelerde kullanılan aynı kökten gelen birçok şekiller göze çarpmaktadır : *talbı-/talbi-*, *talbın-/talbin-*, *talbır-/talpır-*, *talbın-/talpın-*, *talbıt-/talbit-*, *talbıra-*, *talbanda-/talbanna-*, *talbış-* v.b. gibi (bk. Dîvân., Radloff, Wb.; Clauson, EDPT; Räsänen, Wb.; Şeyh Süleyman, Lug.). Bu fiillerin hepsi bir *talb/talp* kökünden *-ı-/-i-* isimden fiil yapma eki ile, *talbı-/talpı-* şeklinde kurulmuş olmalıdır. Räsänen *talp* köküne Teleütçe'de rastlandığını ve «kanat çırpmadan hasıl olan ses» mânasına geldiğini, ayrıca bu kelimenin Moğolca'daki *balba-ji* «geniş ve yassı olmak», *dalbaga* «geniş satıh, kuş kanadı» kelimeleri ile ilgili olduğunu belirtir (bk. Räsänen, Wb., s. 459).

24/3 üzre «üzerine» yanında *üze* (45/6) şekli de metnimizde yer almaktadır. Baştaki ünlünün *ü* veya *ö* okunması hususu imlâdan belli değildir. Nitekim Uygur metinlerinde de farklı okunuşlara rastlanır. *üze*<*üz-e* (bk. Gr. Ork. Turk. § 3. 11), *üzre*<*üz-re* / *üz-e-re* olmalıdır.

28/6 ḳayan (<**ḳa-yan*) «nereye». *ḳa* kökünün birçok soru kelimelerinde yer aldığı (*ḳonyu, ḳayu, ḳanı, ḳanta, ḳança, ḳaç, ḳaçang, ḳaçan* gibi) daha önce Gabain tarafından belirtilmişti (bk. Alt. Gr. § 194). Çağatay Türkçesi *ḳayu* tarafında olduğu halde metnimizde bir yerde *ḳanı* (95) şekli de geçmektedir. Ayrıca bu *ḳa* kökünü Azerî Türkçesi'nde *ḫara* (<**ḳa-ra*), *ḫarda* (<**ḳara-da*) kelimelerinde de görmekteyiz.

29/2 ni (<*ne*) «ne» soru zamiri metnimizde genellikle *ne* şeklinde geçmekle beraber (bk. 40/3, 60/4), bu örnekte de görüldüğü gibi bazen *e*>*i* değişmesi ile *ni* şeklinde geçmektedir.

30/2 oluptur (<*olup turur*) «olmuştur» : «*Tişing mü lebingdin nümūdār oluptur*». Daha önce de belirtildiği gibi Çağatay Türkçesi daha ziyade *bol-* fiilini kullanmakla beraber bazen *ol-* fiilini de kullanır (bk. not : 10/4). *-p* ekli zarf-fiillerin *tur-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil meydana getirmesi Eski Türkçe'de de görülür (bk. Alt. Gr. § 256). Ancak Eski Türkçe'de devamlılık ifade eden bu teşkiller, Çağatay Türkçesi'nde öğrenilen geçmiş zaman ifadesi taşımaktadır (bk. Chag. Man. § 126; Nesāyim., s. 133-134).

31/3 kecek (F.) «halka, turra». Şeyh Süleyman, Lug. *kecek* «ördeğin kuyruğunda, kanadında bulunan geç tüyler; halka, turra»; Ferheng-i Ziyâ : *kecek* «genç kadınlar ve soytarıların başlarına taktıkları, erkek kaz ve horozun kuyruğundaki eğri tüyler ki horoz çelengi ve cuga denilirdi».

32/1 tüşkeli (<*tüş-keli)* «düşeli, düşeli beri» Eski Türkçe'de *-ġalı/-geli,* nâdir olarak *-ḳalı/-keli* zarf-fiil ekinin başlıca iki fonksiyonu vardı : 1) Sebep, gâye (~ -maḳ/-mek için) 2) Zaman (~ -dan/den beri) (bk. Alt. Gr. § 233; Gr. Ork. Turk. § 3. 2826). Doğu Türkçesi eki tamamen ünsüz uyumuna bağlayarak bu iki fonksiyonuyla kullanır (bk. Chag. Man. § 83; Nesāyim., s. 164). Batı Türkçesi'nde *alı/-eli* haline geçen ek sâdece zaman fonksiyonu ile kullanılmaktadır (bk. TDB § 588).

34/6 bolġalıġa (<*bol-ġalı-ġa*) «olmaya, olmak için» : *Bahār-ı ʿömr ḫazān bolġalıġa dāl durur* «Ömür baharı, sonbahar olacağına delildir». Burada dikkati çeken husus *-ġalı* zarf-fiil ekine hal ekinin getirilmesidir. Bilindiği gibi zarf-fiiller sâdece hareket mânasını koruyan, fiillerin hususî şekilleridirler. Bu bakımdan isim kategorisine giren kelimeler gibi işletme ekleri almazlar, ancak kalıplaşan ve edat veya zarf olarak kullanılan bazı zarf-fiiller vasıta hali (enstrumental) eki alabilirler (*tiyin, degin, bulıtcılayın* gibi). Metnimizde yer alan bu örnekte zarf-fiil ekinden sonra verme hali (datif) ekinin getirilmesi bir istisna olabileceği gibi, *-ġalı/-geli* zarf-fiil ekinin sebep fonksiyonu (bk. not : 32/1) ile de ilgili olabilir. Nitekim verme halinin çeşitli fonksiyonlarından biri de sebeptir.

34/4 ögürgey (<*ögür-gey)* «çevirecek, çevirir» :

Yüzin cihāndın ögürgey siniñg sarı ḳılġay
Kişi ki añga meded ḳılsa ṭāliʿ-i fīrūz

«Kendisine mutlu talihi yardım eden kişi, yüzünü dünyadan çevirip sana doğru yöneltir». *ögür-* fiili Radloff, Wb.'da *ögür-* (uig.) = *egir, evir-* «bir şeyden yüz çevirmek, vazgeçmek, caymak», Şeyh Süleyman, Lug.'da ise «döndermek» mânasında yer almaktadır. Kelime ses değişiklikleriyle *evir-* «çevirmek, döndermek, altını üstüne getirmek» kelimesi ile ilgili olabileceği gibi, mâna değişmesiyle *egir-* ile de ilgili olabilir.

35/5 tike «Radloff, Wb. sarp, dik» :

Tike ḳıya baḳışıdın köñgülni çāk ḳılıp
Ḥabīb ġamzesidin veh ki nāvek-i dil-dūz

Kelime *ḳıya* «Şeyh Süleyman, Lug. acı, şor, telh» kelimesiyle eş mânalı olmalıdır.

36/3 dikleyin (<*dik-leyin*) «diklenerek», veya *dikileyin* (<*tikileyin;* Dîvân. *tiki* «geceleri işitilen ses», *tikile-* «ses, hışırtı çıkarmak») «ses çıkararak» :

Ol ki gül-nār kiyip [hem] dikleyin itti k'ey
Deyr bāġında yoḳ andaḳ yene bir ra'nā ḳız

«Nar çiçeği renginde elbise giyip diklenerek ey diye bağıran onun gibi güzel bir kız dünya bahçesinde yoktur». Biz mânayı göz önüne alarak birinci okuyuşu tercih ettik. *-layu/-leyü, -layın/-leyin* birleşik ekinin Eski Türkçe'den beri kullanıldığı ve zarf olarak kullanılan kelimeler teşkil ettiği bilinmektedir (bk. Alt. Gr. § 190; TDB. § 225).

37/2 b o l s a m i n (<*bol-sa min* <*bol-sar min*) «olsam» :

Gülşen ara ger hezār bolsa min ü kiç ġamım
Gülşen ü bāġ u bahār maṅga ḫayālıṅgça yoḳ

«Eğer gül bahçesinde bülbül olsam, gamımı geç; gül bahçesi, bağ ve bahar bana seni hayal etmek kadar güzel değildir». Şart kipinin bu şekli dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Eski Türkçe'de şart kipi, *-sar / -ser + 1. tip (zamir menşeli) şahıs unsuru* şeklinde kurulurdu (bk. Alt. Gr. § 260). Eski Türkçe'den sonra şart kipinin kuruluşunda önemli değişmeler oldu, ekin *-r*'si düştüğü gibi, 1. tip şahıs unsuru yerine 2. tip (iyelik menşeli) şahıs unsuru kullanılmaya başlandı (bk. Chag. Man. § 94-95; Nesāyim., s. 141-143). Metnimizde Batı Türkçesi'nde de olduğu gibi bu yeni şekil kullanılmakla beraber yukarıdaki örnekte değişik bir şekil görülmektedir.

40/1 d i g e n (<*di-gen*) «denilen» : *āteş-i Mūsā digen...* (40/1), *lāle-i ḫamrā digen...* (84) gibi söyleyişlerde, *di-* fiili aktif olduğu halde, *-ġan/-gen* isim-fiil eki dolayısiyle passif bir mâna taşımaktadır (fazla bilgi için bk. ET.'de İsim-fiiller, § 25, 94).

40/3 ḳ ı l m a y ı n (<*ḳıl-mayın*) «kılmadan» *-mayın/-meyin* zarf-fiil ekini Gabian, *-ma/me* «menfilik eki» *-°n, -y°n* «zarf-fiil eki» şeklinde ayırmakta ve bu ekin Öntürkçe'den gelebileceğini, ekin Moğolca'da da tanındığını ve *-°n* zarf-fiil ekinin ise fonksiyon bakımından *-u* zarf-fiil ekiyle aynı olduğunu belirtmektedir (bk. Alt. Gr. § 234). *-mayın/meyin* birleşik ekini, *-ma/-me* menfilik eki, *-y-* yardımcı ünsüz, *-ı/i* zarf-fiil eki, *-n* vasıta hali ekinden teşekkül etmiş kabul etmek daha yerinde olur. Metnimizde diğer Çağatay Türkçesi metinlerinde de olduğu gibi, *-mayın/-meyin* yanında, bunun kısalmış şekli olan *-may/-mey* de yer almaktadır: *tapmay* (62/4), *körmey* (52/1) ve benzerleri.

40/6 b o l ġ a s i n (<*bol-ġa sin*) «olacaksın». *-ġay/-gey* gelecek zaman eki, Doğu Türkçesi'nde ünsüz uyumuna bağlandığı gibi, bazen ek so-

nundaki *-y* ünsüzü de düşer : *-ġay/-gey, -ḳay/-key; -ġa/-ge, -ḳa/-ke.* (bk. Chag. Man. § 98-100). Batı Türkçesi'nde ekin başındaki *ġ-/g-* sesleri de düşünce *-a- / -e* haline geçen ek fonksiyon da değiştirerek istek eki vazifesini görür, ayrıca birinci şahıslarda iyelik menşeli şahıs unsurları kullanılır (bk. TDB § 492-495). Yaygın olmamakla beraber *-ġay/-gey, -ġa/-ge* ekinin Doğu Türkçesi'nde gelecek zaman dışında geniş zaman ve istek ifadesi de taşıdığı görülür.

41/2 ö l g e l i y i t - «ölmek üzere olmak». Eski Türkçe'de *-ġalı/-geli* ekli zarf-fiillerin *yit-, u-, bol-, tur-* gibi yardımcı fiillerle birleşik fiil teşkil ettiği görülmektedir (bk. Alt. Gr. § 225).

43/2 ḳ u y a ş «güneş». Yapısı tereddütlü olan bu kelime Batı Türkçesi dışında kalan bazı şîve ve lehçelerde kullanılmaktadır (bk. Radloff, Wb.; Dîvân.). Eski Türkçe'de «güneş» mânasına da gelen *kün* kelimesi daha sonra *ḳuyaş*'a benzeme yoluyla *künes/küneş* halini almış, *k->g-* değişmesi ile güneş şekli Batı Türkçesi'nde yerleşmiştir.

44/1 s a l a d u r (*<sal-a-dur <sal-a turur*) «salmaktadır», aynı şekilde *tirgüzedür* (44/2) «diriltmektedir». Eski Türkçe'de *tur-* yardımcı fiilinin zarf-fiillerle çeşitli kullanılışları görülmektedir :

1) *-a/-e + tur- + şahıs unsuru*
2) *-ġalı/-geli + tur- + şahıs unsuru*
3) *-p + tur- + şahıs unsuru*
4) *-u/-ü + tur- + şahıs unsuru* (bk. Alt. Gr. § 255-258).

Bunlardan *-ġalı/-geli* zarf-fiil ekiyle teşkil edilen terkibin Eski Türkçe'den sonra kullanılıştan düştüğü, diğerlerinin ise bazı şîve ve lehçelerde devam ettiği görülür. *-a/-e + turur + şahıs unsuru* terkibinde, yardımcı fiil *-tur/-tür, -dur/-dür* şeklinde ekleştiği gibi tamamen düşebilir, fonksiyon bakımından da terkib esas fiilde belirtilen hareketin yapılmakta olduğunu (~ BT. *-maḳta/-mekte*) bildirir (bk. Chag. Man. § 123-125; Nesāyim., s. 128-130). Batı Türkçesi'nde *tur-* fiili yerine geçen *yorı-* fiili zarf-fiil eki ile kaynaşıp ekleşerek şimdiki zamanı teşkil eden fiil çekim eki haline geçer (bk. TDB § 455-495). Aynı şekilde *-p + turur + şahıs unsuru* terkibinde de yardımcı fiil ekleşebildiği gibi, tamamen düşebilir de (*boluptur min* (52/1), *salıp sin* (5/5) gibi). Ayrıca bu şekil Doğu Türkçesi'nde öğrenilen geçmiş zaman ifadesinde kullanılmaktadır (bk. Chag. Man. § 126-131; Nesāyim., s. 132-134). Bu şekle bilindiği gibi Azerî Türkçesi'nde de rastlanır.

57/3 n' i t e y (<*ne it-ey*) «ne yapayım». Türkçe'de birleşik kelime teşkilinde yan yana gelen ünlülerden birinin düşmesi hususu için bk. Manzum Oğuznâme, not : 7

61/1 ö r t e - (<*ört-e*) «yakmak». Dîvân. *ört* «yangın, yanan nesne», Alt. Gr. (Glossar) *ört* «alev». Çeşitli şîve ve lehçelerde başka genişlemiş şekiller de kullanılmaktadır : *örten-* «yanmak», *örtel-* «yakılmak», *örteş-* «yaktırmak» gibi. Räsänen, Wb.'da *ört* kökiyle ilgili bazı kelimeler zikredilmiştir : *örde* «ateş yapmak», *örni* «kuvvetlice yanmak, tutuşmak»

63/3 b ā l - s ı n u ḳ t u r «kırık kanatlıdır» : *Köñglüm ḳuşı ol vāsıṭadın bāl-sınuḳtur* «Gönlümün kuşu o sebepten kırık kanatlıdır.» Farsça *bāl* «kanat» kelimesi ile Türkçe *sınuḳ* «kırık» kelimesinin birleşik sıfat teşkil etmesi, eski metinlerde nâdir görülen bir husustur.

94 b o l ġ u m (<*bol-ġu-m*) «olacağım» *ḳılġumdur* (121/1) «kılacağım». Bilindiği gibi Eski Türkçe'de gelecek zaman kipi, bazen *-sıġ/-sig, -taçı/-teçi, -daçı/-deçi* isim-fiil ekleriyle, bazen de *-ġay/-gey* şekil ve zaman ekiyle kurulurdu (bk. Alt. Gr. § 220-222; Gr. Ork. Turk. § 3.283222, 3.283224). Eski Türkçe devresinden sonra *-sıġ/-sig, -taçı/-teçi* kullanılıştan düştü. Doğu Türkçesi *-ġay/-gey* ekini, ünsüz uyumuna bağlayarak devam ettirdi. Ancak bunun yanında Doğu Türkçesi *-ġu/-gü, -ḳu/-kü* isim-fiil ekini de (ek için bk. ET.'de İsim-fiiller, § 103) ikinci bir gelecek zaman teşkil eki gibi kullanmaya başladı. Bu ekle kurulan gelecek zaman değişik şekiller gösterir :

1) *-ġu/-gü, -ḳu/-kü + iyelik eki + turur*
2) *-ġu/-gü, -ḳu/-kü + iyelik eki + -tur/-tür, -dur/-dür*
3) *-ġu/-gü, -ḳu/-kü + iyelik eki*

(bk. Chag. Man. § 117-122; Nesāyim., s. 136-137).

98 ö r g e m ç i «örümcek». Kelime Radloff, Wb.'da da işaret edildiği gibi *ör-* fiiliyle ilgilidir : *örgemçi* < *ör-ü-g-e-m-çi* / *ör-gem-çi* (?).

123/1 u y ḳ a ḳ (<*uyan-ġaḳ*) «uyanık». Türkçe'de *n* sesinin düşmesi başka kelimelerde de görülür : *ḳarındaş* > *ḳardaş* gibi.

134/1 b a ḳ a s i n (<*baḳ-a turur sin*) «bakıyorsun, bakarsın». Yardımcı fiilin düşmesi için bk. not : 44/1.

SÖZLÜK

A

ā b (F.) parlaklik
ā b - ı ḥ a y a t (F., ḥayāt A.) hayat suyu, içene ebedî hayat vereceğine inanılan efsanevî su; mec. dudak
ā b u t ā b (F.) parlaklık ve tazelik
'ạ c ā y i b (A. 'acā'ib) acayip, tuhaf, anlaşılmaz
'a c e b (A.) acep, tuhaf
'a c ī b (A.) çok tuhaf
'ā c i z (A.) âciz, güçsüz, zavallı
a ç- açmak
a ç ı l- açılmak
ā d e m (A.) adam, insan
ā d e m ī (F.) insan oğlu
ā d e m ī - z ā d (F.) insan oğlundan doğmuş, insanoğlu
ā f i t ā b (F.) güneş
ā f i t ā b - ı 'ā l e m - ārā (F. 'ālem A.) âlemi süsleyen güneş
ā f i t ā b - ı 'ā l e m - s ū z (F., 'ālem A.) âlemi yakan güneş
ā g ā h (F.) bilgili, haberli; bk. ā g e h
    ā. eyle- «haberdar etmek»
ā g e h (F.) bilgili, haberli; bk. ā g ā h
a ġ ı z ağız
a ġ r ı- ağrımak, acı duymak
a ġ y ā r (A.) başkalar, yabancılar
ā h (F.) âh, yazık
    ā. ur- «âh etmek»
a ḥ b ā b (A.) ahbap, dostlar
'a h d (A.) zaman, devir
'a h d - ı e y y ā m - ı ş e b ā b (F., kelimeler A.) gençlik günleri
a ḫ ī (A.) kardeşim, dostum
a ḫ k e r (F.) kor
a ḥ v ā l (A.) haller, durumlar
'ā ḳ ı b e t (A.) nihayet, sonunda
'a ḳ l (A.) akıl
    'a. ile dīn ḫırmeniġa ot ḳoy- «akıl ile din harmanını ateşe vermek, yakmak; akıldan ve dinden etmek»
    'a. -dın bīgāne bol- «aklını kaybetmek, akla yabancı olmak»
a l al, kırmızı
a l huzur, nezd, ön; bk. ***a l l***
ā l (A.) hîle
a l- almak
'a l e m (A.) nişan, alâmet, belirti
'ā l e m (A.) âlem, dünya, cihan
    'ā. ehli «halk, insanlar»
    'ā. ili «halk, insanlar»
'ā l e m - ā r ā (F., 'ālem A.) âlemi süsleyen

'ālem-i ḫayāl (F., kelimeler A.) hayal âlemi
'ālem-sūz (F., 'ālem A.) âlemi yakan
'ālī-cenāb (F., kelimeler A.) yüce yaradışlı, haysiyetli, şerefli
all ön, huzur, nezd; bk. al
Allāh (A.) Allah, Yüce Tanrı
a'māl (A.) ameller
'anber (A.) anber
ança o kadar, o şekilde
anda orada
andaḳ o şekilde
andın ondan
aña ona
añla- anlamak
anı onu
anıñ onun
ansız onsuz
-ārā (F.) süsleyen
ara ara, arasında
ara- aramak
'arab (A.) arap
'ārıż (A.) yanak
'ā.-ıdın perde al- yüzünü açmak»
'arż (A.) arz, sunma
'arż-ı niyāz (F., kelimeler A.) niyazda bulunma, niyaz arz etme
'a. it- «yalvarmak»
Āṣaf (k.a.) Âsaf, Hz. Süleyman'ın veziri. Edebiyatta vezirler dirayet itibariyle Âsaf'a benzetilir.
Āṣaf-ı 'ahd (F., kelimeler A.) zamanın Âsaf'ı
āṣār (A.) eserler
aṣḥāb-ı kehf (F., kelimeler A.) «mağara arkadaşları» demektir. Dikyanos/Dekyanos adlı bir hükümdarın halkı puta tapmaya zorlaması üzerine yedi kişi bu işi işlememek için şehirden çıkıp bir mağaraya gizlenmişlerdir. yanlarında bir de «kıtmir» adlı köpekleri bulunmaktadır. Sığındıkları mağarada onları bir uyku sarar ve üç yüz dokuz yıl uyurlar. Uyandıklarında bir gün uyuduklarını sanmışlar. Şehre indiklerinde herşeyi çok değişik bulunca tekrar mağaraya dönmüşler. Devrin hükümdarı bunları görmek istemiş, fakat mağaraya girdiği sırada Tanrı köpekleriyle beraber hepsini sırretmiş. Daha sonra mağaraya bir mabed yapmışlar. Ashab-ı kehf, Kur'ân-ı Kerîm'de XVIII. sûrede geçer. Başta Tarsus olmak üzere pekçok yerde Ashâb-ı kehf'e isnad edilen mağaralar mevcuttur. Batılılara göre mağara Efesus şehrindedir.
asıġ fayda
asıl- asılmak, asılı kalmak
āsitān (F.) eşik
asru çok, pekçok
'āşıḳ-ı zār (F., 'āşıḳ A.) ağlayan aşık, inleyen aşık

ā ş i k ā r ā (F.) aşikâr, belli, açık
ā ş i n ā (F.) tanıdık, bildik
ā. bol- «tanıdık olmak»
a t ad, isim
'ā.-ını ağızğa al- «adını söylemek, anmak»
a t- atmak, fırlatmak
a t a l- ad almak, isimlendirilmek
ā t e ş - i M ū s ā (F.) Hz. Mûsâ'nın ateşi (Tûr-i Sînâ'da Hz. Mûsâ'ya tanrının nur şeklinde tecelli edişinden kinayedir).
ā t e ş ī n (F.) ateşten, ateşli
ā t e ş n ā k (F.) ateşli
ā v ā r e (F.) âvare, aylak, serseri
ā v ā r e - i d e v r ā n (F., devrān A.) zamanın âvaresi
a v l a- avlamak
a v u n- avunmak
a y ay; mec. sevgili
a y a ķ ayak
'a y ā n (A.) belli, açık
'a. bol- «belli olmak, açık hale gelmek»
'a. ķıl- «belli etmek, açık hale getirmek»
'a y b (A.) ayıp
'a. eyle- «ayıp etmek»
a y ı l- ayılmak, kendine gelmek
a y ı r- ayırmak
ā y ī n (F.) merasim, tören, âdet
ā y ī n e (F.) ayna
'a y n (A.) bir şeyin eşi, tıpkısı
'a y n - ı k ü l g ü (F., 'ayn A., külgü T.) tam gülüş
a y r ı l- ayrılmak
a y r u ayrı
a. tüş- «ayrı halde olmak, ayrılmak»
'a y ş (A.) yaşama, eğlenme
'a. -lar ķıl- «zevk u safa etmek, eğlenmek»
a y t- söylemek, demek
ā z ā d (F.) serbest, hür; kusursuz
ā z ā r (F.) incitme, gücendirme, incinen, gücenen
ā z ā r ī (F.) incitme
ā z e r ī (F.) ateşperest, ateşe tapan
'a z ī z (A.) aziz, muhterem
'a z m (A.) azim, kısmet, niyet
'a z m - ı ḫ a r ā b ā t (F., kelimeler A.) harabata yönelme, meyhaneye gitme

B

b ā d (F.) rüzgar
b ā ġ (F.) bağ, bahçe
b a ġ ı ş l a- bağışlamak
b a h ā r (F.) bahar
b a h ā r ī (F.) bahara ait
b a h ā r - ı 'ö m r (F., 'ömr A.) ömür baharı, gençlik
b a ḥ r (.) deniz
b a ḫ ş (F.) bağış, ihsan
b ā k (F.) korku, sakınma
b a ķ- bakmak
b a ķ ı ş bakış
b ā k r a k çok korkulu
b ā l (F.) kanat
b ā l (A.) gönül, kalb, yürek
b ā l ā (F.) yüksek, yüce; boy
b a l ı ġ balık

b ā l - s ı n u ḳ (F., sınuḳ T.) kırık kanatlı
b a r var
b ā r (A.) yük
- b ā r (F.) saçan, yağdıran
b a r- varmak
b ā r ā n (F.) yağmur
b a r ç a bütün, hep
b a r ı bütün, hep
b ā r - ı ġ a m (F., ġam A.) gam yükü
b a ş baş
b.-tın ayaḳ «baştan ayağa»
b.-ıġa pervāne bol- «başına pervane olmak, etrafında dönmek»
b.-ını ḳopar- «başını kesmek»
b a t- batmak
b ā ṭ ı n (A.) iç yüz, gizli, görünmeyen
b a y r a m bayram
B e d e ḫ ş ā n (y.a.) Bedehşan
b e ġ ā y e t (A.) pekçok, ziyade
b e h ā n e (F.) bahane
b e l (A.) belki
b e l ā (A.) bela, keder, âfet
b e l ā y ī (F.) belalı, belaya ait
B e l ḳ ī s (k.a.) Bekis, güneşe tapan Saba ülkesinin melikesi. Hz. Süleyman, onu kendi ülkesine getirmiş, Belkis ve kavmi imana gelmişlerdir. Konu Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmektedir.
B e l ḳ ī s - i z a m ā n (F., kelimeler A.) zamanın Belkis'i (sevgilinin güzelliğinden kinayedir).
b e n d e (F.) ḳul, köle
b e n ī ā d e m (A.) insanoğlu
b e r ā b e r (F.) beraber, birlikte
b e r - b ā d (F.) berbat, perişan
b e r g (F.) yaprak
b e r h e m - z e d e (F.) karmakarışık, alt-üst
b e r ī n (F.) pek yüce
b e r ḳ (A.) şimşek
b e r ḳ - i 'i ṣ y ā n (F., kelimeler A.) isyan şimşeği, yıldırımı
b.-dın örten- «isyan yıldırımından yanmak»
b e s (F.) yeter, yetişir, kâfi
b e s ā (F.) hayli, pekçok
b e s ī (F.) pekçok
b e t e r (F. bedter) beter
b e y ā n (A.) bildirme, açıklama
b. eyle- «bildirmek, açıklamak»
b e ẕ m (F.) meclis, içkili meclis
b e ẕ m - i v i ṣ ā l (F., viṣāl A.) kavuşma meclisi
b ī - b ā k (F.) korkusuz
b ī - b ā k u m e s t (F.) korkusuz ve mest
b ī - b ā k r a ḳ çok korkusuz
b ī - b e r g ü n e v ā (F.) nasipsiz, muhtaç
b. eyle- «muhtaç eylemek»
b ī d ā r (F.) uyanık, uykusuz; süzgün
b ī - e d e b (F., edeb A.) edepsiz
b ī g ā n e (F.) kayıtsız, ilgisiz, yabancı, ilgisini kesmiş

b ī - ḫ a ṭ ā (F., ḫaṭā A.) hatasız
b ī - ḫ ō d (F.) kendinden geçmiş
b ī - i ḫ t i y ā r (F., iḫtiyār A.) isteksiz
b ī - 'i l m (F., 'ilm A.) habersiz, bilgisiz
b i l bel
b i l- bilmek
b i l e birlikte, beraber; bk. b i r l e
b ī - L e y l ī (F., Leylī A.) Leylâ'sız
b ī m ā r (F.) hasta
b ī - n e v ā (F.) nasipsiz
b i r bir
b. birge «biri birine»
b. yolı «bir kerre, bir defa»
b i r- vermek
b i r e y biri, birisi
b i r k i t- perkitmek, sağlamlaştırmak
b i r l e birlikte, beraber; bk. b i l e
b ī - s e r (F.) başsız
b ī - s e r ü s ā m ā n (F.) başsız ve düzensiz, perişan
b. bol- «perişan olmak»
b i s t e r (F.) döşek
b i s t e r - i ḫ ā k i s t e r ī (F.) külden döşek
b i s t e r - i r ā ḥ a t (F., rāḥat A.) rahat döşeği
b i s y ā r (F.) çok
b i ş beş
b ī - v e f ā (F., vefā A.) vefasız
b i z biz
b ī - z e v ā l (F., zevāl A.) zevalı olmayan
b i z g e bize
b i z n i bizi
b o l- olmak; bk. o l-
b o y boy
b u bu
b ū s e (F.) öpücük
b ü t (F.) put; mec. güzel, sevgili
b ü t - i b ī - b ā k (F.) korkusuz güzel, sevgili
b ü l b ü l (A.) bülbül

C

c ā (F.) yer
c. ḳıl- «yerleşmek»
c ā m (F.) kadeh
c ā m - ı v i ṣ ā l (F., viṣāl A.) kavuşma kadehi
c. tut- «kavuşma kadehi sunmak, visal imkânı vermek»
c ā n (F.) can, ruh
c. riştesi «can bağı, can ipliği»
c. riştesige girihler sal- «can ipliğine düğümler atmak»
c. bir- «can vermek, diriltmek»
c. yit- «dirilmek»
c ā n ā (F.) ey can, ey sevgili
c ā n ā n (F.) sevgili
c ā n - b a ḫ ş (F.) can veren
c ā n u c i h ā n (F.) can ve dünya
c. naḳdı «can ve cihan serveti»

c ā n - ı ḫ a r ā b (F., ḫarāb A.) harap can
c e f ā (A.) cefa
c. ṭarīḳı «cefa yolu»
c e l l ā d (A.) cellat
c e m' (A.) toplama, yığma
c e m ā l (A.) cemal, yüz güzelliği
c. közgüside cilve ḳıl- «güzellik aynasında tecelli etmek, belirmek»
c e m ī' (A.) bütün, hep
c e n ā b (A.) şeref; hazret
c e n n e t (A.) cennet
c e n n e t ü ' l - m e ' v ā (A.) İslâm inancına göre sekiz kat cennetin üçüncüsü
c e v r (A.) ezâ, eziyet
c e v r - ü c e f ā (F., kelimeler A.) eziyet ve cefa
c. resmin tut- «eziyet ve cefa âdetine uymak»
c e y b e t (A.) cevap
c i g e r (F.) ciğer, bağır
c i h ā n (F.) cihan, dünya
c. ehli «insanlar»
c. -dın yüz ögür- «dünyadan yüz çevirmek, dünya ile ilgiyi kesmek»
c i h ā n - e f r ū z (F.) cihanı parlatan
c. eyle- «cihana canlılık, parlaklık vermek»
c i h e t (A.) sebep
c i l v e (A.) tecelli, görünme
c. eyle- «tecelli etmek»
c i l v e g e r (F.) cilve kılan, tecelli eden
c i l v e - i ḥ ü s n (F., kelimeler A.) güzelliğin tecellisi
c. ḳıl- «güzelliğini göstermek»
c i s m (A.) cisim, beden
c i s m - i n ā - t ü v ā n (F., cism A.) tâkatsiz beden
c u n ū n (A.) delilik

Ç

ç ā k (F.) yırtık
ç. it- «yırtmak, parçalamak»
ç. ḳıl- «yırtmak, parçalamak»
ç ā k e r (F.) kul, köle
ç a ḳ ı l- çakılmak, saplanmak
ç ā k r a k iyice yırtık, paramparça
ç ā l ā k (F.) çevik
ç ā l ā k r a k çok çevik
ç ā r e (F.) çâre
ç. ḳıl- «çâresini bulmak»
ç. tap- «çâre bulmak»
ç ā r e s i z çâresiz
ç. bol- «çâresiz olmak»
ç a t- çatmak
ç ı ḳ- çıkmak
ç ı n gerçek, doğru
ç e m e n (F.) çimen
ç e n d (F.) birkaç
ç e r ḫ (F.) çark, tekerlek; gökkubbe
ç e r ḫ - i f e l e k (F., felek A.) dönen gökkubbe
ç e ş m (F.) göz
ç e ş m - i b ī d ā r (F.) uykusuz göz, süzgün göz
ç i h r e (F.) çehre, yüz
ç i h r e - i a l (F., al T.) al renkli çehre

çihre-fürūz (F.) çehre parlatan, çehre aydınlatan
çihre-i zerd (F.) sarı çehre, sararmış, solmuş çehre
çik- çekmek
çü (F.) çünkü; bk. çün
çüçük tatlı
çün (F.) çünkü; bk. çü
çünki (F.) çünkü; bk. çü, çün

D

dād (F.) adalet, doğruluk
d. ḳıl- «adalet göstermek, âdil davranmak»
dāġ (F.) yara
daġı dahi
dāġ-ı nihān (F.) gizli yara
dāl (A.) delâlet eden, delil
dāmen (F.) etek
dāmen-i ṣaḥrā (F., ṣaḥrā A.) sahra eteği
-dān (F.) bilen, bilir
-dār (F.) tutan; sahip, malik
dāyim (A. dā'im) dayim, her zaman
dāyimā (A. dā'imā) daima, her zaman
dehr (A.) dünya
dem (F.) an, zaman
dembedem (F.) zaman zaman
demī (F.) bir an
dem-i sekerāt (F., sekerāt A.) sekerat anı
derbeder (F.) derbeder, perişan
derd (F.) dert, keder
derdī (F.) dertlilik
derd-i dil-i nā-şād (F.) üzgün gönlün derdi
derd ü ġam (F., ġam A.) dert ve gam
derhem (F.) karışık, karmakarışık
derrāk (A.) anlayışlı
derrākrak çok anlayışlı
dest-res (F.) kuvvet ve zenginlik
devā (A.) deva, çâre
devlet (A.) ikbal, baht açıklığı
devlet-i viṣāl (F., kelimeler A.) kavuşma saadeti
devr (A.) dönme, dönüş
devrān (A.) devran, devir
devr-i çerḫ (F.. devr A.) gökkubbenin dönüşü
deyr (A.) kilise; mec. dünya
di- demek, söylemek; bk. ti-
dīdār (F.) yüz, çehre
dīde (F.) göz
dik gibi
dikleyin dikilerek, diklenerek
dil (F.) gönül
dil-ber (F.) güzel
dil-ber-i ra'nā (F.) lâtif güzel
dil-ber-i ṭannāz (F., ṭannāz A.) alaycı güzel
dil-keş (F.) gönül çekici, sevgili
dil-dār (F.) gönül alan, sevgili
dil-dūz (F.) gönül delen
dil-rübā (F.) gönül kapan, sevgili

d ī n (A.) din
d. ehli «dindar»
d i r ī ġ ā (F.) yazık, yazıklar olsun
d ī v (F.) dev
d ī v ā n e (F.) divane
d. bol- «divane olmak, delirmek»
d ō s t (F.) dost
d u r- durmak; bk. t u r-
-d ū z (F.) delen
d ü ş m e n (F.) düşman
d ü ş v ā r (F.) güç, zor

E

e b r (F.) bulut
e b r - i b a h ā r ī (F.) bahar bulutu
e c e l (A.) ecel
e. bārānı «ecel yağmuru»
e d ā (A.) yerine getirme
e. ḳıl- «yerine getirmek»
e d e b (A.) edep, terbiye
e f ġ ā n (F.) inleme, haykırma
e f g ā r (F.) yaralı, sakat
e f l ā k (A.) felekler, gökler
- e f r ū z (F.) aydınlatan, parlatan
e f s ā n e (F.) efsane
e f s ū n (F.) efsun, büyü, sihir
- e f ş ā n (F.) saçan
e f z ū n (F.) çok fazla
e. bol- «fazlalaşmak»
e g e r (F.) eğer; bk. e r, g e r
e h l (A.) ehil
e h l - i ḫ ı r e d (F., ehl A.) akıl sahibi
e l - ḳ ı ṣ ṣ a (A.) sözün kısası, hülâsa
e m ā n (A.) eminlik
e n d ī ş e (F.) endişe
e n d ī ş e - i m u ḥ ā l (F., muḥāl A.) boş endişe, vesvese, kuruntu
e n v ā r (A.) nurlar
e n v ā r - ı ḥ ü s n (F., kelimeler A.) güzellik nurları
e n v ā r - ı r u ḫ s ā r (F., envār A.) yanağın saçtığı nurlar
e r (F.) eğer; bk. e g e r, g e r
e s b ā b (A.) sebepler; vasıtalar
e s b ā b - ı ṭ a r a b (F., kelimeler A.) şenlik, sevinç vasıtaları
e s ī r (A.) esir, tutsak
e s ī r - i d e r d - i h i c r ā n (F., esīr, hicrān A.) ayrılık derdinin esiri
e s r ā r (A.) sırlar
e ş k (F.) göz yaşı
e. jālesi «göz yaşı»
e. tök- «ağlamak»
e ṭ r ā f (A.) etraf, çevre
e v e l (A. evvel) evvel, önce
e v c (A.) yüce, yüksek, doruk
e v ṣ ā f (A.) vasıflar
e y ey
e y l e öyle
e y l e- eylemek, yapmak, kılmak
e y y ā m (A.) günler

F

f a ġ f ū r (F.) Çin hükümdarlarına verilen ad

f ā n ī (A.) fani
f. bol- «yok olmak»
f ā r i ġ (A.) vazgeçmiş, rahat
f ā r i ġ - b ā l (F., kelimeler A.) gönlü rahat etmiş
f. bol- «rahata ermek»
f a r ḳ (A.) ayrılık
f e d ā (A.) feda, uğruna verme
f. ḳıl- «feda etmek»
f e l e k (A.) gök yüzü, sema; mec. talih
f e n ā (A.) yokluk, yok olma
f. kūyı «dünya»
f e r ā ġ a t - g ā h (F., ferāġat A.) dinlenme yeri
f. bol- «dinlenme yeri haline gelmek»
F e r h ā d (k.a.) Ferhad. Bir halk hikâyesi olan «Ferhad ile Şîrîn» hikâyesinin erkek kahramanı. Ferhad birçok zahmetlere katlandığı halde sevgilisi Şîrîn'e kavuşamadan ölür. Edebiyatta âşık sadakati ve zahmetlere göğüs germesiyle Ferhad'a benzetilir.
f e r r ū ḫ (F.) uğurlu, kutlu
f e r r ū ḫ u m e y m ū n (F., meymūn A.) kutlu ve uğurlu
f. bol- «kutlu ve uğurlu olmak»
f e r y ā d (F.) feryat, bağırma
f e r z ā n e (F.) bilgili, hakîm
f. bol- «bilgili olmak»
f e r z e n d ī (F.) bir oğul
f. bir- «bir oğul vermek, bir oğul sahibi olmak»
-f e ş ā n (F.) saçan
f i ġ ā n (F.) inleme
f. ḳıl- «inlemek»
f i k r (A.) fikir, düşünce
f i r ā ḳ (A.) ayrılık
f. ilgide pāymāl ol- «ayrılık elinde (yüzünden) perişan olmak»
f. otıġa yaḳıl- «ayrılık ateşiyle yanmak»
f i r ḳ a t (A.) ayrılık, ayrılış
f. otını cānġa yaḳ- «ayrılık ateşiyle canı yakmak»
f ī r ū z (F.) mutlu
f i t n e (A.) fitne
f ü r ū ġ (F.) nur, ziya, ışık, parlaklık
f ü r ū ġ - ı ç i h r e (F.) yüz parlaklığı
- f ü r ū z (F.) aydınlatan, parlatan

G

g ā h (F.) zaman; yer; bazen; bk. g e h
g ā h ī (F.) bazen, arasıra: bk. g e h ī
ġ a m (A. ġamm) gam, keder
ġ. -da ḳoy- «kedere salmak»
ġ a m n ā k (F.) dertli
ġ a m n ā k r a k çok dertli
ġ a m u m i ḥ n e t (F., kelimeler A.) gam ve mihnet
ġ a m z e (F.) yan bakış, süzgün bakış

ġ. oḳın at- «süzgün bakmak»
ġ a r a ż (A.) maksat, niyet, meyil, istek
ġ a r ī b (A.) garip, tuhaf
ġ a r ī ḳ (A.) batmış, batan
ġ a r ī ḳ - ı b a ḥ r - ı s i r i ş k (F., ġarīḳ, baḥr A.) gözyaşı denizine batmış
ġ. bol- «göz yaşına boğulmak, çok ağlamak»
ġ a r ḳ (A.) batma, batış
ġ a r ḳ - ı ḫ ū n (F., ġarḳ A.) kana batma
ġ a r ḳ - ı ş e b n e m (F., ġarḳ A.) şebnem, çiy dolu
ġ. bol- «çiyle dolmak»
ġ a v ġ ā (F.) kavga, dövüşme
ġ ā y e t (A.) nihayet, uç, son; çok fazla; fazlalık
ġ ā y e t - i i ʿ t i d ā l (F., kelimeler A.) itidal fazlalığı
ġ a y r (A.) başka, diğer
ġ. naḳşın köñgüldin helāk eyle- «Tanrı'dan gayrısına gönülde yer vermemek»
ġ a y r - ı c e f ā (F., kelimeler A.) cefadan başka
ġ. eyleme- «cefadan başka bir şey yapmamak»
g e d ā (F.) dilenci
g e d ā - y ı b ī - n e v ā (F.) nasipsiz dilenci
g e h (F.) zaman; yer; bk. g ā h
g e h ī (F.) bazen, arasıra; bk. g ā h ī
g e r (F.) eğer; bk. e g e r, e r
g e r ç i (F.) gerçi
g e r d (F. toz
g e r d i ş (F.) dönme, dönüş, dolaşma
g e r d - i m e r k e b (F., merkeb A.) bineğin çıkardığı toz
g e v ā h (F.) şahit
g e v h e r (F.) inci
g e v h e r - f e ş ā n (F.) inci saçan
g. ol- «inci saçıcı olmak, inci saçmak»
g e v h e r - i p ā k (F.) temiz, saf inci
g i r i f t ā r (F.) yakalanmış, düşkün
g. bol- «yakalanmak, tutulmak»
g i r i h (F.) düğüm
g. sal- «düğümlemek»
g i r i h - g ü ş ā (F.) düğüm açan, çözen
g ü r ī z ā n (F.) kaçıcı, kaçan
g i r y e (F.) gözyaşı
g i r y e - i a l (F. al T.) kızıl gözyaşı
ġ o n ç e (F.) gonca
ġ u b ā r (F.) toz
ġ u ṣ ṣ a (A.) keder, kaygı
g ū y ā (F.) güya, sanki
g ū y i y ā (F.) güya, sanki
g ü f t ā r (F.) söz
g ü f t ü g ū (F.) dedi-kodu
g ü l (F.) gül
g ü l - b e r g - i t a r ī (F.) taze gül yaprağı
g ü l g ū n (F.) gül renkli
g ü l ī (F.) bir gül
g ü l - i ā t e ş ī n (F.) ateş renkli gül

g ü l - i r a ' n ā (F.) lâtif gül, sevgili
g ü l - ' i ẕ a r (F., 'iẕār A.) gül yanaklı, al yanaklı
g ü l - ' i ẕ ār ā (F.) ey gül yanaklı
g ü l - n ā r (F.) nar çiçeği, nar çiçeği renginde elbise
g. kiy- «nar çiçeği renginde elbise giymek»
g ü l i s t ā n (F.) gül bahçesi
g ü l ş e n (F.) gül bahçesi
g ü l z ā r (F.) güllük
g ü l ş e n - i k ū y (F.) gül bahçesine benzeyen mahalle, sokak
- g ü ş ā (F.) açan, çözen
g ü ẕ e r (F.) geçme, geçiş
g. ḳıl- «geçmek»
g ü ẕ e r ī (F.) geçme, geçiş
g. ḳıl- «geçmek»
g ü z e ş t (F.) geçme, geçiş

H

ḫ v ā b (F.) uyku
ḥ a b ī b (A.) sevgili
ḥ a c e r (A.) taş
ḫ a c ī l (A.) mahcup, utanmış
ḥ a d (A. ḥadd) hudut, sınır; bk. ḥ a d d
ḥ a d d (A.) hudut, sınır; bk. ḥ a d
ḥ a d ī s (A.) hadis, Hz. Peygamber'in kutsal sözü
ḥ ā d i s e (A.) hadise
ḫ ā k (F.) toprak
ḫ a ḳ a n hakan, hükümdar
ḫ a ḳ a n u f a ğ f ū r (F.) hakan ve fağfur
ḫ ā k - i r e h (F.) yol toprağı
ḫ. bol- «yol toprağı olmak»
ḫ ā k i s t e r ī (F.) kül gibi, külden
ḥ ā l (A.) hal, durum
ḫ ā l (F.) ben
ḥ ā l e t (A.) hal, suret, keyfiyet
ḫ ā l ī (A.) boş, tenha
ḥ a l ḳ a (A.) halka, kıvrım
ḥ a l ḳ a - i z ü l f (F., ḥalḳa A.) saç kıvrımı
ḫ ā l u ḫ a ṭ (F., ḫaṭṭ A.) ben ve yüzdeki tüyler
ḫ a l v e t (A.) halvet
ḫ a m (F.) eğri, bükülmüş; kıvrım
ḫ. bol- «kıvrılmak»
ḫ. it- «kıvrım kıvrım etmek»
ḥ ā m ī (A.) hâmi, himaye eden, koruyan
ḥ ā m ī - i ṭ a r ī ḳ (F., kelimeler A.) yol gösterici, rehber
ḥ. bol- «yol gösterici, rehber olmak»
Ḫ a l ī l (k.a.) Hz. Halil
ḫ a m m ā r (A.) şarapçı
ḫ a n c e r (A.) hançer
ḥ a m r ā (A.) kırmızı
ḫ a n d ā n (A.) gülen
ḫ ā n e (F.) hane, ev
- ḫ v ā r (F.) içen, yiyen
ḫ v ā r (F.) hor, zelil
ḫ a r ā b (A.) harap
ḫ a r ā b ā t (A.) harabeler; meyhaneler
ḥ a r ā m (A.) haram
ḥ a r e m (A.) harem
ḫ a r g e h (F.) otağ

ḫ ā ṣ (A.) hususî
ḫ a s (F.) çöp
ḥ ā ṣ ı l (A.) hasıl, husule gelen
ḫ a s t a (F. ḫaste) hasta
ḫ a s u ḫ ā ş ā k (F.) çer-çöp
ḫ ā ş ā k (F.) çöp
ḫ a ṭ (A. ḫaṭṭ) hat, yazı, tüy; bk. ḫ a ṭ ṭ
ḫ a ṭ ā (A.) hata
 ḫ. *eyle-* «hata etmek»
 ḫ. *ḳıl-* «hata etmek»
ḫ ā ṭ ı r (A.) hatır, gönül
ḫ a ṭ ṭ (A.) hat, yazı, tüy; bk. ḫ a ṭ
ḫ a ṭ ṭ - ı e m ā n (F., kelimeler A.) eminlik, emniyet beratı
h a v ā (F.) hava
ḫ a y ā l (A.) hayal
ḥ a y ā t (A.) hayat
ḫ a y l (A.) sürü, takım
ḫ a y l u s i p ā h (F., ḫayl A.) sürü ve asker
ḥ a y r ā n (A.) hayran
ḥ a y v a n (A.) hayat
 ḥ. *suyı* «âb-ı hayat»
ḫ a z ā n (F.) sonbahar
ḥ a z ī n (A.) hazin, hüzünlü
ḫ a ż r ā (A.) yeşil
h e c r (A.) ayrılık
h e l ā k (A.) helâk
 h. *eyle-* «helâk etmek»
 h. *it-* «helâk etmek»
ḥ e l ā l (A.) helal
h e m (F.) hem
h e m ā n ā (F.) sanki, güya
h e m - d e m (F.) arkadaş
h e m - d e m - i a ġ y ā r (F., aġyār A.) yabancılara dost
h e m - d e m ü h e m - ḫ ā n e (F.) arkadaş
h e m - ḫ ā n e (F.) bir evde oturan, arkadaş, dost
 h. *bol-* «arkadaş, dost olmak»
h e m - n e f e s (F., nefes A.) arkadaş
 h. *bol-* «arkadaş, dost olmak»
h e m - n i ş ī n (F.) beraber oturup kalkan, dost, ahbap
 h. *bol-* «arkadaş, dost olmak»
h e r (F.) her
 h. *çend* «her ne kadar»
 h. *ne/ni* «her ne»
 h. *niçe* «her nasıl»
h e r - d e m (F.) her zaman, daima
h e r g i z (F.) asla, kat'iyen
h e v e s (A.) heves, istek, arzu
 h. *eyle-* «istemek, arzu etmek»
 h. *ḳıl-* «istemek, heves etmek»
h e v ā (A.) heves, istek, arzu
h e v ā y ī (F.) nefsine düşkün
 h. *ḳıl-* «nefsine düşkün kılmak»
h e y h ā t (A.) yazık
h e z ā r (F.) bülbül
ḫ ı r e d (F.) akıl
ḫ ı r m e n (F.) harman
ḥ i c ā b (A.) hicap, utanma
 ḥ. *ol-* «utanmak»
h i c r ā n (A.) ayrılık
h ī ç (F.) hiç
 h. *kim* «hiç kimse»
h i l ā l (A.) hilâl, yeni ay

hindū (F.) siyah, kara
hindū-yı ḫāl (F.) siyah ben
Ḫocend (y.a.) Hocend
ḫōd (F.) kendi
ḫoş (F.) hoş, güzel
ḫoş-vaḳt (F., vaḳt A.) hoş vakitli
ḥöcre (A. ḥucre) hücre
ḥöcreī (F.) bir hücre
ḥöcre-i ḫāṣ (F., kelimeler A.) hususî hücre
ḥöcre-i ḫāṣ-ı mā (F., kelimeler A.) hususî hücremiz
ḫū (F.) huy, tabiat, mizaç; bk. ḫūy
ḫ. ḳıl- «huy edinmek»
ḫūb (F.) güzel, hoş
ḫūb u zişt (F.) güzel ve çirkin
Ḫudā (F.) Tanrı
Ḫudā-nümā (F.) Huda'yı gösteren
ḫūn (F.) kan
ḫūn-ḫᵛār (F.) kan içen, kan döken, zâlim
ḥūr (A.) melek
ḫurde (F.) nükte, incelik
ḫurde-dān (F.) dikkat sahibi, nükte ve inceliği anlayan
ḫurrem (F.) şen, sevinçli
ḫūrveş (F.) güneş gibi (sevgili)
Ḫusrev (k.a.) Husrev
hūş (F.) akıl
h. u ḫıred kit- «aklı başından gitmek»
h. u ḫıred ehlidin bīgāne bol- «akıl sahiplerinden uzaklaşmak, ilgiyi kesmek»
ḫūy (F.) huy, tabiat, mizaç; bk. ḫū
ḥükm (A.) hüküm
ḥüsn (A.) güzellik
ḥ. ehli «güzellik sahibi»
ḥ. ili «güzellik ülkesi»
ḥ. āyīneside cilve ḳıl- «güzellik aynasında belirmek»
ḥüsn-i ḳabūl (F., kelimeler A.) güzel karşılama
ḥ. tap- «güzel karşılanmak»
ḥüsn-i kelām (F., kelimeler A.) söz güzelliği, güzel söz
ḥüsn-i türkāne (F., ḥüsn A.) Türk'e has güzellik
hüveydā (F.) açık, apaçık, belli

I

ırmaġ ırmak
ʿışḳ (A.) aşk
ʿı. ehli «aşık»
ʿı. ḳuşı pervāz ḳıl- «aşk kuşu uçmak, sevdalanmak»
ʿı. lāfını ur- «aşktan söz etmek»
ʿı. otı «aşk ateşi»
ʿı. yolın ur- «aşk yoluna girmek»
ʿışḳ u cunūn (F., kelimeler A.) aşk ve delilik
ʿı. ḫaylı «aşıklar ve deliler»
ʿıyd-gāh (F., ʿıyd A.) bayram yeri

ı ż ṭ ı r a b (A.) ıztırap
'ı. *eyle-* «eziyet çekmek, üzülmek, ızdırap çekmek»

Î

i- olmak; bk. i r-
i ç iç
i ç- içmek
i ç r e içinde
i d r ā k (A.) idrâk, anlama
i. -nı nefy ḳıl- «idrâki yok etmek»
ī g i n omuz
i g r i eğri
i ḫ f ā (A.) gizleme
i ḥ s ā n (A.) güzelleştirme
i ḫ t i y ā r (A.) seçme, seçilme
i k i iki bk. i k k i
i. cihān «dünya ve âhiret»
i k i n (tereddüt edatı); bk. i r k i n
i k k i iki; bk. i k i
i l halk, ülke
i l e birlikte, beraber
i l i g el
'i l m (A.) ilim
i l t- göndermek
i. -e al- «gönderebilmek»
i l t i f ā t (A.) iltifat, gönül alma
i. kör- «iltifat görmek»
i m d ā d (A.) imdat
i m d i şimdi
i m k ā n (A.) imkân
i r- olmak; bk. i-
i r i t- ulaştırmak
i r k i n (tereddüt edatı); bk. ī k i n
i s- esmek
'ī s ā (k.a.) Hz. Îsâ, Şeriat sahibi büyük peygamberlerden biri. Kur'ân-ı Kerîm'de asılmadığı, öldürülmediği, diri olarak Allah tarafından göğe çekildiği bildirilir. Hz. Îsâ'nın, ölüleri diriltmek, körlerin gözlerini açmak, hastaları iyileştirmek gibi mucizeleri vardır.
'ī s ā - n e f e s (F., kelimeler A.) Îsâ nefesli
i s k i eski
i s l ā m (A.) islâm
i. ili «müslümanlar»
i s t e- istemek
'i ṣ y ā n (A.) isyan
i ş iş
i ş i k eşik
i. -ide yüz kitür- «eşiğine yüz sürmek»
i ş i t- işitmek
i t it, köpek
i t- etmek, yapmak
i. -e al- «yapabilmek»
'i t ā b (A.) azarlama, darılma
'i. eyle- «azarlamak»
i ' t i d ā l (A.) itidal, ölçülülük
i v r ü l- dönmek, dolaşmak
'i y ā d e t (A.) hastayı ziyaret etme
'i ẕ ā r (A.) yanak
i ẓ h ā r (A.) gösterme

J

j ā l e (F.) kırağı, çiy

K

ka'be (A.) kâbe
ḳābe ḳavseyn (A.) iki kavis arasındaki mesafe (Mirac gecesinde Peygamberin Tanrı'ya yakınlık derecesinden kinayedir)
ka'be-i maḳṣūd (F., kelimeler A.) maksat kâbesi
ḳābile (A.) akıllı, zeki, becerikli
ḳabūl (A.) kabul
ḳaç- kaçmak
ḳaçan ne zaman, vaktaki
ḳad (A. ḳadd) boy; bk. ḳadd
ḳadal- mıhlanmak, saplanmak
ḳadd (A.) boy; bk. ḳad
ḳadd-i mevzūn (F., kelimeler A.) düzgün boy
ḳad-ı reftār (F., ḳadd A.) salına salına yüreyen boy
ḳadd-ı reftār (F., ḳadd A.) boy ve yürüyüş
ḳadeḥ-i mālāmāl (F., ḳadeḥ A.) dopdolu kadeh
ḳadem (A.) ayak
ḳ. ḳoy- «ayak koymak, bir işe başlamak»
ḳadr (A.) kadr, değer
kāfir (A.) kâfir
k. eyle- «kâfir etmek»
kāfir-i ḫūn-ḫᵛār (F., kâfir A.) kan içen kâfir
ḳāl (A.) söz
ḳal- kalmak
kām (F.) murat, istek

ḳamer (A.) ay
ḳāmet (A.) boy, boypos
ḳāmetü reftar (F., ḳāmet A.) boy ve yürüyüş
ḳamış (A.) kamış
kān (F.) kaynak, ocak
ḳan kan
ḳ. eyle- «kana bulamak»
ḳ. tök- «kan dökmek»
ḳanat kanat
ḳanı hani
kān-ı nemek (F.) lezzet kaynağı
ḳanlıġ kanlı
-kār (F.) eden, yapan
ḳara kara
ḳ. tofraḳḳa nişest ḳıl- «kara toprağa oturmak»
ḳaraḳ göz
ḳ. it- «bakmak»
ḳarār (A.) karar
ḳarār u s̱ebāt (F., kelimeler A.) karar ve sebat
ḳarīn (A.) yakın
ḳ. bol- «yakın olmak»
ḳāṣıd (A.) haberci
ḳāṣıd-ı cānān (F., ḳāṣıd A.) sevgiliden haber getiren
ḳaṣd (A.) kasd, maksat, niyet
ḳ. ḳıl- «kasdetmek, niyet etmek»
ḳaş kaş
ḳaş ön, huzur, nezd
ḳatıḳ katı, sert, zor
ḳātil (A.) katil
ḳātil-i hecr (F., kelimeler A.) ayrılık katili
ḳatla defa, kerre

ḳ a ṭ r e (A.) katre, damla
ḳ. ḳaṭre ḳan ḳıl- «damla damla kan haline getirmek»
ḳ a t t ā l (A.) çok kan döken
ḳ a v- kovmak
ḳ a y a n nereye, ne tarafa
ḳ a y ṣ e r (A.) kayzer
ḳ a y s ı hangi
ḳ a ż ā (A.) kaza, Tanrı'nın hükmünün yerine gelmesi
k e b ā b (A.) kebap
k. it- «kebap haline getirmek»
k e c e k (F.) turra, halka
k e l ā m (A.) söz
k e l i m ā t (A.) kelimeler, sözler
k e m (F.) eksik, az, fena, kötü
k. bol- «azalmak»
k. it- «azaltmak»
k. ḳıl- «eksik etmek, azaltmak»
k e m ā l (A.) olgunluk, mükemmellik
k. tap- «mükemmel hale gelmek»
k e m ā l - i ş i ' r (F., kelimeler A.) şiirin mükemmel hale gelmesi
k e n ā r e ī (F.) bir kenar, bir köşe
k. tut- «bir köşeye yerleşmek»
k e ' n - n a ḳ ş - i f i ' l - ḥ a c e r (A.) taştaki nakış gibi
k e r e m (A.) cömertlik
k. eyle- «cömertlik göstermek»
k. ḳıl- «cömertlik göstermek»
k ' e y ki ey
ḳ ı l- yapmak
ḳ ı l ı n ç kılıç
ḳ ı y a sert, hiddetli
ḳ. baḳış «sert bakış»
k ı y ā m e t (A.) kıyamet
ḳ ı y ā m e t ī (F.) bir kıyamet
ḳ. ḳopar- «kıyamet husule getirmek»
ḳ ı z kız
ḳ ı z ı l kızıl
ḳ. eşk «kanlı gözyaşı»
k i (F.) ki (bağlama edatı)
k i b i gibi
k i ç- geçmek
k i ç e gece
k i l- gelmek
ḳ ī l ü ḳ ā l (A.) dedi-kodu
k i m kim, kimse
k i p e n e k kepenek, aba, yağmurluk
k i r- girmek
k i r d ā r (F.) iş, amel
k i r p i k kirpik
k i ş i kişi, şahıs
k i t- gitmek
k i t ü r- götürmek
k i y- giymek
k i z- gezmek
ḳ o n- konmak
ḳ o p- meydana gelmek, zuhur etmek
ḳ o y- koymak, bırakmak
k ö g ü s göğüs
k. -ni çāk it- «göğsü parçalamak, yırtmak»
k ö k gök
k ö n̄ g ü l gönül

k. közgüsini ṣāf it- «gönül aynasını arıtmak»
k. al- «aşık etmek, gönlü kendine bağlamak»
k. sal- «meyletmek»
k. üz- «ilgi göstermemek»
k. -ge ot sal- «gönüle ateş düşürmek»
k. -ni çāk ḳıl- «gönlü parçalamak»
k. -din ayrıl- «gönlü kaybetmek, terketmek»
k. ḳan bağla- «gönül kana bulanmak»
k. avla- «gönül avlamak, gönlü ele geçirmek»
k ö p çok, pekçok
k ö r- görmek
k ö r ü n- görünmek
k ö z göz
k. merdümi «göz bebeği»
k. tik- «göz dikmek»
k. -ge körün- «göze görünmek»
k ö z g ü ayna
k ū h (F.) dağ
k ū h - i E l b u r z (y.a.) Elburz dağı
ḳ u l kul, köle
ḳ u l a ḳ kulak
ḳ sal- «dinlemek»
ḳ. tut- «dinlemek»
ḳ u l l ā b (A.) çengel
ḳ u l l ā b - ı m a ḥ a b b e t (F., kelimeler A.) sevgi çengeli
ḳ u l l u ḳ kulluk, kölelik
ḳ u r t a r- kurtarmak
ḳ u ş kuş
k u t u l- kurtulmak
k ū y (F.) sokak
ḳ u y a ş güneş
k ū y - ı v e f ā (F., vefā A.) vefa sokağı
k ü f r (A.) küfür
k. ili «kâfirler»
k ü h e n (F.) köhne, eski
k ü l ā h (F.) külah
k ü l b e (F.) kulube
k ü l b e - i ḥ a m m ā r (F., ḥammār A.) şarap satılan kulube, yer, meyhane
k ü l g ü gülüş, gülme
k ü l ḫ a n (F.) külhan
k ü n gün, gündüz

L

l ā f (F.) laf, söz
l. ur- «söz söylemek»
l a ḥ ẓ a (A.) lahza
l a ʿ l (A.) la'l, mec. dudak
l a ʿ l - i ş e k e r - b ā r (F., la'l A.) şeker yüklü dudak, tatlı dudak
l ā l e (F.) lâle
l ā l e - i ḥ a m r ā (F., ḥamrā A.) kırmızı lale
l ā l e - ʿ i ẕ ā r (F., ʿiẕār A.) lale yanaklı
l ā m (A.) lam harfi
l e b (F.) dudak
l e b - i m e y g ū n (F.) mey, şarap renkli dudak
l e b - i ş e k e r - b ā r (F.) şeker yüklü dudak, tatlı dudak
l e ṭ ā f e t (A.) hoşluk, güzellik
L e y l ā (k.a.) Leylâ, «Leylâ

ve Mecnun» hikâyesinin kahramanlarından biri. Edebiyatta sevgili Leylâ'-ya benzetilir.
L e y l ī (k.a.) Leylâ; bk. L e y-l ā
l i b ā s (A.) elbise, kılık
l u ' b e (A.) oyun
l u ṭ f (A.) lütuf
l. it- «lütufta bulunmak»
l u ṭ f - ı n e s ī m (F., luṭf A.) lütuf rüzgârı

M

m a ġ r ū r (A.) mağrur, gururlu
m. bol- «gururlu olmak»
m ā h (F.) ay; mec. sevgili
m a ḥ a b b e t (A.) sevgi
m a ḥ b ū b (A.) sevilen, sevgili
m a ḥ b ū b - ı s u ḥ e n - d ā r (F., maḥbūb A.) güzel söz söyleyen sevgili
m a ḥ r e m (A.) mahrem, yakın
m. ḳıl- «yakın kılmak»
m. ol- «yakın olmak»
m a ḥ r e m - i ḥ a r e m (F., kelimeler A.) haremine mahrem, haremine yakın (olan)
m ā h - s ī m ā (F., sīmā A.) ay yüzlü
m a ḥ z ū n (A.) mahzun, hüzünlü
m a ḳ ā m (A.) makam
m a ḳ ā m - ı ẕ e r r e - i ḫ ā k (F., maḳām, ẕerre A.) bir zerre toprak makamında
m a ḳ ṣ a d (A.) maksat
m a ḳ ṣ ū d (A.) maksat
m ā l (A.) mal
m ā l ā m ā l (F.) dopdolu
m ā l u m e n ā l (F., kelimeler A.) mal-mülk, bütün varlık, varı-yoğu
m a ' n ā (A.) mâna
m a n ẓ ū r (A.) görünen, beğenilen
m. ḳıl- «görmek»
m a n ẓ ū r - ı n a ẓ a r (F., kelimeler A.) görme
m a ' ş ū ḳ (A.) sevilen
m. it- «kendine aşık etmek»
m ā t e m (A.) mātem, yas
m a ṭ l a ' (A.) doğuş yeri
m a ṭ l a ' - ı n ū r - ı t e c e l l ī (F., kelimeler A.) tecelli nurunun doğuş yeri
m ā - z ā ġ (A.) mā-zāġ el-başar «göz şaşmaz» dan kısalma (bk. Kur'ân-ı Kerîm, s. LIII, â. 17).
m e c n ū n (A.) mecnun, deli
M e c n ū n (k.a.) Mecnûn, «Leylâ ve Mecnun» hikâyesinin kahramanlarından biri. Edebiyatta aşık, Mecnun'a benzetilir.
m e c n ū n l ı ġ delilik
m e c r ū ḥ (A.) yaralı
m e d e d (A.) medet, yardım
m. ḳıl- «yardım etmek»
m e f t ū n (A.) tutkun, vurgun
m e g e r (F.) meğer
m e g e s (F.) sinek
m e g e s - i ḫ ā l (F.) sineğe benzeyen ben
m. -ġa tüş- «sineğe benze-

yen bene tutulmak»
m e k t ū b (A.) mektup
m e l ā l (A.) sıkıntı
m e l e k (A.) melek
m e n ā l (A.) ele geçirilen şey
m e r d ü m (F.) gözbebeği
m e r d ü m e k (F.) gözbebeği
m e r d ü m e k - i d ī d e (F.) gözbebeği
m e r k e b (A.) binek
M e s ī ḥ ā (k.a.) Hz. Îsâ
M e s ī ḥ ā - d e m (F.) Îsâ nefesli
m e s n e d (A.) dayanak
m e s n e d - i c i s m (F., kelimeler A.) cismin dayandığı yer
m e s r ū r (A.) sevinçli
m. ḳıl- «sevindirmek»
m e s t (F.) mest, sarhoş
m. ḳıl- «sarhoş etmek»
m e s t ā n e (A.) sarhoşça, baygınca
m e s t - i ḫ v ā b (F.) uyku mesti
m e s t ü b ī - ḫ ō d (F.) sarhoş ve kendinden geçmiş
m. bol- «sarhoş ve kendinden geçmiş olmak»
m e ' v ā (A.) yurt, mesken, yer, sığınacak yer
m e v c (A.) dalga
m e v z ū n (A.) uygun, ölçülü, güzel
m e y (F.) şarap
m. iç- «içki, şarap içmek»
m e y g ū n (F.) şarap renkli
m e y m ū n (A.) uğurlu, kutlu
m e ẓ ā h i r (A.) zahir olanlar, görünen herşey
m e ẕ h e b (A.) mezhep, tutulan yol
m i ḥ e n (A.) mihnetler, sıkıntılar
m i h m ā n (F.) misafir
m i ḥ n e t (A.) mihnet, sıkıntı
m i ḥ n e t - i h i c r ā n (F., kelimeler A.) ayrılık sıkıntısı
m. -ġa mübtelā ḳıl- «ayrılık sıkıntısına mübtelâ etmek, düşürmek»
m i h r (F.) vefa, güneş
m i ḥ r ā b (A.) mihrap
m i h r i b ā n (F.) vefalı
m i h r - i b ī - z e v ā l (F., zevāl A.) zevalı olmayan güneş
m i h r - i v e f ā (F.) vefaya sadakat
m. şīvesi «vefaya sadakat tarzı»
m i n ben
m i n d e bende
m i n d i n benden
m i ñ bin
m i n i beni
m i n i ñ benim
m i r ' ā t (A.) ayna
m i r ' ā t - ı Ḫ u d ā - n ü m ā (F., mir'āt A.) Tanrı'nın sıfatlarını gösteren ayna
m i z ā c (A.) mizaç
m u / m ü (soru edatı)
m u ġ ā n (F.) ateşe tapanların rahipleri
m u ġ - b e ç e (F.) meyhaneci çırağı
m u ḥ ā l (A.) boş, yersiz
m u ḥ k e m (A.) sağlam

m u n d a ḳ böyle, bu şekilde
m u ñg a buna
m u ṣ ā ḥ i b (A.) arkadaş
m. bol- «arkadaş olmak»
M ū s ā (k.a.) Hz. Mûsâ. Şeriat sahibi peygamberlerden biri. Yahudileri firavunun zulmünden kurtarmak için Mısır'dan çıkarir. Tûr-i Sînа'da Allah'ın hitabına mazhar olduğu için «Mûsâ-i Kelîm» diye anılır. İki mucizesinden biri elini koynuna sokup çıkarınca parıl parıl parlaması, diğeri de yere attığı asasının ejderha olmasıdır.
M ū s ā - ṣ ı f a t (F., kelimeler A.) Mûsâ yüzlü
m u ẓ a f f e r (A.) muzaffer
m. bol- «muzaffer olmak»
m u ż ṭ a r i b (A.) ızdıraplı, çırpınan
m ü b t e l ā (A.) düşkün, tutkun
m. ḳıl- «tutkun hale getirmek»
m ü d ā v ā (A.) deva arama
m. eyle- «tedavi etmek»
m ü d d e ' ā (A.) iddia edilen şey
m. ḳıl- «iddia etmek»
m ü h e y y ā (A.) hazır
m. bol- «hazır olmak»
m ü h l i k (A.) helâk eden
m ü j d e (F.) müjde
m. yitkür- «müjde vermek»
m ü j d e - i v a ṣ l (F., vaṣl A.) kavuşma müjdesi
m. -nı yitür- «kavuşma müjdesini ulaştırmak»
m ü j g ā n (F.) kirpik
m ü l k (A.) mülk, ülke
m ü m k i n (A.) mümkün
m ü n f a ' i l (A.) mahcup, utanmış
m. bol- «utanmak»
m ü r t e f i ' (A.) yükselmiş, yükselen
m. ol- «yükselmek, yücelmek»
m ü s e l m ā n (F.) müslüman
m ü ş k i l (A.) müşkül, güç, zor
m ü ş t (F.) avuç; topağ
m ü ş t - i ḫ a s u ḫ ā ş ā k (F.) çer-çöp topağı
m ü y e s s e r (A.) kolaylıkla olan
m. bol- «ele geçmek, nasip olmak»
m. ol- «ele geçmek, nasip olmak»

N

n ā ç ā r (F.) çâresiz
n ā - d ā n (F.) cahil
n ā g ā h (F.) ansızın
n a ḫ i l (A.) hurmalık
n a ḳ d (A.) akçe, para
n a ḳ ḳ ā ş (A.) nakkaş
n a ḳ ş (A.) nakış, süs
n a ḳ ḳ ā ş - ı ṣ u n' (F., kelimeler A.) yaratma nakkaşı, Tanrı
n ā l e (F.) inleme
n. çik- «inleyip ağlamak»
n. ḳıl- «inlemek»
n ā m e (F.) yazı, mektup
n ā m e - i a ' m ā l (F., a'māl

A.) insanın amellerini bildiren, ihtiva eden yazı, mektup
nā-mihribān (F.) vefasız
n. bol- «vefasız olmak»
nār (A.) ateş
nār-ı Ḫalīl (F., kelimeler A.) Hz. Halil'i içine attıkları ateş
naṣīb (A.) nasip
nā-şād (F.) kederli, gamlı
nā-tüvān (F.) güçsüz
nā-tüvānī (F.) güçsüzlük
nāvek (F.) ok
nāvek-i dil-dūz (F.) gönül delen ok
nāz (F.) naz
naẓar (A.) bakış
n. ḳıl- «bakmak»
n. sal- «bakmak»
nāzük (F.) nazik
nāzük-mizāc (F., mizāc A.) nazik mizaçlı
ne ne; bk. ni
nebāt (A.) nebat
necāt (A.) kurtuluş
necm (A.) yıldız
nefes (A.) nefes
n. ur- «nefes vermek, esmek»
nefs (A.) nefs
nefs-idīv (F., nefs A.) şeytan gibi olan nefis
nefy (A.) sürme, sürgün etme
n. ḳıl- «sürmek»
nem (F.) nem, ıslaklık
n. bol- «ıslanmak»
nemek (F.) lezzet, tat
nergis (F.) nergis
nergis-i şehlā (F., şehla A.) şehla nergîs; mec. şehla göz
nesīm (A.) rüzgar
neşāṭ (A.) sevinç, neş'e
nev' (A.) çeşit
nev (F.) yeni
nevā (F.) ses, seda, ahenk
nevāyī (F.) bağrıp çağrışma
Nevāyī (k.a.) Alî Şîr Nevâyî
nev-bahār (F.) ilkbahar
nevḥa (A.) ağlama
nevmīd (F.) ümitsiz
nevrūz (F.) Celâlî takvimine göre yılbaşı ki İranlılarca bayram kabul edilir.
n'eyle- ne yapmak
neyistān (F.) kamışlık
neẓāre (A.) bakma, seyir
n. ḳıl- «bakmak, seyretmek»
ni ne; bk. ne
niçe nice, nasıl
niçük nasıl, ne şekilde
nigār (F.) sevgili, süs
nige niye, niçin
nigeh (F.) bakma, bakış
nigeh-dār (F.) gözcü, koruyucu
nihāl (F.) taze fidan
nihān (F.) gizli
nīk (F.) iyi
nīlūfer (F.) nilüfer
nişest (F.) oturan
n. ḳıl- «oturmak»
-nişīn (F.) oturan
n'it- ne etmek
niyāz (A.) yalvarma, yakarma, dua
nīze (F.) süngü, mızrak
noḳṭa (A.) nokta

n ū r (A.) nur
n ū r u n 'a l ā n ū r (A.) nur üstüne nur
n ü k t e (A.) nükte, ince söz
- n ü m ā (F.) gösteren
n ü m ū d ā r (F.) görünen; örnek
n ü m ū n e (F.) nümune, örnek

O

o ḳ (kuvvetlendirme edatı)
o ḳ ok
o. sal- «ok atmak»
o l o
o l- olmak; bk. bol-
o l a r onlar
o l t u r- oturmak
o r t a orta
o t ateş
o. ḳoy- «ateşe vermek»
o. sal- «ateşe vermek, yakmak»
o. -ġa yaḳıl- «ateşe yanmak»

Ö

ö g ü r- çevirmek
ö l- ölmek
ö l ü g ölü
'ö m r (A.) ömür
'ö m r - i 'a z ī z (F., kelimeler A.) aziz ömür
ö ñg ön
ö p- öpmek
ö r g e m ç i örümcek
ö r t e- yakmak
ö r t e n- yanmak
ö t- geçmek
ö y ev
ö z öz, kendi
ö. -din bar- «kendinden geçmek»
ö z g e başka
ö z g e ç e başkaca
ö z g e ç e r e k tamamiyle başkaca
ö z l ü k özlük, benlik
ö. yükini taşla- «benlik yükünü atmak»
ö. -tin yit- «benlikten kurtulmak»

P

p ā d ı ş e h (F. pādşeh) padişah
p ā d ı ş e h - i 'ā l e m - i ḫ a y ā l (F., 'ālem, ḫayāl A.) hayal âleminin padışahı
p ā k (F.) temiz
p a k r a k çok temiz
p ā r e (F.) parça
p a y pay
p ā y m ā l (F.) ayak altında kalmış
p. bol- «ayak altında kalmak»
p e n ā h (F.) sığınma, sığınacak yer; bk. p e n e h
p e n e h (F.) sığınma, sığınacak yer; bk. p e n ā h
p e r d e (F.) perde
p e r d e - i p i n d ā r (F.) zan perdesi
p e r g ā h (F.) parça
p e r g e n d ī (F.) bir parça

perī (F.) peri; mec. güzel, sevgili
perīveş (F.) peri gibi, çok güzel
perīşān (F.) perişan
p. it- «perişan etmek»
p. ḳıl- «perişan etmek»
pervāne (F.) pervane
pervāz (F.) uçma, uçuş
p. ḳıl- «uçmak»
pes (F.) öyle ise, imdi
pesend (F.) beğenme
pest (F.) alçak, aşağı
p. ol- «küçülmek»
peyāpey (F.) birbiri ardınca
peydā (F.) açıkta, meydanda, aşikâr
peyk (F.) haberci, haberi getirip götüren
peyk-i ṣabā (F.) haberci rüzgar
peyvendī (F.) bağlama
p. bol- «bağlanmak»
pindār (F.) zan
pīr (F.) yaşlı, ihtiyar
p. eyle- «ihtiyarlatmak, güçsüz hale getirmek»
pirāhen (F.) gömlek
pīr-i muġān (F.) Pīr «yaşlı ve ulu», muğān «ateşe tapanların rahipleri» mânasındadır. Böylece terkibin mânası «muğların pîri» demektir. Edebiyatta şarap ateşe, pîr-i muğân da meyhaneciye benzetilir. Pîr-i muğân tasavvufta mecaz olarak «mürşîd» mânasına kullanılır.
pinhān (F.) gizli
pinhān u peydā (F.) gizli ve aşikâr
pür (F.) çok, fazla
pür-ḫam (F.) kıvrım kıvrım
pür-ḫūn (F.) kan dolu
pür-zār (F.) çok ağlayan, çok inleyen

R

Rab (A. Rabb) Rab, Tanrı
rāḥat (A.) rahat
raḥmī (F.) acıma
r. ḳıl- «acımak»
raḳīb (A.) rakip
raḳībān (F.) rakipler
ra'nā (A.) güzel, lâtif, hoş
ravża (A.) bahçe
ravża-i rıżvān (F., kelimeler A.) cennet bahçesi
rāy (A.) rey, fikir
refīḳ (A.) dost, arkadaş
r. ol- «dost olmak»
refīḳ ü yār (F., refīḳ A.) dost
reftār (F.) salınarak yürüyüş
reh (F.) yol
renc (F.) ağrı, zahmet, eziyet
resm (A.) merasim, töre, âdet
resm-i vefā (F., kelimeler A.) vefa âdeti
reşk (F.) kıskanma, hased
revān (F.) yürüyen
revnaḳ (F.) parlaklık, tazelik
rıżvān (A.) cennet
rind (F.) rint, kalender

r i ş t e (F.) iplik
r i ş t e - z ü n n ā r (F.) papazların bellerine bağladıkları kuşağın püskülü
r u ḫ (F.) yanak
r u ḫ - i g ü l g ū n (F.) gül renkli yanak
r u ḫ s ā r (F.) yanak
r u ḫ s ā r - ı ā t e ş n ā k (F.) ateşli yanak, ateş gibi kırmızı yanak
r u m ū z (A.) rumuz, işaretler, mânası kapalı sözler.
r u m ū z - ı 'ı ş ḳ (F., kelimeler A.) aşk rumuzu, aşk ile ilgili kapalı sözler, işaretler
r ū z g ā r (F.) zaman, devir
r. -nı ḳara ḳıl- «günleri karartmak»
r ü s v ā (F.) rüsva, rezil
r ü s v ā l ı ḳ rüsvalık
r ü s v ā - y ı c i h ā n (F.) dünyanın rüsvası, rezili

S

s a ' ā d e t (A.) saadet
s ā ' a t (A.) saat
ṣ a b ā (A.) gün doğusundan esen serin rüzgar
ṣ a b r (A.) sabır
ṣ a b r u ḳ a r ā r (F., kelimeler A.) sabır ve karar
s a ç saç
ṣ a d a ḳ a (.) sadaka
ṣ. bol- «sadaka olmak»
ṣ ā f (A.) sâf
ṣ. it- «sâf hale getirmek»
ṣ a f ā (A.) safâ, esenlik, şenlik
ṣ. bağışla- «safâ bağışlamak, esenlik vermek».
ṣa f ḥ a (A.) safha
s a ġ ı n- zannetmek, sanmak
ṣ ā ḥ i b (A.) sahip
ṣ ā ḥ i b - i k e m ā l (F., kelimeler A.) kemal sahibi
ṣ a ḥ r ā (A.) sahra, yeryüzü
s ā ḳ ī (A.) sâki, içki sunan
s ā k i n (A.) sakin
s ā ḳ ī y ā (A.) ey sâki
s a l- salmak, kurmak
s a l ṭ a n a t (A.) saltanat
s. tap- «saltanat bulmak, ikbal bulmak, ikbale erişmek»
s ā m ā n (F.) servet, zenginlik
s a n sayı
s a n- sanmak
ṣ a n a v b e r (A.) sevgilinin boyu, bosu; düz, âhenk
ṣ a n a v b e r l i k düzlüz, âhenklilik
s a n ç ı l- saplanmak
s a ñ g a sana
s a r ı -a doğru; yön, taraf
s a r ı ġ sarı
ṣ a r ṣ a r (A.) şiddetli rüzgar
s a ' y (A.) çalışma, çabalama, gayret
s. it- «çalışmak»
s. ḳıl- «çalışmak»
ṣ a y d - g e h (F.) av yeri
ṣ ā y e b ā n (F.) gölgelik
ṣ ā y e b ā n - ı ze r - n i g ā r (F.) altın süslü, yaldızlı gölgelik
s. çik- «altın süslü, yaldızlı gölgelik kurmak»

ṣebāt (A.) sebat
  ṣ. kıl- «sebat etmek»
sebeb (A.) sebep
sebz (F.) yeşil
sebze (F.) yeşil, yeşillik, çimen
sebze-i ḫażrā (F., ḫażarā A.) yeşil çimen
seḥāb (A.) bulut
seḥer (A.) seher
sehī (F.) düz, doğru
sekerāt (A.) baygınlık, can çekişme
selām (A.) selam
  s. yitkür- «selam göndermek»
  s. yitür- «selam ulaştırmak»
selīm (A.) sağlam
ser (F.) baş
ser-fitne-i devrān (F., fitne, devrān A.) zamanın baş fitnesi, fitnecisi
ser-güẕeşt (F.) serüven
ser-keş (F.) serkeş, dikbaşlı
ser-mest (F.) sarhoş
serv (F.) servi; mec. sevgili
serv-i āzād (F.) düz servi
serv-i nāz (F.) naz servisi; mec. sevgili
serv-i revān (F.) yürüyen servi, mec. sevgili
serv-i sehī (F.) düz servi; mec. sevgilinin boyu
serv-ḳad (F.) servi boylu; mec. sevgili
sevdāyī (F.) bir sevda
  s. sal- «sevdaya düşürmek»
seyl (A.) sel
seyl-i sirişk (F., seyl A.) gözyaşı seli
ṣıfat (A.) hususiyet, özellik
ṣıfāt (A.) hususiyetler, özellikler
sın- kırılmak
sınuḳ kırık, kırılmış
sır (A. sırr) sır, gizli; bk. sırr
  s. it- «gizlemek»
sırr (A.) sır, gizli; bk. sır
Sikender (k.a.) İskender
ṣiḥāb-ı kehf (F., kelimeler A.) ashab-ı kehf; bk. aṣḥāb-ı kehf
sīmā (A.) yüz
sin sen
sindiṇ senden
sini seni
siniñ senin
sinsiz sensiz
sinsizin sensiz olarak
sipāh (F.) asker
sipāh-ı derd ü ġam (F., ġam A.) dert ve gam askeri
sipend (F.) üzerlik denilen küçük bir tohum. Tütsü olarak kullanılır ve göz değmesini def ettiği kabul edilir.
sirişk (F.) gözyaşı
sivin- sevinmek
siyāh (F.) siyah
sizge size
sor- sormak
söz söz
su su
ṣubḥ (A.) sabah, sabah vakti
suḫen-dār (F.) güzel söz

söyleyen
suḫenver (F.) güzel söz söyleyen
suḫenverlıḳ güzel söz söyleme, şairlik
sulṭān (A.) sultan
sulṭān-ı zamān (F., kelimeler A.) zamanın sultanı
ṣun' (A.) yapma, yapış
ṣūret (A.) suret, biçim, görünüş
ṣ. *çik-* «resim yapmak»
-sūz (F.) yakan, yakıcı
sücūd (A.) secde etme
Süleymān (k.a.) Hz. Süleyman
sünbül (F.) sünbül, mec. sevgilinin saçı
sünbülī (F.) bir sünbül, mec. sevgili

Ş

şāb (A.) genç
şād (F.) sevinçli
şād u nā-şād (F.) sevinçli ve kederli
şādmān (F.) sevinçli
şāh (F.) şah; bk. şeh
şāḫ (F.) dal
şāh u sipāh (F.) şah ve asker
şāhā (F.) ey şah
şāḫ-ı gül (F.) gül dalı
şāhid (F.) güzel, sevgili
şāhid-i ma'nā (F.) mâna güzelliği
şāyed (F.) şayet, eğer, ola ki
şebāb (A.) gençlik
şebistān (F.) yatak odası
şebnem (F.) çiy
şefā'at (A.) şefaat,
şefīḳ (A.) şefkatli, merhametli
ş. *ol-* «merhamet, şefkat göstermek»
şeh (F.) şah; bk. şāh
şeh-i Bedeḫşān (F.) Bedehşan şahı
şehlā (A.) elâ göz
şehlıḳ padişahlık
şehr (F.) şehir
şeker (F.) şeker; bk. şekker
şeker-bār (F.) şeker yüklü
şekker (F.) şeker; bk. şeker
şekker-efşān (F.) şeker saçan
şekl (A.) şekil
şekl ü şemā'il (F., kelimeler A.) görünüş ve huylar
şem' (A.) mum; parlaklık, güzellik
şemā'il (A.) huylar, tabiatlar
şem'-i cemāl (F., kelimeler A.) yüz parlaklığı
şem'-i ḥüsn (F., kelimeler A.) güzellik mumu, parlaklığı
şem'-i ruḫsār (F., şem' A.) yanağın parlaklığı
şem'-i şebistān (F., şem' A.) yatak odası mumu, mec. sevgili
şerbet (A.) şerbet
şerbet-i 'īsā (F., kelime-

ler A.) Hz. Îsâ'nın şerbeti, hayat veren şerbet
şermende (F.) mahcup
şerḥ (A.) açıklama
ş. ḳıl- «açıklamak»
şest (F.) olta
ş. ara tüş- «oltaya yakalanmak»
şevḳ (A.) şiddetli arzu, sevinç
şevket (A.) ululuk, yücelik
şeydā (F.) deli, divane, şaşkın
ş. bol- «şaşkına dönmek»
şeyḫ (A.) yaşlı, ihtiyar
şiddet (A.) şiddet
şīfte (F.) düşkün, tutkun
ş. bol- «tutkun olmak, tutulmak»
şīfte-i ṭurra-i cānān (F., ṭurra A.) sevgilinin turrasına tutkun
ş. bol- «sevgilinin turrasına tutkun olmak, tutulmak»
şikāf (A.) yarık, yırtık
şikest (F.) kırık
ş. tüş- «kırılmak»
şikestī (F.) kırıklık
şimşād (F.) şimşir ağacı
şi'r (A.) şiir
şīrīn (F.) tatlı
Şīrīn (k.a.) Şirin. «Ferhad ile Şîrîn» hikâyesinin kadın kahramanı. Edebiyatta sevgili güzelliği ile Şîrîn'e benzetilir.
şīrīn-leb (F.) tatlı dudaklı
şīşe (F.) şişe, sırça
şīve (F.) naz, eda
şöhre (A.) ünlü, şöhretli
şöhre-i şehr (F., şöhre A). memleketin şöhretlisi
ş. it- «memlekette meşhur etmek»
şūḫ (F.) şuh, şen
şu'le (A.) şule, alev
şu'le-i ḫāşāk (F., şu'le A.) çöp alevi
şūr (F.) karışıklık
şūr u ġavġā (F.) karışıklık ve kavga
ş. sal- «karışıklık çıkartmak»
şükr (A.) şükür
ş. ḳıl- «şükretmek»
şükr li'llāh (A.) Allah'a şükr
şümār (F.) sayı

T

tā (F.) kadar, dek
ta'āla'llāh (A.) yüce Allah
tāb (F.) ışık, parlaklık
ṭab'-ı selīm (F., kelimeler A.) sağlam tabiat, yaradılış
ṭabīb (A.) tabip, doktor
tācīk (F.) tacik, İran'lı olup Farsça konuşan kimse
taġ dağ
ṭāḳat (A.) güç, kuvvet
ṭal'at (A.) parlaklık
ṭaleb (A.) istek
ṭaleb-kār (F., ṭaleb A.) istekli
ṭ. bol- «istekli olmak»
ṭāli' (A.) talih
ṭālib (A.) isteyen

ṭālib-i vaṣl (F., kelimeler A.) kavuşma isteklisi
ṭālib-i vīrāne (F., ṭālib A.) viraneye istekli, viraneyi isteyen
ṭ. bol- «viraneyi istemek»
ṭāli'-i fīrūz (F., ṭāli' A.) mutlu talih
talpın- çırpınmak
tamām (A.) tamam
tañg hayret, şaşma
ṭannāz (A.) alaycı, müshezi
tap- bulmak
tapıl- bulunmak
tara- taramak
ṭarab (A.) şenlik, sevinçlilik
tārāc (F.) yağma, yağmalama
tārācger (F.) yağmalayan
tārācger-i dīn (F., dīn A.) dini yağmalayan, bozan, karıştıran
ṭaraf (A.) taraf, yön
taraḥḥum (A.) acıma
t. eyle- «acımak, merhamet etmek»
t. it- «acımak, merhamet etmek»
t. ḳıl- «acımak, merhamet etmek»
ṭarf (A.) bakış, göz ucu
ṭarf-ı külāh (F., ṭarf A.) külahın yan tarafı
ṭ. -nı uşat- «külahı yan tarafa eğmek»
ṭarī (A.) güzel, taravetli
tārīḫ (A.) tarih
ṭarīḳ (A.) yol
taṣavvur (A.) tasavvur
ṭ. ḳıl- «tasavvur etmek»
taş taş
taşla- atmak, fırlatmak, terketmek
ta'vīẕ (A.) muska, hamail
ta'vīẕ-cān (F., ta'vīẕ A.) can muskası, hamaili
t. bol- «can muskası olmak»
ṭavr (A.) tavır
tāze (F.) taze
tecellī (A.) tecelli
tefriḳa (A.) bozuşma
t. sal- «bozmak»
tekellüm (A.) konuşma
t. eyle- «konuşmak, söz söylemek»
t. it- «konuşmak, söz söylemek»
t. ḳıl- «konuşmak, söz söylemek»
tekellüm-i şīrīn (F., tekellüm A.) tatlı, hoşa gider konuşma
telḫ (F.) acı
temāşā (F.) bakıp seyretme, gezme
t. eyle- «seyretmek»
ṭ. ḳıl- «seyretmek»
temennā (A.) dilek, arzu
t. ḳıl- «dilemek, arzu etmek»
terk (A.) terk
t. ḳıl- «terketmek»
tervīḥ (A.) rahatlandırma
t. ḳıl- «rahatlandırmak»
ti- demek, söylemek; bk. di-
tig- değmek
tīġ (F.) ok
tīġ-i müjgān (F.) kirpik-

lerin oku, oka benzetilen kirpikler
t. tüzet- «kirpikler okunu doğrultmak»
t i k- dikmek
t i l dil
t i l b e deli
t i l e- dilemek
T i ñ g r i Tanrı
t i r ter
ṭ. -ġe bat- «tere batmak»
t ī r e (F.) karanlık, bulanık
t i r g ü z- diriltmek
t i r i g diri, canlı
t i ş diş
t o f r a ḳ toprak
t o ḳ u n- dokunmak
t ö k- dökmek
ṭ ū b ā (A.) Tuba ağacı
ṭ u ġ y ā n (A.) taşma, taşkınlık, coşkunluk
ṭ. ḳıl- «taşmak, coşmak»
ṭ u l ū' (A.) doğma, doğuş
ṭ u l ū ' - ı ḥ ü s n (F., kelimeler A.) güzelliğin doğuşu
ṭ. it- «güzelliğini göstermek»
t u r- durmak; bk. d u r-
ṭ u r f a (A.) görülmemiş, tuhaf
ṭ u r f a r a ḳ çok tuhaf
ṭ u r r a (A.) alına düşen saç
ṭ. -nı bilge bir- «saçını bele kadar sarkıtmak»
t u t- tutmak
t ū t i y ā (A.) gözün görme kuvvetini artırmak için göze sürülen bir madde
t ü m e n on bin
t ü n gece
t ü n d (F.) sert, haşin
t ü n ü k ü n gece ve gündüz
t ü r k güzel
t ü r k ā n e (F.) Türk'e has
t ü r k ī (F.) Türkçe
t ü r k - i s e r - m e s t (F. türk T.) sarhoş güzel
t ü ş düş, rüya
t ü ş- düşmek
t ü v ā n (F.) güç, takat
t ü z e t- düzeltmek

U

u ç- uçmak
u l u ḳ ulu
u l u s ulus, halk
u n u t- unutmak
u r- vurmak
u r u n- vurunmak, döğünmek
u ş a l o, işte o
u ş a l- ufalanmak, parçalanmak
u ş a t- ufalatmak, parçalamak
u ş b u işte bu
u t r u karşı
u y ḳ u uyku
u y ḳ a ḳ uyanık

Ü

ü ç ü n için
ü l f e t (A.) ahbaplık, dostluk
ü m ī d (F.) ümit, umut
ü m ī d - i n e c ā t (F., necāt A.) kurtuluş ümidi
ü z- kesmek, ayırmak
ü-e al- «kesebilmek»
ü z e üzerinde; bk. ü z r e

ü z r e üzerinde; bk. ü z e

V

v a ' d e (A.) vâde
v. -ġa vefā ḳıl- «sözünde durmak»
v ā ḳ ı f (A.) vakıf, bilen
v ā ḳ ı f - ı s ı r r - ı n i h ā n (F., vāḳıf, sırr A.) gizli sıralara vakıf
v. bol- «gizli sırlara vakıf olmak»
v a ḳ t (A.) vakit
v ā l i h (A.) şaşakalmış
v ā l i h ü ḥ a y r ā n (F., kelimeler A.) şaşakalmış ve hayran
v a ' l l ā h (A.) vallah
v a ṣ f (A.) vasıf
v ā s ı ṭ a (A.) vasıta, sebep
v a ṣ l (A.) kavuşma
v a ṭ a n (A.) vatan
v ā v e y l ā (A.) çığlık
v e c h (A.) yüz, sebep
v e c h u' l l ā h (A.) Allah'ın cemali
v e f ā (A.) vefa, sözünde durma
v. eyle- «vefa göstermek»
v. ḳıl- «vefa göstermek»
v. ṭarīḳını tut- «vefa yolunu tutmak»
v e h (A.) yazık, ay
v e r d (A.) gül
v e y (F.) ve ey
v ī r ā n e (F.) virane
v i ṣ ā l (A.) kavuşma
v ü c ū d (A.) vücut, varlık

Y

y ā (A.) ey
y ā (F.) ya, yahut, veya
y ā d (F.) anma
y. ḳıl- «anmak»
y a f r a ġ yaprak
y a ġ- yağmak
y a ġ ı n yağmur
y. yaġ- «yağmur yağmak»
y a ġ m ā (F.) yağma, çapul
y. ḳıl- «yağmalamak»
y a ḫ ş ı iyi, güzel
y ā l e y t e n ī k ü n t ü t u r ā b (A.) «Keşke toprak olsaydım.»; bk. Kur'ân-ı Kerîm, s. LXXIII, â. 40
y a ḳ- yakmak
y a ḳ ı l- yanmak
y a m a n fena, kötü
y a n yan
y a n a yine, tekrar; bk. y e n e
y a ñ g l ı ġ gibi, benzer
y ā r (F.) yar, dost, sevgili
y a r- yarmak
y ā r ā n (F.) dostlar, sevgililer
y a r u ġ parlak
y. bol- «parlamak»
y a r u t- parlatmak
y a z- yazmak
y e n e yine; bk. y a n a
y e z ī d ī (F.) yezidî, şeytan'a tapan
y ı ġ ı gözyaşı
y ı ġ ı l- yığılmak, toplanmak
y ı ġ l a- ağlamak
y ı ḳ ı l- yıkılmak, devrilmek
y i l yel, rüzgar
y i r yer

y i t- yetmek, ulaşmak
y. -e al- «ulaşabilmek»
y i t i ş- yetişmek
y i t k ü r- ulaştırmak, göndermek
y i t ü r- ulaştırmak
y o ḳ yok
y o l yol
y. bir- «yol vermek, izin vermek»
y o l ı defa, kerre
y u m- yummak, kapamak
y ü k yük
y ü k ü n- eğilmek, hürmet etmek
y ü r e k yürek
y ü z yüz, çehre
y. -in cihāndın ögür- «dünyadan vaz geçmek, dünyayla ilgisini kesmek»
y ü z yüz

Z

- z ā d (F.) doğma, doğmuş
z ā h i d (A.) zâhid, kaba sofu
ẓ ā h i r (A.) görünen, açık, belli
ẓ. it- «açık hale getirmek»
ẓ. ol- «belirmek, açık hale gelmek
z a m ā n (A.) zaman
z a m ā n ī (F.) bir zaman
z ā r (F.) ağlıyan, inleyen
z. bol- «ağlar, inler hale gelmek»
z. yıġla- «inleyerek ağlamak»
- z e d e (F.) vurulmuş, tutulmuş
z e r (F.) altın
z e r d (F.) sarı
z e r - n i g ā r (F.) altın süslü
ẕ e r r e (A.) zerre
z e v ā l (A.) zâil olma, yok olma
z i h ī (A.) ne güzel, ne hoş
ẕ i k r (A.) anma
z i n h ā r (A.) aman, sakın
z i ş t (F.) çirkin
ẓ u l m (A.) zulüm
z ü l f (F.) saç
z. -in girih-güşā ḳıl- saçını çözmek»
z. -idin asıl- «saçına takılmak»
z ü l f - i p ü r - ḫ a m (F.) kıvrım kıvrım saç
z ü l f - i s i y ā h (F.) siyah saç
z ü n n ā r (F.) papazların bellerine bağladıkları kuşak

İŞLETME EKLERİ

-a/-e	Verme hali (datif) eki
-a/-e	İstek (optatif) eki
-a/-e	Zarf-fiil (gérondif) eki
-adur/-edür	Şimdiki zaman (présent) eki
-am/-em	Teklik 1. şahıs eki
-ar/-er	geniş zaman (aoriste) eki
-ay/-ey	Teklik 1. şahıs emir (impératif) eki
-ayın/-eyin	Teklik 1. şahıs emir (impératif) eki
-ban/-ben	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ça/-çe	Eşitlik (équatif) eki
-da/-de	Bulunma hali (locatif) eki
-dı/-di, -du/-dü	Görülen geçmiş zaman (passé défini) eki
-dın/-din	Çıkma hali (ablatif) eki
-dur/-dür	Bildirme eki
-ġa/-ge	Verme hali (datif) eki
-ġaç/-geç	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ġalı/-geli	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ġan/-gen	İsim-fiil (participe) eki
-ġay/-gey	Gelecek zaman (futur) eki
-ġıl/-gil	Teklik 2. şahıs emir (impératif) eki
-ġü/-gü	Gelecek zaman isim-fiili (participe) eki
-ġunça/-günçe	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ı/-i	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ı/-i	Teklik 3. şahıs iyelik (possessif) eki
-ıban/-iben	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ḳa/-ke	Verme hali (datif) eki

-ḳaç/-keç	Zarf-fiil (gérondif) eki
-ḳan/-ken	İsim-fiil (participe) eki
-ḳay/-key	Gelecek zaman (futur) eki
-ları/-leri	Çokluk 3. şahıs iyelik (possessif) eki
-m	Teklik 1. şahıs iyelik (possessif) eki
-m	Teklik 1. şahıs eki
-man/-men	Teklik 1. şahıs menfi geniş zaman (aoriste) eki
-mas/-mes	Menfi geniş zaman (aoriste) eki
-mış/-miş	Öğrenilen geçmiş zaman (passé indéterminé) eki
-may/-mey	Zarf-fiil (gérondif) eki
-n	Yükleme hali (accusatif) eki
-n	Vasıta hali (instrumental) eki
-ñg	Teklik 2. şahıs iyelik (possessif) eki
-ñg	Çokluk 2. şahıs eki
-nı/-ni	Yükleme hali (accusatif) eki
-nıñg/-niñg, -nuñg/-nüñg	İlgi hali (génitif) eki
-ñgız/-ñgiz	Çokluk 2. şahıs emir (impératif) eki
-p	Zarf-fiil (gérondif) eki
-pdur/-pdür	Öğrenilen geçmiş zaman (passé indéterminé) eki
-r	Geniş zaman (aoriste) eki
-ra/-re	Yön (directif) eki
-sa/-se	Şart (conditionnel) eki
-sı/-si	Teklik 3. şahıs iyelik (possessif) eki
-sun/-sün	Teklik 3. şahıs emir (impératif) eki
-ta/-te	Bulunma hali (locatif) eki
-tı/-ti	Görülen geçmiş zaman ((passé défini) eki
-tın/-tin	Çıkma hali (ablatif) eki
-tur/-tür	Bildirme eki
-ur/-ür	Geniş zaman (aoriste) eki
-ur/-ür	Geniş zaman isim-fiili (participe) eki
-yın/-yin	Teklik 1. şahıs emir (impératif) eki

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

Alt. Gr.	A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik,* Leipzig 1950, 2. verbesserte Auflage
Chag. Man.	János Eckmann, *Chagatay Manual,* Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966
Dîvân.	Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk* (Yayınlayan: Besim Atalay, c. I-III, Ankara 1938-1941; Dizin, Ankara 1943)
EDPT	Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century* Turkish, Oxford 1972
ET.'de İsim-fiiller	Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-fiiller*, İstanbul 1980 İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yayınları, No. 2731
ETT	Faruk K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi,* XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük, İstanbul 1977, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 2157
Ferheng-i Ziyâ	Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar, Ferhengi Ziya,* İstanbul 1944
Gr. Ork. Turk.	Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic,* Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968

Manzum Oğuznâme	K e m a l E r a s l a n, *Manzum Oğuznâme,* Türkiyat Mecmuası, c. XVIII, İstanbul 1976, s. 169-236,
Nesāyim.	K e m a l E r a s l a n, *'Alī Şīr Nevāyī, Nesāyimü'l-maḥabbe min şemāyimi'l-fütüvve* (Metin ve Dil Husûsiyetleri), İstanbul 1969 (İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi)
Radloff, Wb.	W i l h e l m R a d l o f f, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte,* c. I-IV, Mouton and Co., 1960
Räsänen, Wb.	M a r t t i R ä s ä n e n, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen,* Helsinki 1969
Şeyh Süleyman, Lug.	Ş e y h S ü l e y m a n E f e n d i - i B u h a r î, *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî,* İstanbul 1298
TDB	M u h a r r e m E r g i n, *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul 1972, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları: 785

KISALTMALARDA BELİRTİLENLER DIŞINDA FAYDALANILAN ESERLER

Fuad K ö p r ü l ü , «*Çağatay Edebiyatı*» maddesi, İslâm Ansiklopedisi

H. B e v e r i d g e , «*Kâmrân Mîrzâ*» maddesi, İslâm Ansiklopedisi

H. F. H o f m a n, *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey, Section III,* Volum 1-6, Utrecht 1969

Hikmet B a y u r , *Hindistan Tarihi,* c. I, Ankara 1947

İbrahim Kafesoğlu, «*Hind-Türk İmparatorluğu*» Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 972-973, TKAE yayınları, Seri I, sy. A 5

Janos Eckmann, «*Die tschaghataische Literatur*» Fundamenta II, s. 376

Vincent A. Smith, *Akbar the greet Mogol 1450-1605*, Delhi 1966

â.	âyet
A.	Arapça
bk.	bakınız
BT.	Batı Türkçesi
DT.	Doğu Türkçesi
ET.	Eski Türkçe
F.	Farsça
k.a.	kişi adı
krş.	karşılaştırınız
mec.	mecaz
s.	sûre
T.	Türkçe
y.a.	yer adı

1 b

2 a

2b

3a

3 b

4 a

4 b

5 a

5 b

6 a

6 b

7 a

7 b

8 a

8 b

9 a

9 b

10 a

10 b

11 a

11 b

12 a

12 b

13 a

13 b

14 a

14 b

15 a

15 b

16 a

16 b

17 a

18 a

17 b

18 b

19 a

19 b

20 a

20 b

21 a

21 b

22 a

22 b

23 a

23 b

24 a

24 b

25 a

25 b

26 a

26 b

KÂMRÂN MÎRZÂ DÎVÂNI

II

ALİ ALPARSLAN — KEMAL ERASLAN

Babur'un oğlu Kâmrân Mîrzâ'nın, biri Türkçe ve Farsça, diğeri de sâdece Farsça olmak üzere iki dîvânı mevcuttur. Türkçe ve Farsça dîvânının Kalkuta ve Banki-pur, Farsça dîvânının ise Patna nüshaları bilinmektedir.

Kalkuta nüshasının birinci bölümü daha önce tarafımızdan yayınlanmıştı*. Bu yazımızda ise ikinci bölümünü yayınlamaktayız.

İkinci bölümde on beş manzume bulunmaktadır. Bu on beş manzumenin mâhiyet ve muhtevası şöyledir :

1. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, on dört beyitlik Besmele şerhidir.

2. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, otuz bir beyitlik Tevhîd'dir.

3. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, yirmi beyitlik Münâcât'tır.

4. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, otuz beş beyitlik Mirâcnâme'dir.

5. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, Büyük İskender ile ilgili didaktik bir manzumedir.

6. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, yirmi beyitlik didaktik bir manzumedir.

7. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, Kâmrân Mîrzâ'nın Kâbil seferi ile ilgili bir manzumedir.

* Fazla bilgi için bk. Ali Alparslan-Kemal Eraslan «Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı», *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIII, İstanbul 1981, s. 37-137 + XXVI

8. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, altı beyitlik Farsça bir manzumedir.

9. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, beş beyitlik Farsça bir manzumedir.

10. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, altı beyitlik Farsça bir manzumedir.

11. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli dokuz beyitlik Farsça bir manzumedir.

12. manzume, mesnevî tarzında kafiyeli, kırk üç beyitlik bir güzellemedir.

13. manzume, beş bendlik Terkîb-i bend tarzında mersiyedir.

14. manzume, yedi beyitlik bir gazeldir.

15. manzume, üç beyitlik d u â kelimesinin şerhiyle ilgili bir kıt'adır.

K â m r â n M î r z â, bu on beş manzumede sâdece Terkîb-i bend'inde mahlas kullanmıştır. Aynı şahıs tarafından istinsah edilen bu bölümde de, birinci bölümde olduğu gibi pekçok imlâ hataları ile nokta ihtisarı dikkati çekmektedir.

METİN

1

Serî' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

27 a

1 Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Çikti 'adū ḳatlı üçün tīġ-i bīm

2 Tīg dimey belki direḫşende berḳ
Rūşen anıñg pertevidin ġarb u şarḳ

3 Pertevidin dehr hüveydā durur
'Arş-ı mu'allā üze tuġra durur

4 Anda ki çikti yene[1] raḳmī ḳalem
Barça vücūd irdi ġarīḳ-ı 'adem

5 Yoḳ bu raḳam evvelıġa ibtidā
Ḥālī anıñg āḫiridin intihā

6 Bā ki bu ḫaṭ başıdadur bar irür
Noḳta[sı] vaḥdetḳa nümūdār irür

7 Bā ki teşehhüd iligidür açuḳ
Vaḥdet-i ma'būdḳa bardur tanuḳ

8 Sīni anıñg ṭurfa selāsil durur
Kim uçı maṭlūbḳa vāṣıl durur

9 Mīm ü elif nefy işārātıdur
Kör müte'āḳıb ki Ḥaḳ iṡbātıdur

10 Mīmi ni'em ravżasıdın revzenī
Her elif ol ravżada sīmīn-tenī

1 Metinde یر şeklinde yazılmıştır.

11 Kim ḳılıban cilve nümāyān bolur
Lām aṅga zülf-i perīşān bolur

27 b

12 Hāyı[2] anıṅg beyle ki çeşm-i şühūd
Anda ḳılıp şāhid-i ma'nī nümūd

13 Her elifi bir şecer-i[3] meyvenāk
Meyve aṅga ma'rifet-i ẕāt-i pāk

14 Lāmları ṭurra-i müşkīn-i ḥūr
Ḫuld içide bā'iṣ-i sūr u sürūr

2

Serī' : *Müfte'ilüm müfte'ilün fā'ilün*

1 Ey keremiṅg birle[4] felek kār-sāz
Lāl ḳalıp vaṣfıṅg ara ehl-i rāz

2 Vaṣfıṅg irür ḥadd-ı beyāndın birūn
Ma'rifetiṅg ikki cihāndın birūn

3 İkki cihān ḥāleti peydā saṅga
Bolmadı idrāk şināsā saṅga

4 Dergehiṅge 'aḳl serāsīmeī
Reh-reviṅge çerḫ-i berīn ḫaymeī

5 Kimni maḥabbet bile ferd eylediṅg
Himmetini çerḫ-i neverd eylediṅg

6 Sindin irür çerḫ-i berīnga medār
Sindin irür gūy-i zemīn ber-ḳarār

7 Taptı felek günbedi sindin vücūd
Ḳaldı tevāżu' bile eylep sücūd

8 Gerdişidin ẓāhir olup mihr ü māh
Hestī-i Ṣāni'ga irürler güvāh

2 Metinde هاى şeklinde yazılmıştır.
3 İzafet kesresi harfle belirtilmiştir.
4 Metinde بركه şeklinde yazılmıştır.

28 a

9 Ol birisi nūr-dih-i berhemen[5]
Bu birisi şem'-i sipihr-encemen

10 Bu ikiniñg[6] tābişidin her zamān
Özgeçe ṣūret bu çemende 'ayān

11 Gāh bolup cilve-i gül āşikār
Añga[7] bolur naġme-serā yüz hezār

12 Gāh şükūfe boluban eşk-rīz
Gülge ḳılur bād-ı ṣabūḥī sitīz

13 Nergis açıp ġayret ile közini
Lāle ḳılur ġarḳa-i ḫūn özini

14 Gāh çiker ḳāmeti[ni] serv-i nāz
Anda ḳılur z'aḫter 'arż-ı niyāz

15 Sūsen-i āzād tapar āzādelıḳ
Sebze ḳadem altıda üftādelıḳ

16 Her niçe kim 'ar'ar ise[8] ser-bülend
Tāk salur boynıġa anıñg kemend

17 Gonçe ta'accüb bile ḫandān bolur
Şebnem añga rişte-i dendān bolur

18 Çünki bolur şāhid-i gül perde-pūş
Her ḫarīfi boluban ḫod-furūş[9]

19 Andaḳ olur zīb-dih-i bāġ u rāġ
Kim bu çemen ṣaḥnıda ṭāvus-ı bāġ

20 Çetrini nārenc ḳılıp zer-nigār
Hestī-i Ṣāni'ni ḳılur āşikār

28 b

21 Naḫl-i mülevvenni ḳılıp sāye-bān
Sebze-i zengār yüzide ḫazān

5 Metinde رحمن şeklinde yazılmıştır.

6 Metinde ایکی انیك şeklinde yazılmıştır.

7 Metinde انقه şeklinde yazılmıştır.

8 Metinde یسه şeklinde yazılmıştır.

9 Vezin bakımından mısrada aksaklık vardır.

22 Ṣubḥ yilidin çü perīşān bolur
Ṣafḥa-i bāġ üzre zer-efşān bolur

23 Hūş közin açsa kişi her varaḳ
Ma'rifeti defteridin bir sebaḳ

24 Anda raḳam ḥarf vücūdı anıñg
Ẓāhir olup ma'nī-i būdı anıñg

25 Bu barı āsār ki nādir durur
Cilve-dih-i fi'l-i mü'essir durur

26 Sürse eger ḫāmesini naḳş-ger
Ẓāhir olur her varaḳ üzre ṣuver

27 Sürse eger ḫāme-i ṣūret-nigār
Ṣūretidin būdı olur āşikār

28 Ey barı ṣūrette hüveydā yüzüñg
'Işḳ ilige māye-i sevdā yüzüñg

30 Ḳıl mini 'ışḳıñg meyidin beyle mest
Kim ebedü'd-dehr bolay mey-perest

31 Ġayr-ı temāşā-yı yüzüñg ḳılmayın
'Işḳdın özge nimeni bilmeyin

3

Serî' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

1 Bār-ḫudāyā mañga tevfīḳ bir
Ḫāṭırıma şīve-i taḥḳīḳ bir

29 a

2 Yādıñg üçün mini pür-endīşe ḳıl
Fikr ü ḫayālıñgı mañga pīşe ḳıl

3 Köñglüme yādıñgnı enīs eylegil
Dōstlarıñg birle celīs eylegil

4 Mañga uşal bezmde bir sāġarī
Nūr-ı hüdādın başıma efserī

5 Eylep uşal sāġar ilen mey-perest
Eyle ḫarābāt-ı muġān içre mest

6 İtseñg uşal efser ile ser-firāz
Kişver-i ma'nīni ḳılay türk-tāz

7 Cān u köñgül birle birip iḫtiṣāṣ
Eyle ṭabī'at-ı kişidin ḫalāṣ

8 Pest ü bülend içre bolup cilve-ger
Eyleli .... rūşen başar

9 Luṭf bile feyż işikin bāz ḳıl
Perde-i rāz içide hem-rāz ḳıl

10 Barça me'ānīġa mini maḥrem it
Ḫıżr u Mesīḥāġa daġı hem-dem it

11 Sözüme bir 'ışḳ otıdın çāşnī
Çāşnī kim .... iter başını

12 Ey ki niẓāmīġa birip sin niẓām
Mini hem ol riştede ḳıl intiẓām

13 Ḫusrevī kim Sindte çikti 'alem
Memleketin eyle mañga yek-ḳalem

29 b

14 Cāmī[12] kim çikti uşal ṣāf cām
Dürdīsini hem mañga tut lā-kelām

15 Sindin eger Türkīde bolsa nevā
Ṭabl-ı tehīdin çıḳarur sin ṣadā

16 Ṭabl kibi min min özümdin tehī
Sindin irür līk ümīd-i bihī

17 Bar min alar itleridin asru pest
Özlük ilen nīst siniñg birle hest

18 İtleriniñg ilige yitmey ḳıvām
Min-i bī-dīn «*rābi'ahum kelbuhum*»

19 Zerre-ṣıfat özni bilür min ḥaḳīr
Sindin ise nūr bolur min münīr

20 Zerreġa ḫurşīd-i kerem birse tāb
Zerre bolur mihr kibi nūr-yāb

11

12 Metinde جامى şeklinde yazılmıştır.

4

Seri' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

1 Bir tün idi ṣubḥ kibi dil-firūz
Ḳadr ile bedridin olup reşk rūz

2 Ṭurrasıdın nāfe-i devlet-güşāy
Ġurresidin nūr-ı sa'ādet-fezāy

3 Tün dime kim ṣubḥ-ı sa'ādet idi
Maṭla'-ı envār-ı hidāyet idi

4 Bāriḳa-i luṭf dür-efşān olup
Ebr-i 'ināyet güher-efşān olup

30 a

5 Ḫᵛāce ki kevneyn idi bendesi
Ḳıldı meded devlet-i pāyendesi

6 Cāẕibe-i şevḳ çikip cānını
Köñgli[13] daġı istedi cānānını

7 Köz yaşıdın urdı ṭaleb yolın āb
Bir yolı uçtı közidin meyl-i ḫᵛāb[14]

8 Çün nem ol ebr-i kerāmet-niṣār
Eyledi maḳṣūd yolın bī-ġubār

9 'Āzim olup ḳāṣıd-ı mülk-i ḳıdem
Ḫıdmetiġa cāzim olup uşbu dem

10 Kildi [vü] kiltürdi 'aceb merkebī
Çerḫ-memer miṣl-i ḳamer eşbehi

11 Barmaġı oḳ sigrimeki yaydın
Her ḳademi pāyıġaça aydın[15]

12 Nūr-ı baṣar dik reviş-i gām añga
Tiñg idi cünbiş bile ārām añga

13 Tüg tenide eyle ki dībā-yı ḥüsn
Közleri rūşen «*ke'en 'ayne'l-yaḳīn*»

13 Metinde كوكلو şeklinde yazılmıştır.

14 Metinde bu mısra ile sekizinci beytin ikinci mısranın yerleri değişik.

15 Metinde آيدن şeklinde yazılmıştır.

14 Didi ḳop ey Ḫᵛāce-i ikki sarāy
Kim bu zamān[16] sini tileptür[17] Ḫudāy

15 Çün bu beşāret yitiben şād olup
Köñgli anıñg Ka'be dik ābād olup

16 Ḳoptı vü yol 'azmını cezm eyledi
Mescid-i Aḳṣā sarı 'azm eyledi

17 Öpti ayagın çü hilālī rikāb
Tapmadı andaḳ şerefī āfitāb

30 b 18 Merkebi yol ḳaṭ'ıġa ḳoydı ḳadem
Mescid-i Aḳṣā'ġa yitip uşbu dem

19 Barça nebīlerġa bolup pīşivā
Eylediler barça añga iḳtidā

20 Andın itip ḳaṣd-ı sipihr-i bülend
Maḳdemidin boldı ḳamer behre-mend

21 Yüz yolınıñg tofragıdın ḳıldı dāġ
Kim yir üze munça yaruttı çerāġ

22 Pāye-be-pāye barıp ol pādışāh
Maḳdemidin behre tapıp mihr ü māh

23 Ḳaṭ'-ı yiti günbed-i eflāk itip
Sāye-i Ṭūbīni şerefnāk itip

24 Ḳoydı biyik pāyeġa andın ḳadem
Hem-rehi 'ācizlıgıdın[18] urdı dem

25 'Arş yolıda boluban ferş-i rāh
Anda ḫırām eyleben ol pādışāh

26 Meyl ḳılıp 'ālem-i bālā sarı
Bārgeh-i ḥażret-i a'lā sarı

27 Ḫırḳa-i ten cān teniġa çāk olup
Cilve-dih-i[19] 'arṣa-i levlāk olup

16 Metinde زومان şeklinde yazılmıştır.

17 Metinde تیلاتور şeklinde yazılmıştır.

18 Metinde عاجرلیغدین şeklinde yazılmıştır.

19 İzafet kesresi harfle belintilmiştir.

28 Bardı uşal yirde ki yir yoḳ idi
Ni az idi anda vü ni çoḳ idi

29 Yoḳ idi bir lemḥa zamāndın nişān
Hīç mekān yoḳ idi cüz lā-mekān

30 Altı cihettin memerī ḳalmayın
Tört sebebtin eserī ḳalmayın

31 a

31 Evvel ü āḫir barı yeksān olup
Ẓāhir ü bāṭın barı raḥmān olup

32 Kildi uşal lemḥada rāz işitip
Zemzeme-i nāz u niyāz işitip

33 Nūr idi ol peyker-i ḫākī-neseb
Cism bile barsa dağı ni 'aceb

34 Uşbu sebebtin kim idi ol cenāb
Cismī imes irdi ḳuyaşḳa ḥicāb

35 Kör ki niçük laḥẓada nūr-ı başar
Yitti[20] felek cevfidin eyler güẕer

5

Serî' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

1 Çünki İskender şeh-i 'ālī-güher
Ḳıldı cihān alġalı 'azm-ı sefer

2 Her kün idi baḥr-ı tefekkür ara
Baḥr-ı tefekkürde taḥayyür ara

3 Didi Arisṭō körüben uşbu ḥāl
Ey şeh-i ferruḫ-ruḫ [u] ferḫunde-fāl

4 İvrüledür çerḫ murādıñg bile
Taptı niẓām işleri dādıñg bile

5 Her ni cihān içinde bardur heves
Barçasıġa bar[21] sañga dest-res

20 Metinde ايتى şeklinde yazılmıştır.

21 Veznin tamamlanması için «bar» kelimesinin bir buçuk hece okunması gerekir.

6 Baht ile ṭāli' boluban yāveriñg
Ḳayṣar u faġfūr durur çākeriñg

7 Barça işiñgde çü irür beyle ḥāl
Pes ni ikin bā'iṣ-i renc ü melāl

31 b

8 Didi çü ol 'āleme saldım naẓar
Bu köp anıñg[22] cenbidedür muḫtaṣar

9 Pes bu cihān żabṭıġa ḳoymaḳ ḳadem
Himmet-i 'ālīdin imeṣ lā-cerem

10 Uşbu sebebtin boluban münfa'il
Uşbu ḫacālettin olup min ḫacil[23]

11 Didi Aristō ki zihī fikretiñg
Mundaḳ ise 'ālem ara himmetiñg

12 Uşbu sözüñgde yoḳ irür hīç rehb
Ḳaṣr-ı himem sindin irür munda 'ayb

13 Līk niçük kim muñga birdiñg niẓām
Eyle anıñg işide hem ihtimām

14 Yana[24] cihān bolsa musaḫḫar sañga
Bolġay anıñg şehlıġı der-ḫūr sañga

15 Çünki Aristō añga 'arż itti pend
Tüşti Sikenderġa bu sözler pesend

16 Taptı tesellī sözidin ṣādın
Didi Aristōġa besī āferīn

17 Baġladı 'ālemni alurġa kemer
Aldı cihān memleketin[25] ser-be-ser

18 Yoḳ bu cihān ikki cihān mülkini[26]
Veh ni cihān mülkini cān mülkini

22 Metinde مانك şeklinde yazılmıştır.

23 Metinde مجل şeklinde yazılmıştır.

24 Metinde باتو şeklinde yazılmıştır.

25 Metinde مملكتى şeklinde yazılmıştır.

26 Metinde مملكتى şeklinde yazılmıştır.

19 Sāḳī kitürgil maṅga ol cām-ı Cem
Tā içey andın ḳadeḥ-i dem-be-dem

20 Cām dimey közgü-yi İskenderī
Közgü imes belki ḳuyaş manẓarı

32 a

21 Tā körüp ol közgüde vech-i ilāh
Unutayın her ni ki bar mā-sivāh

6

Seri' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

1 Ey özini cāh ile mest eylegen
Himmetin ol pāyede pest eylegen

2 Şu'bede-i çerḫḳa maġrūr sin
Āh ki maḳṣad sarıdın dūr sin

3 Himmet imes ol ki cihān alġa sin
Himmet irür bu ki barın salġa sin

4 Kim ki sebük-bār irür yol ara
Ḳalmas uşal bādiye vü çöl ara

5 Kör ki küler barça ḫalāyıḳ saṅga
Nige kirek munça 'alāyıḳ saṅga

6 Gūşe tutup özni ḫalāṣ eylegil
Belki ṭaleb kūyide ḫāṣ eylegil

7 Yek-ṭaleb ü yek-dil ü yek-cūy bol
Barça ḫalāyıḳ bile yek-rūy bol

8 Mülk saṅga kūy-i fenā bes durur
Ḫayl u sipeh derd ü belā bes durur

9 Saḫt irür bister-i külḫan saṅga
'Işḳ otın ḳılġalı rūşen saṅga

10 Ḳaṭ' ḳıl andın ki irür mā-sivā
İkki cihāndın saṅga bes bir Ḫudā

32 b

11 Ger yoḳ ise tāc-ı mülemma'-gūher
Bilde daġı çüşt muraṣṣa' kemer

12 Tāc irür ḫāk-i [reh-i] bendeliḳ
Ol birisidür kemer-i bendelıḳ

13 La'l u zerī kim añga der-ḫurd irür
Eşk-i ciger-gūn u ruḫ-ı zerd irür

14 Kim ki tilep gencni peydā ḳılur
Renc çiker künc-i temennā ḳılur

15 Pāye-i himmetni bülend eylegil
Rişte-i cānıñgı kemend eylegil

16 Çünki uşal pāyeni ḳıldıñg bülend
Küngüre-i 'arşḳa salġıl kemend

17 Ḥayder uşal şā'ir-i ferḫunde-fer
Bir iki söz didi 'aceb muḫtaṣar

18 İr kişige himmet eger tuş bolur
Kökni talaşḳuçı eger ḳuş bolur

19 İr kişige himmet eger bolsa yār
'Āḳıbetü'l-emr murādın tapar

20 Ḳolḳıl u maḳṣūdnı ḳılġıl ṭaleb
Çünki Peyember sözidür «*men ṭaleb*»

7

Serī' : *Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*

1 Çıḳtı Ḫorāsān sarıdın uġrı-vār
Ḫām-ṭama' eylep anı Ḳandehār

33 a

2 Ot salıban ol ṭama'-ı ḫām añga
Cem' bolup bir niçe bed-nām añga

3 Şāh ḳılıp ol arada sāmnı
Berhem urup kişver-i İslāmnı

4 Küfr otınıñg şu'lesini tibretip
Ẓulm u sitem tīġını ḫūn-rīz itip

5 Bīve vü bī-çâreni tālān ḳılıp
Cem'-i köñgüllerni perīşān ḳılıp

6 Saldı memālik içinde rüste-ḫīz
Boldı besī ṭālib-i ceng ü sitīz

7 Çün bu ḫaber yitti mañga bî-direng
Hind içide eyledim esḥāb-ı ceng

8 Bağladım ol ḥarb üçün bili cüst
Ḳoptum u ḳıldım sefer ʻazmın dürüst

9 Bir niçe kün yolġa ḫırām eyledim
Ḫıṭa-i Kābilni maḳām eyledim

10 Ḫıṭṭa dimey ravża-i ḫuld-ı berîn
Ḫūbları barçası[27] āşūb-ı dîn

11 Her sarı yüz ḫūb bolup cilve-ger
Cān u köñgül ḳaṣdıġa bağlap kemer

12 Ol birisi ḫusrev-i melek-cemāl
Kim ḳaşı dālıġa ḳadım boldı dāl

13 Başṭın ayaḳ ḳāmeti āşūb-ı dîn
Çihresi andaḳ ki gül-i āteşîn

33 b

14 Ol birisi cān u köñgülġa ṭabîb
Asru dil-āvîz [ü] dağı dil-firîb

15 Her sarıġa zülf-i kemendin açıp
Ṣafḥa-i kāfūrġa ʻanber saçıp

16 Ol birisi şāhlıḳ eylep heves
Cilve her sarıġa ḳılur her nefes

17 Çünki gedālarġa bolup ġam-güsār
Şehlıġıġa hem yoḳ olup iʻtibār

18 Ol biri kim maḳṣad u maḳṣūd idi
Barça ziyānlar ġamıdın[28] sūd idi

19 Sebze-i ḫaṭṭı çıḳıban yüzidin
bilgürür irdi yılı nevrūzıdın

20 Ol birisi asru ḥayālıḳ yigit
Luṭf u kerem birle ṣafālıḳ yigit

27 Metinde بارىجه şeklinde yazılmıştır.

28 Metinde غمدن şeklinde yazılmıştır.

21 Ol yene biri ki timür taş idi
Ol āzāde yoḳ idi vü baş idi

22 Kögsüme ilgidin uray başlar
Cān u köñgüldin aḳızıp yaşlar

8

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 سخن پردازاین شیرین حکایت
چنین کرد از کهن پیران روایت

2 زلیخا کز مه کنعان جدا ماند
به محنتهای دوری مبتلا ماند

34 a — 3 نوای بی نوائی ساز کرده
سرود بیخودی آغاز کرده

4 زجان ودل فغان و آه بر داشت
زسینه نالهٔ جان کاه بر داشت

5 بمژگان گوهر سیراب می سفت
بآه وناله فریاد می گفت

6 که و اویلا زدرد دوریٔ تو
فغان از محنت مهجوریٔ تو

8/1-2 Bu güzel hikâyeyi anlatan o tatlı sözlü kişi yaşlılardan şöyle rivâyet etti : Ken'an ayından (Yûsuf'tan) ayrı düşen Züleyha bu uzaklıktan dolayı mihnetler içinde kaldı.

3 Yoksulluk sesini kendine saz yaptı; kendini kendinden adam şarkıya başladı.

4 Can ve gönülden figân ve ah etmeğe başladı; gönlünden can evinin haykırılışları yükseldi.

5-6 Kirpikleri ile tâze cevher deliyor. Ah nâle ve feryat ile «haykırışlar, senden uzak olmanın üzüntüsünden, inleyişler de senin tarafından terkedilmiş olmadan doğan mihnetten dolayıdır.» diyordu.

9

1 تاچه سازد جهان بی سروبن
غافل از فکر آسمان کهن

2 رفت کارم زدست از کار
نیست کارم بغیر نالهٔ زار

3 نی میسر وصال یار مرا
نی جدا از رخش قرار مرا

4 نی زنخل امید من ثمری
نی زتخم نشاط و عیش بری

5 نگشاید دلم زباغ و بهار
نیست مقصود من زمن جمله نگار

10

34 b

1 مه نوخم شدهٔ ابرویت
لاله خونین جگری از رویت

2 گل زدست تو گریبان زده چاك
بی تو انداخته خود را بر خاك

9/1 Köhne göğün hilesinden gâfil, başı sonu olmayan dünya ne yapsın ki...

2 İşim gücüm elden gitti; her şeyi terkettim; ağlayıp inlemekten başka hiç bir işim yok.

3 Sevgiliye kavuşmak bana müyesser değil; yanağından ayrı oluşumdan dolayı kararsızım.

4 Ne ümit fidanından ne de sevinç ve yaşayış tohumundan bir meyve elde ettim.

5 Bahçeden de bahardan da (yâni bunların güzelliğinden) gönlüm ferâha ermedi, neşelenmedi. Benim maksadım bütün güzelleri anlatmak değil.

10/1 Yeni ay senin saçının kıvrılmış şekli; lâle de senin yüzünden kanlı bir ciğer gibi.

2 Gül senin yüzünden yakasını yırttı; sensiz olduğu için kendini toprağa attı.

3 همه تن غنچه ز تو غرقهٔ خون
از درون آتش دل داده برون

4 سوی سبزه نگهت افتاده است
سبزه بر خاك رهت افتاده است

5 بلبل از شوق تو نالان در باغ
هر دم انداخته افغان در باغ

6 ما که از شوق داغی داریم
از همه دهر فراغی داریم

11

1 بیا ساقی ان می که جان پروراست
که جان حزین مرا درخورا ست

2 بمن ده که دوران بکین منست
پی قصد جان حزین منست

3 بیا ساقی آن جام گیتی نمای
که محنت زوالیست و عشرت فزای

3 Gonca senin yüzünden baştan başa kanlara bulandı; içindeki gönül ateşini dışarıya vurdu.

4 Bakışın çimenliğe, yeşillik te yolunun toprağına düştü.

5 Bülbül senin sevincinden bahçede inleyip her an feryad ediyor.

6 Senin şevkinden dolayı yaralıyız; dünyada her şeyden vaz geçmişiz.

11/1 Ey şarap sunucu, gel. O şarap can bağışlayıcıdır ve hüzünler içindeki rûhuma da uygundur.

2 Onu bana sun, zîra dünya bana kin beslemekte, hüzünlü ruhuma kasdi var.

3 Gel ey şarap sunucu! Zîrâ o dünyayı aksettiren kadeh kederi, sıkıntıyı alıp götürmekte; yeyip içmeyi arttırmaktadır.

4 بمن ده که گویم خروشان و مست
که پیمانهٔ عمر خواهد شکست

35 a

5 بیا ساقی آن می که خاصی دهد
ز دنیی و عقبی خلاصی دهد

6 بمن ده که اینها نباید مرا
بود مستیٔ او رباید مرا

7 بیا ساقی آن آب حیوان بیار
که ایام عیش است و فصل بهار

8 بمن ده که دور جوانی گذشت
زمان می ارغوانی گذشت

9 بمن ده که دوران غلام منست
مغنی و مطرب بکام منست

12

Remel : *Fâ'ilâtün fe'ilâtün fâ'ilün*

1 Ey ṣabā ḳop güẕer it yār sarı
Mihribān yār u vefā-dār sarı

4 Onu (şarabı) bana ver. Coşup mestolayım da «ömür kadehi kırılacak» diyeyim.

5 Gel ey şarap sunucu! O şarabın hâsiyeti var; insanı bu ve öteki dünyada kurtarır.

6 Bana «şarap» ver. Zîrâ bana bunlar (yani iki dünya) gerekmez. Ola ki onun sarhoşluğu beni kendimden alıp götürür.

7 Gel ey şarap sunucu! O dirilik suyunu getir. Zîrâ yeyip içme ve bahar mevsimidir.

8 Bana (şarap) ver. Çünkü gençlik ve ergevan renkli şarabın zamanı geçip igtti.

9 Bana (şarap) ver. Çünkü dünya (zamâne) benim kölem; şarkıcı ve çalgıcı da gönlüme göre.

2 Āsitānın öp ü ḥālım ʻarż it[29]
Ser-be-ser fikr ü ḫayālım ʻarż it[30]

3 Digil ol dem ki yüzüñgni kördüm
Mihrdin lāf-ı maḥabbet urdum

4 Her ḳaçan ṭalʻatıñg açsañg ḥūr dik
Ot tutaştı mañga nīlūfer dik

5 Müje ḫancerlerini tīz eylep
Yüz belā cānıma engīz eylep

35 b

6 Közleriñg nergis-i bed-mest ittiñg
Mini ʻışḳıñg yolıda pest[31] ittiñg

7 Çün başım boldı siniñg ḫāk-i rehiñg
Özge kim tüşti bu cānib nigehiñg

8 Min besī ẓāhir itip ʻacz u niyāz
Eylediñg nāz bile ʻarbedeni[32] sāz

9 ʻİşveġa ġāret-i dīn örgettiñg
Ġamzeġa şīve-i kīn örgettiñg

10 Zülfni yüzge perīşān ḳıldıñg
Ṣubḥ-ı ʻayşımnı şebistān ḳıldıñg

11 Vesmedin boldı ḳaşıñg ḳavs-mişāl
Yā irür ay başıda kökte hilāl

12 Ḳoyuban ḫāl leb-i mey-gūnġa
Örtediñg dāġ dil-i pür-ḫūnġa

13 Leb-i şīrīn ki şeker-rīz ittiñg
Ol şekerġa mini pervīz ittiñg

14 Biriben tāze nihālıñgġa ḫırām
Eylediñg köz ile köñglümde maḳām

15 Çiktiñg ikki köziñge sürme-i nāz
ʻAḳlġa pāre ḳılıp perde-i rāz

29 Metinde آيت şeklinde yazılmıştır.

30 Metinde آيت şeklinde yazılmıştır.

31 Metinde لست şeklinde yazılmıştır.

32 Metinde عربده şeklinde yazılmıştır.

16 Cilve-i ḥüsn bolup ġammāzım
Perdedin taşḳarı tüşti rāzım

36 a

17 Şöhre-i şehr bolup Mecnūn-vār
Sini dip terk ḳılıp yār u diyār

18 Mihr ile şöhre-i āfāḳ oldum
Mihr dik ʻışḳ otıdın ṭāḳ oldum

19 Özlükümdin çü mücerred eylediñg[33]
Asru lā-yuʻḳal u bī-ḫod eylediñg[34]

20 Vaṣl hengāmesini ter ittiñg
Şekkerīn lebni şeker-rīz ittiñg

21 Dem-be-dem nūş ḳılıp cām-ı viṣāl
Özlükümdin boluban fāriġ-i bāl

22 Ḥüsn evciġa naẓar vā ḳıldım
Mihr-i enverni temāşā ḳıldım

23 Felek andın ki kec olmış revişi
Mihr-i ṭāliʻġa ġurūb oldı işi

24 Vaṣl ṣubḥını ḳılıp şām mañga
Saldı yüz ġuṣṣanı nā-kām mañga

25 Cānıma şuʻle salıp āh u fiġān
Közlerim boldı besī ḳaṭre-feşān

26 Āşinālardın olup bīgāne
Şehr ü kūy içre olup efsāne

27 ʻAḳl u hūş u ḫıredim ḳıldı firār
Ḳalmadı cānım ara ṣabr u ḳarār

36 b

28 Körmeyin közini ḥayrān boldum
Zülfi nā-dīde perīşān boldum

29 Ḳaşı fikride ḳadım boldı hilāl
Elifim ḳāmetiniñg yādıda dāl

33 Metinde ايلديك şeklinde yazılmıştır.

34 Metinde ايلديك şeklinde yazılmıştır.

30 Veh niçe bolġa mininĝ miḥnet ara[35]
Yā rab olġay mı yaḳīn furṣat ara

31 Tiñgrininĝ luṭfı manĝa yār olġay
Kevkeb-i baḫt meded-kār olġay

32 Yanĝı ay dik körünüp igme ḳaşınĝ
Tīre şāmımnı yarutḳay ḳuyaşınĝ

33 Ger Ḫudā ḳılsa bu devletni naṣīb
Körgüzüp çihre uşal şekl-i ġarīb

34 Sindin özge hevesī ḳılmas min
İtlerinĝdin[36] daġı ayrılmas min

35 Ḳaysı gülşende isenĝ çihre-fürūz
Min[37] ü bülbül kibi efġān bile sūz

36 Ḳaysı bāġ içre isenĝ cilve-nümāy
Medḥ-i ḥüsnünĝni bolay naġme-serāy

37 Her ḳaçan ʻārıżınĝ olsa gül gül
Gül yüzünĝga bolayın min bülbül

38 Her çemende ki ḳadınĝ ḳılsa ḫırām
Barayın sāye kibi gām-be-gām

37 a

39 Ger yüzünĝ rūşen iter kāşānei
Şem'-i ḥüsnünĝga bolay pervanei

40 Şem' dik ḳaddinĝa ḳurbān bolayın
Belki pervāne bolup ivrüleyin

41 Tün ü kün hem-nefes ü yārınĝ olay
Bende-i la'l-i şeker-bārınĝ olay

42 Bileyin[38] sini vü özni bilmey
Ḫıdmetinĝdin nefesī ayrılmay

35 Mısrada mâna bakımından bir eksiklik var; mânayı tamamlayacak «ḥālım» kelimesini düşündürüyor.

36 Metinde آيتلا رينكدين şeklinde yazılmıştır.

37 Metinde مين şeklinde yazılmıştır.

38 Metinde بلاى şeklinde yazılmıştır.

43 Dinilür[39] sözge çü birdim itmām
Ni diyin ġayr-ı du'ā birle selām

13

Remel : *Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

1 Ol ki ḫūrşīd kibi çihresi tābān irdi
Tīre külbemġa mininğ şem'-i şebistān irdi

2 Yādı köñglüm içide bā'iş-i cem'iyyet idi
Ḫāṭırım ṭurrasıdın gerçi perīşān irdi

3 Bu bozuġ külbem anıñg çihresidin gülşen idi
Ḥālī vīrāne ise burna gülistān irdi

4 Şādmān irsem idi bā'iş-i ḫoş-ḥāllıġım
Ger melūl olsam idi ḥālıma giryān irdi

5 Ḳadrını bilmedim ü ḫāṭırını saḫlamadım
Bilmedim kim niçe kün ol mañga mihmān irdi

37 b

6 Bardı vü firḳatıdın boldı tiriglik müşkil
Gerçi allında[40] revān birmekim āsān irdi

7 Veh ki ḫūn-āb bolup köz yolıdın boldı revān
Gonçe dik ol ki burun teh-be-tehī ḳan irdi

8 Āh neyley ni ḳılay çāreni kimdin istey[41]
Ḳanı ol yār ki her derdime dermān irdi

9 Ḳılayın her nefesī ḥasretidin kögsüm çāk
Ḳara tofraḳḳa kiriptür çü uşal gevher-i pāk

x

1 Veh ki devrān yene bī-dādnı bünyād itti
Bu ḥazīn cānıma körgil ki ni bī-dād itti

39 Metinde دينلور şeklinde yazılan kelimeyi mâna ve vezni göz önüne alarak bu şekilde okuduk.

40 Metinde اللند şeklinde yazılmıştır.

41 Metinde إستادى şeklinde yazılmıştır.

2 Ḫānumānımnı bozup naḳd-ı ḥayātımnı alıp
Ḥāṣıl-ı ʻömr-i girān-māyeni berbād itti

3 ʻAyş u ʻişretni ḳılıp renc ü meşaḳḳatḳa bedel
Ġam u miḥnetḳa mini bir yolı münḳād itti

4 Şādlıḳ külbesini ḫāne-i mātem ḳıldı
Beyt-i ʻişretni bozup ġamdın ābād itti

5 Tīre şāmımda ulus yıġladı aḥvālımġa
Tilbe köñglüm ki fiġān çikti vü feryād itti

6 Serv ḳaddımnı ḳılıp sāye kibi yirle pest
Serv ü şimşād temāşāsıdın āzād itti

38 a

7 Her ni Ferhādḳa ḳıldı maṅga bu Zāl-ı felek
Ḳıldı min hem ḳılayın her ni ki Ferhād itti

8 Āh kim firḳatıdın boldı işim köp müşkil
Baġlayın imdi anıñg kiniçe min hem maḥmil

x

1 Veh ki eyyām bolup közge ḳaranḳu sinsiz
Közlerimdin uçadur kiçeler uyḳu sinsiz

2 Tīre yir altında yalġuz ni bigin ḥālıñg bar
Maṅga yir üzre cihān boldı ḳaranḳu sinsiz

3 Ölmeyin veh ki ölümdin beter[42] aḥvālım bar
Āh kim ṣaʻb ötedür ḥāletim sinsiz

4 Her ṭaraf kim güẕer itsem elemim[43] defʻi üçün
Ġam u miḥnet kiledür allıma utru sinsiz

5 Tutup ilgimni çikip vaṣl sarı reh-ber bol
Kim helāk itti mini miḥnet ü ḳayḳu sinsiz

6 Gonçe bitkendür gül-i tāze tügen köñglümde
Bāġ u gülşenni heves ḳılsa bolur mu sinsiz

7 Min ki vaṣl içre ferāġat bile ḫū ḳılmış min
Ġam u miḥnetḳa niçük eylege min ḫū sinsiz

42 Metinde بتر şeklinde yazılmıştır.

43 Metinde الم‌م şeklinde yazılmıştır.

8 Ġam u hicrānınĝ ara asru[44] yaman ḥālım bar
Ḳāşkī kilsenĝ ü körsenĝ ki [ni] aḥvālım bar

x

38 b

1 Ey felek ayt kim ol yār-ı vefā-dār ḳanı
Bir nihān sırrım üçün maḥrem-i esrār ḳanı

2 Ey köz imdi ni ḳılur sin tileben bīnālıḳ
Sanĝa bīnālıḳ üçün devlet-i dīdār ḳanı

3 Ey könĝül kim boluban rīş mini köydürür dik
İmdi āzārınĝ üçün merhem-i āzār ḳanı

4 Gülidin ayru tüşüp bir yolı bī-berg bolġan
Uşbu gülşende mininĝ [dik] yene bir ḫār ḳanı

5 Bāġ seyrini nitey gülni temāşā ni ḳılay
Sinsizin imdi hevā-yı gül ü gülzār ḳanı

6 Bülbül-i zār dik er nāle ḳılur min ni ʻaceb
Gülşen-i vaṣl ḳanı ol gül-ruḫsār ḳanı

7 Veh ki ol ʻömr vefā ḳılmadı andaḳ ḥayāt
Ol ki dir irdim ebī yâr-ı vefādār ḳanı

8 Bī-vefādur çü cihān cān u cihān terkin tut
Ġayr naḳşını könĝül ṣafḥasıdın buda unut[45]

x

1 Gerçi devrān kişige mihr-i vefā eylemedi
Min-i mātem-zedeġa ġayr-ı cefā eylemedi

39 a

2 Ḳılma andın ṭāmaʻ-ı mihr-i vefā köz yumma
Kim cefāsıġa anınĝ mihri kirā eylemedi

3 Ḳaysı devlet ḳuyaşın çikti şeref evci sarı
Kim ġurūbı ʻālemni ḳara eylemedi

44 Metinde سرو şeklinde yazılmıştır.

45 Metinde بوداونوت şeklinde yazılmıştır.

4 Ḳaysı bir ṭurraġa cān riştesin itti peyvend
Kim yene tīġ-i cefā birle cüdā eylemedi

5 Ḳaysı bir serv maḳām itti köñgül ravżasıda
Kim firāḳı yene ḳaddımnı dütā eylemedi

6 Ḳaysı gül ḳıldı bu gülşen içide cilve-i ḥüsn
Kim ḥavādiṡ yilidin anı fenā eylemedi

7 Sāḳī-i devr eger zehr-i helāhilni tutar
Ey ḫoş ol kim içiben andın ibā eylemedi

8 Kāmrān çünki tutar cām-ı ecelni sāḳī
Hem özüñg iç bu fenā cāmını[46] bolġıl bāḳī

14

Remel : *Fā'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

1 Nev-bahār olsa bahārımnı miniñg yād eyleñg
Serv-ḳad lāle-'iẕārımnı miniñg yād eyleñg

2 Lāleniñg cismide ḳanlıġ kefenin körgende
Kefen ü cism-i figārımnı miniñg yād eyleñg

3 Cilve-ger bolsa gül ü nāle-i zār itse hezār
Şevḳıdın nāle-i zārımnı miniñg yād eyleñg

39 b

4 Dōstlar bāġ ile gülşenġa güẕār[47] eyleseñgiz
Yār küyide güẕārımnı miniñg yād eyleñg

5 Dem-be-dem vaṣl tilep ḳalmasa ṭāḳat sizge
ḳalmaġan ṣabr u ḳarārımnı miniñg yād eyleñg

6 Bār çün yār viṣālıda tapar siz zinhār
Ṣoḥbet vaṣlıda yārımnı miniñg yād eyleñg

7 Az u köp bolsa ġanīmet biliñgiz vaṣl künin
Yārsız bu şeb-i tārımnı miniñg yād eyleñg

46 Metinde جامين şeklinde yazılmıştır.

47 Metinde كذار şeklinde yazılmıştır.

15

Hezec : *Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

1 Du'ā kim dālı oldı ṭurra-i ḥūr
Beyāżı dāl[48] anıñ müşk içre kāfūr

2 İrür 'aynı bi-'aynih çeşme-i ḥūr
'Adālet ravżası andın mestūr

3 Elif bardur misāl-i naḫl-i Ṭūbī
Veyā kim çikti ḳaddın anda ḥūr

48 Metinde دالى şeklinde yazılmıştır.

SÖZLÜK

A

ā b (F.): su
ā b ā d (F.) : mâdur, bayındır
'a c e b (A.) : tuhaf, şaşılacak, garip
'ā c i z l ı ġ (A. 'āciz + lıġ): âcizlik, güçsüzlük, çâresizlik.
'a c z (A.) : acz içinde bulunma, güçsüz olma, çâresiz olma
a ç - : açmak, çözmek, meydana çıkarmak
a ç u ḳ : açık
'a d ā l e t (A.) : adâlet doğruluk, insaf; Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirme
ā f ā ḳ (A.) ufuklar
'a d e m (A.) : yokluk
'a d ū (A.) : düşman
ā f e r ī n (F.) : âferin, beğenme, alkış
ā f i t ā b (F. âftāb) : güneş
ā h (F.) : ah, yazık
ā ḫ i r (A.) : son, nihayet
a ḥ v ā l (A.) : haller, durumlar
a ḳ ı z - : akıtmak
'ā ḳ i b e t (A.) : son, nihayet
'ā ḳ i b e t ü'l-em r (A.) : işin sonu; sonunda, neticesinde
'a ḳ l (A.) : akıl; insandaki anlama, bilme, ayırt etme ve netice çıkarma kabiliyeti. Sûfîlere göre akıl ilâhî bir nurdur, hak ile bâtıl onunla ayırt edilir. Sûfîler iki türlü aklın varlığını kabul ederler: 1) Akl-ı küll: Tam akıl, her şeyi kavrayan akıl olup yaratıcı kudretin, yâni Tanrı'nın aktif tecellisidir. Tanrı'dan ilk meydana gelen akıl kabul edilip «Akl-ı evvel» veya «Ruh-ı a'zam» gibi adlarla da anılır. Yine sûfîler Hz. Cebrâil'e, Hakikat-ı Muhammediyye'ye de Akl-ı küll derler. Akl-ı küll'den passif bir kabiliyet olan Nefs-i küll meydana gelir. Bazılarına göre Nefs-i küll, Levh-i mahfûz'dur, yâni her şeyin Tanrı bilgisinde sâbit olduğu Ceberût âlemidir (hakikatlerin hakikati âlemidir). Eski telâkkiye göre Akl-ı küll ile Nefs-i küll'ün birleşmesinden dokuz gök, bu göklerin iştiyakla dönmelerinden dört unsur, gök, lerle dört unsurun birleşme-

sinden de varlık âlemi meydana gelir. 2) Akl-ı cüz': Her insanda bulunan ve günlük yaşayışımızı düzenleyen akıldır.

a l - : almak, hükmü altına almak, ele geçirmek, zabtetmek

'a l ā y ı ḳ (A. 'alā'iḳ) : alâkalar, bağlar,ilgiler. Dünya hayatı ile ilgili ve insanı Allah'tan uzaklaştıran alâkalara «alâik-i dünyeviyye» denilir.

'a l e m (A.) : bayrak, sancak

'ā l e m (A.) : âlem, dünya, cihan; Hak'tan gayrı her şey

'ā l e m-i b ā l ā (F., 'ālem A.): yüce âlem, gökler âlemi

'ā l ī (A.) : yüce

a l l : ön, karşı

a l t :alt, alt taraf

a l t ı : altı

a. cihet :altı yön: ön, arka, sağ, sol, alt, üst. Bütün varlıklar bu altı cihet ile kuşatılmış haldedir.

'a n b e r (A.) : amber; ada balığının barsaklarında oluşan misk gibi güzel kokan ve yapışkan bir madde

a n d a : orada, o zaman

a n d a ḳ : öyle, o şekilde

a n d ı n : ondan

a ñ g a : ona

a n ı : onu

a n ı ñ g : onun

a r a : ara, arasında

ā r ā m (F.) : durma, dinlenme, kararlılık, sükûnet

'a r 'a r (A.) : ar'ar,dikenli ardıç ağacı

'a r b e d e (A.) : kavga, patırtı

'ā r ı ż (A.) : yanak

'a r ṣ a (A.) : arsa, yer, toprak

'a r ş (A.) : Arş. Kelime mânası «tavan, çatı, dam, örtü, taht, sedir» demektir. Eski telâkkiye göre Arş dokuzuncu göktür. Arş, bütün âlemleri içine alan, mevcüdâtı kaplayan nuranî bir varlıktır, küllî mekândır. *Kur'ân-ı Kerîm'*de Allah'ın yerleri ve gökleri altı devirde yarattığı, Arş'ta karar kıldığı (bk. sûre: LVII «el-Hadîd», âyet: 4), Arş'ı meleklerin başları üzerinde taşıdıkları (bk. sûre: XL «el-Mü'min», âyet : 7) buyrulmuştur. Arş Allah'ın kudretinin tecelli yeri olduğundan «Arş-ı a'lâ,Arş-ı muallâ, Arş-ı Rahmân, Arş-ı ilâhî, Arş-ı Yezdân, Felek-i atlas» gibi adlarla da anılır.

'a r ş -ı m u 'a l l ā (F., kelimeler A.) : yüce Arş

'a r ż (A.) : arz, sunma, bildirme

'a r ż -ı n i y ā z (F., 'arż A.): niyaz arz etme, niyazda bulunma, yalvarma, dua etme

ā s ā n (F.) : kolay

ā ş ā r (A.) : eserler, belirtiler

ā s i t ā n (F. āstān) : eşik, kapı

a s r u : pekçok, fazla

ā ş i k ā r (F. āşkār) : açık, belli, meydanda

ā ş i n ā (F. āşnā) : tanıdık, bildik

ā ş ū b (F.) : karıştıran, karıştırıcı

ā ş ū b -ı d ī n (F., dīn A.) : dinî inançları sarsan, dinî inançlarda kargaşalık yaratan

ā t e ş ī n (F.) : ateş renkli

ā v ī z (F.) : çeken

a y : ay (zaman)

a y : ay (gök cismi)

a y a ġ : ayak; krş. a y a ḳ

a y a ḳ : ayak; krş. a y a ġ

'a y ā n (A.) : açık, belli, âşikâr

'a y b (A.) : ayıp, utanılacak şey

'a y n (A.) : göz

a y r ı l - : ayrılmak

a y r u : ayrı

a. tüş- :ayrı olmak, uzakta olmak, bir arada bulunmamak

'a y ş (A.) : yaşama, yiyip-içme

a y t - : söylemek, demek

a z : az, fazla olmayan

ā z ā d (F.) : serbest, hür, kurtulmuş

ā z ā d e l ı ḳ (F. āzāde + lıḳ) : serbestlik

ā. tap- :serbest olmak, kurtulmak, bağlılıktan kurtulmak

ā z ā r (F.) : incitme, gücendirme

'ā z i m (A.) : azm eden, karar veren, niyet eden, azm edici

'a z m (A.) : azim, karar, niyet

'a z m-i s e f e r (F., kelimeler A.) : sefere azm etme sefere karar verme

B

b ā (A.) : Arap alfabesinde «b» harfinin adı

b ā d (F.) : rüzgâr

b ā d -ı ṣ a b ū ḥ ī (F., ṣabūḥ A.) : sabah rüzgârı

b ā d i y e (A.): çöl

b ā ġ (F.) : bağ, büyük bahçe

b a ġ l a - : bağlamak

b a h ā r (F.) : bahar

b a ḥ r (A.) : deniz

b a ḥ r -ı t e f e k k ü r (F., kelimeler A.): tefekkür denizi, düşünce denizi

b a ḫ t (F.) : baht, talih, kısmet

b ā 'i s̱ (A.) : sebep, sebep olan

b ā 'i s̱ -i c e m 'i y y e t (F., kelimeler A.): toplanmaya sebep olan, kararlı ve huzurlu olmaya sebep

b ā'i s̱ -i ḫ o ş - ḥ ā l l ı ġ (F. bā'is̱, ḥāl A.) : iyi halde olmaya sebep olan

b ā 'i s̱ -i r e n c ü m e l ā l (F., bā'is̱, melāl A.) : eziyet ve sıkıntıya sebep olan

b ā 'i s̱ -i s ū r u s ü r ū r (F., bā'is, sürūr A.) : sevinçli olmaya sebep olan

b ā ḳ ī (A.) : bâki, daimî ölümsüz

b ā l (A.) : kalb, yürek, gönül; hatır

b ā l ā (F.) : yüksek, yüce

b a r : var, mevcud olan; varlık
b ā r (F.,) : yük, zahmet, eziyet
b. *tap-* :eziyet bulmak, sıkıntıya düşmek
b ā r (F.) : yağdıran, saçan, döken
b ā r (F.) : Tanrı, Allah
b ā r g e h (F.) : izinle girilen yer, huzur, makam, padişah otağı
b ā r g e h -i ḥ a ż r e t -i a ʿl ā (F., ḥażret, aʿlā A.): Yüce Allah'ın huzuru
b ā r - ḫ u d ā y ā (F.) : ey Allah'ım
b a r ı : bütün, hep, hepsi
b ā r i ḳ a (A.) : şimşek
b ā r i ḳ a -i l u ṭ f (F., kelimeler A.) : lütuf şimşeği
b a r m a ġ : varmak, gitmek
b a ṣ a r (A.) : göz; görme
b a ş : yara
b a ş : baş; bağlı
baştın ayaḳ :baştan ayağa, tamamiyle
b ā ṭ ı n (A.) : iç, iç yüz; gizli, görünmeyen
b ā z (F.): yeniden, tekrar
b. ḳıl- :açmak
b e d (F.) : fena, çirkin, kötü
b e d e l (A.) : bedel, karşılık, bir şeyin yerini tutan şey
b. ḳıl- :karşılık tutmak
b e d - m e s t (F.); kendini bilmeyecek derecede sarhoş
b e d - n ā m (F.) : kötü adlı, kötü şöhretli, adı kötüye çıkmış, kötü bilinen

b e d r (A.) : ayın on dördüncü gecesi, dolunay
b e h r e (F.) : hisse, pay; kısmet, nasip
b. tap - :hisse almak, nasipli olmak
b e h r e - m e n d (F.): nasipli
b e l ā (A.) : belâ, âfet; keder
b e l k ī (F.) : belki, ihtimal, olabilir
b e n d e (F.) : kul, köle
b e n d e -i l a ʿl -i ş e k e r - b ā r (F., laʿl A.) : şeker saçan, çok tatlı dudağın kölesi
b e n d e l ı ḳ (F. bende + lıḳ) : kölelik, kulluk
b e r b ā d (F.): berbat, kötü, perişan
b e r g (F.) : yaprak
b e r h e m (F.) : karışık, dağınık, alt-üst
b. ur - :dağıtmak, karıştırmak, altını üstüne getirmek
b e r h e m e n (F.): puta tapan
b e r ī n (F.) : pek yüksek, en yüce
b e r ḳ (A.) : şimşek
b e r (F.) : üzere, üzerinde
b e r - ḳ a r ā r (F., ḳarār A.): karar üzre, kararlı
b e s (F.) : yeter, tamam; çok
b e s ī (F.) : pekçok, çok fazla
b e ş ā r e t (A.) : müjde
b. yit- :müjde ulaşmak, müjdelenmek
b e t e r (F. bed-ter) : beter, daha fena, daha kötü
b e y ā n (A.) : anlatma, bildirme, açık şekilde söyleme, izah

b e y ā ż (A.) : beyaz
b e y l e : böyle
b e y t (A.): ev
b e y t -i ʻi ş r e t (F., kelimeler A.) : işret evi, eğlence evi
b e z m (F.) : meclis
bi - ʻa y n i h (A.) : ayniyle, olduğu gibi
b ī - b e r g (F.) : yapraksız; mahrum, nasipsiz
b ī - ç ā r e (F.) : çâresiz, zavallı, güçsüz
b ī - d ā d (F.) : zülum, adâletsizlik; zâlim, acımasız
b ī - d ī n (F.) : dinsiz, dinin gereğini yerine getirmeyen, din yolundan sapmış
b ī - d i r e n g (F.) : çabuk, derhal
b ī - ġ u b ā r (F., ġubār A.) : tozsuz; arınmış, temiz
b i h ī (F.) : iyilik
b ī - ḫ o d (F.) : kendinden geçmiş
b i l : bel
b i l - : bilmek
b i l e : birlikte, beraber; krş. b i r l e
b i l g ü r - : belirmek, ortaya çıkmak
b ī m (F.) : korku
b ī n ā l ı ḳ (F. bīnā + lıḳ) : görme
b i r : bir
b i r - : vermek
b i r i s i : birisi
b i r l e : birlikte, beraber: krş. b i l e
bi r ū n (F.) : dışarı
b i s t e r (F.) : yatak
b i s t e r -i k ü l ḫ a n (F.) : külhan yatağı
b ī v e (F.) : dul kadın
b i y i k : büyük, yüce
b o l - : olmak
b o y u n : boyun
b o z - : bozmak, harap etmek
b o z u ġ : bozuk, dağınık, harap
b u : bu
b ū d (F.) : varlık, var oluş, mevcudiyet
b u r n a : önce, evvel
b u r u n : önce, evvel
b ü l b ü l (A.) : bülbül
b ü l b ü l -i z ā r (F., bülbül A.) : inleyen bülbül
b ü l e n d (F.) : yüksek, yüce
b ü n y ā d (F.) : esas, asıl; bina, yapı
b. it- :bina etmek, kurmak

C

c ā h (A.) : makam, mevki; itibar
c ā m (F.) : kadeh
c ā m -ı C e m (F.) : Cem'in kadehi; Şark mitolojisine göre şarabın mucidi olan Cem'in sihirli kadehi
c ā m -ı e c e l (F., ecel A.) : ecel kadehi
c ā m - ı v i ṣ ā l (F., viṣāl A.) : kavuşma kadehi
c ā m ī ī (F.) : çok içki içen biri
c ā n (F.) : can, ruh
c ā n ā n (F.) : sevgili
c ā n i b (A.) : yan, taraf
c ā ẕ i b e (A.) : cazibe

c ā z i b e -i ş e v k (F., kelimeler A.) : şevk cazibesi
c ā z i m (A.) : karar veren
c. ol- :karar vermek
c e f ā (A.) : cefa, eziyet, incitme
c e l ī s (A.) : birlikte oturan, arkadaş, dost
C e m (k.a.) : Cem, şark mitolojisine göre şarabın mucidi olan kişi
c e m' (A.) : toplama, yığma
c. bol- :toplanmak, bir araya gelmek
c e m ā l (A.) : yüz güzelliği; Hakk'ın lütuf ve ihsanı ile tecellisi
c e m' -i k ö ñ g ü l (F., köñgül T.) : gönlün tamamı, bütün gönüller
c e m 'i y y e t (A.) : toplanma, bir araya gelme; dağınıklıktan ve kararsızlıktan kurtulma, huzura kavuşma
c e n ā b (A.) : hazret, «ululuk» ifadesi için kullanılır
c e n b (A.) : yan, nezd, taraf
c e n g (F.) : kavga, vuruşma, savaş
c e v f (A.) : boşluk
c e z m (A.) : karar, niyek, kasd
c i g e r (F.) : ciğer, bağır
c i g e r - g ū n (F.) : ciğer renkli, kırmızı
c i h ā n (F.) : cihan, dünya
c i h e t (A.) : cihet, taraf, yön
c i l v e (A.) : tecelli, görünme, belirme, ortaya çıkma, zuhur etme

c i l v e - d i h (F., cilve A.) : cilve veren, tecelliyi mümkün kılan
c i l v e - d i h -i 'a r ṣ a -i l e v l ā k (F., 'arṣa, levlāk, cilve A.) : Levlâk arsasında tecelliyi mümkün kılan; bk. l e v l ā k
c i l v e -d i h -i f i 'l -i m ü' e s s i r (F., cilve, fi'l, mü'essir A.) : tecelliyi mümkün kılan müessir fiil
c i l v e - g e r (F., cilve A.) : cilve yapan, tecelli eden
c i l v e -i ḥ ü s n (F., kelimeler A.) : güzelliğin tecelli etmesi
c i l v e -i g ü l (F., cilve A.) : gülün meydana gelmesi, gül şeklinde tecelli etme
c i l v e - n ü m ā y (F., cilve A.) : cilve gösteren tecelli eden, beliren, zuhur eden
c i s m (A.) : cisim, beden
c i s m ī (A.) : cisim halinde
c i s m -i f i g ā r (F., cism A.) : yaralı cisim, yaralı beden
c ū y (F.) : arayan
c ü d ā (F.) : ayrı
c ü n b i ş (F.) : kımıldama, hahareket
c ü z (F.) : gayrı,-dan/-den başka

Ç

ç ā k (F.) : yırtık, yırtılmış
ç ā k e r (F.) : kul, köle
ç ā r e (F.) : çâre, tedbir, deva
ç e m e n (F.) : çimen, çimenlik

ç e r ā ġ (F.) : fitil; mum; kandil

ç e r ḫ (F.) : felek; gökkubbe

ç e r ḫ-i b e r ī n (F.) : en yüce gök, eski astrolojiye göre dokuz kat kabul edilen göklerden en yüksekte, dünyaya göre en uzakta bulunan gök kubbe. Bu dokuz kat gök merkez olan dünyanın etrafını iç-içe kuşatırlardı. Dokuzuncu kat göğe «Felek-i atlas» adını da verirlerdi.

ç e r ḫ -i n e v e r d (F.) : dönen gökkubbe

ç e r ḫ - m e m e r (F., memerr A.) : gökte geçit bulan

ç e ş m (F.) : göz

ç e ş m e (F.) : çeşme, pınar

ç e ş m -i ḥ ū r (F., ḥūr A.) : huri gözü

ç e ş m -i ş ü h ū d (F., şühud A.) : görme gözü, varlık âlemindeki ilâhî hakikati görebilen ve sırları idrâk edebilen göz

ç e t r (F.) : çadır, otağ

ç ı ḳ - : çıkmak, zuhur etmek, belirmek; ortaya atılmak

ç ı ḳ a r - : çıkarmak

ç i h r e (F.) : çehre, yüz

ç ihre - f ü r ū z (F.): yüz aydınlatan, etrafa mutluluk saçan, yüzleri güldüren

ç i k - : çekmek; yükseltmek

ç o ḳ : çok

ç ö l : çöl

ç ü (F.) : çünkü; gibi

ç ü n (F.): çünkü

ç ü n k i (F.) : çünkü

ç ü s t (F.): muntazam, düzgün; çevik, hareketli

D

d ā d (F.) : doğruluk, adalet

d ā ġ (F.) : yara, yanık yarası

d a ġ ı : dahi

d ā l (A.) : Arap alfabesinde «d» harfinin adı; eğri, bükülmüş

d ā r (F.) : tutan

d e f' (A.) : giderme, ortadan kaldırma

d e f t e r (A.) : defter

d e h r (A.) : dünya, zaman, devir

d e m (F.) : soluk, nefes
d. ur- : bahsetmek, söz etmek

d e m (F.) : an, vakit, zaman

d e m - b e - d e m (F.) : zaman zaman

d e n d ā n (F.) : diş

d e r d (F.) : dert, keder, gam

d e r g e h (F.) : dergâh, tekke; huzur; kapı, eşik

d e r - ḫ ū r (F.) : uygun, münasip

d e r - ḫ u r d (F.) : lâyık, münasip, uygun

d e r m ā n (F.) : derman, çâre

d e s t - r e s (F.): eli ulaşma, ele geçirme, elde etme; kuvvet, güçlülük

d e v l e t (A.) : devlet, talih, ikbal, baht açıklığı

devlet - güşāy (F., devlet A.) : devlet veren, bahtlı kılan, talihli kılan
devlet-i dīdār (F., devlet A.) : sevgilinin yüzünü görme bahtlılığı
devlet-i pâyende (F., devlet A.) :daimî devlet, sürekli ikbal
devr (A.) : devir, zaman
devrān (A.) : devir, zaman; felek, dünya
di- : demek, söylemek
dībā (F.) : renkli dokuma, ipek kumaş, canfes kumaş
dībā-yı ḥüsn (F., ḥüsn A.) : güzellik kumaşı
dīdār (F.) : yüz, çehre
dih (F.) : veren
dik : gibi
dil (F.) : gönül
dil-āvīz (F.) : gönül çeken, câzip
dil-firīb (F.) : gönül aldatan, câzibeli
dil-firūz (F.) : gönle ferahlık veren, gönlü aydınlatan
dil-i pür-ḫūn (F.) : kan dolu gönül, kanlı gönül
dīn (A.) : din, Allah'ın emirlerinin tamamı; Allah ile kul arasında ve kullar arasındaki münasebetleri düzenleyen ilâhî nizam
dinil- : denilmek, söylenilmek
direḫşende (F.) : ışıldayan, parlayan, parıldayan
direng (F.) : bekleme, tutma; istirahat, dinlenme
diyār (A.) : memleket, ülke
dōst (F.) : dost, arkadaş
du'ā (A.) : dua, Allah'a yalvarış
dūr (F.) : uzak
dur- : durmak (yardımcı fiil olarak bildirmeyi teşkil eder)
dür (A. dürr) : inci
dürdī (F.) : tortu
dür-efşān (F., dürr A.) : inci saçan
dürüst (F.) : doğru, düzgün; sağlam; kesin, tam
dütā (F. dü-tā) : iki kat, iki büklüm

E

ebed (A.) : sonu olmayan gelecek zaman
ebedü'd-dehr (A.) : dünya var oldukça, kıyamete kadar
ebī (A.) : babam
ebr (F.) : bulut
ebr-i 'ināyet (F., 'ināyet A.) : inayet bulutu; ihsan, yardım
ebr-i kerāmet-nişār (F., kerāmet, nişār A.) : keramet saçan bulut
ecel (A.) : belirli vâde; ömrün sonu
efġān (F.) : ıztırap ile bağırıp çağırma, inleme
eflāk (A.) : felekler, gökler
efsāne (F.) : efsane, asılsız söz, dile düşen hadise
efşān (F.) : saçan
efser (F.) : taç

e g e r (F.) : eğer, şâyet
eh l (A.) : ehil; sahip
e h l -i r ā z (F., ehl A.) : sır sahibi, sırlara vâkıf olan
e l e m (A.) : elem, acı, dert
e l i f (A.) : Arap alfabesinin ilk harfi
e m r (A.) : iş; buyruk
e n c e m e n (F.) : topluluk
e n d ī ş e (F.) : endişe, merak, kaygı; düşünce
e n g ī z (F.) : koparan, karıştıran
e. eyle- :salmak
e n ī s (A.) : dost, arkadaş
e n v ā r (A.) : nurlar
e n v ā r -ı h i d ā y e t (F., kelimeler A.) : hidayet nurları
e n v e r (A.) : çok nurlu, çok parlak
e r (F.) : eğer, gerçi
e s b ā b (A.) : sebepler; hazırlık
e s b ā b -ı c e n g (F., esbāb A.) : savaş hazırlıkları
e. eyle- :savaş hazırlığı yapmak
e ṣ e r (A.) : eser, iz, nişan, belirti
e ṣ e r ī (F.) : bir eser, bir iz
e s r ā r (A.) : sırlar
e ṣ b e h (A.) : pek benzeyen
e ş k (F.) : göz yaşı
e ş k -i c i g e r - g ū n (F.) : kanlı göz yaşı
e ş k - r ī z (F.) : göz yaşı döken, ağlayan
e v c (A.) : bir şeyin en yüce noktası, doruk
e v v e l (A.) : evvel, önce

e y : ey
e y l e - : eylemek,yapmak
e y y ā m (A.) : günler

F

f a ġ f ū r (F.) : Çin hükümdarlarının ünvanı
f ā l (A.) : uğur
f ā r i ġ (A.) : vazgeçmiş, çekilmiş : rahat, ferah
f ā r i ġ - b ā l (F., fāriġ A.) : rahat, başı dinç
f e l e k (A.) : gök
f e n ā (A.) : yokluk, yok olma
f e r ā ġ a t (A.): vazgeçme
f e r d (A.) : tek, yalnız
f. eyle- :tek başına bırakmak
F e r h ā d (k.a.) : Ferhad; *Ferhad ile Şirin* adiyle anılan bir halk hikâyesinin erkek kahramanı
f e r ḫ u n d e (F.) : mübarek, kutlu, uğurlu
f e r ḫ u n d e - f ā l (F., fāl A.): uğurlu, talihli
f e r r ū ḫ (F.) : mübarek
f e r r u ḫ - r u ḫ (F.) : mübarek yüzlü
f e r y ā d (F.) : bağırma, çağırma
f e ş ā n (F.) : saçan
f e y ż (A.) : bolluk, bereket; irfan
f e z ā y (F.) : artıran
f i ġ ā n (F.) : ıztırap ile bağırma inleme
f i g ā r (F.) : yaralı

fikr (A.) : fikir, düşünce; niyet, maksad
fikret (A.) : fikir, düşünce
fi'l (A.) : iş, amel
fi'l-i mü'eşşir (F., kelimeler A.) : müessir fiil
firāḳ (A.) : ayrılık, ayrılma
firāz (F.) : yokuş, çıkış
firīb (F.) : aldatan
firḳat (A.) : ayrılık
firūz (F.) : mutlu, sevinçli; uğurlu, bahtlı
furṣat (A.) : fırsat, uygun zaman, elverişli durum
furūş (F.) : satan
fürūz (F.) : parlatan, aydınlatan

G

gāh (F.) : zaman, vakit
gām (F.) : adım
ġam (A. ġamm) : gam, keder, kaygı, tasa
gām-be-gām (F.) : adım adım
ġam-güsār (F., ġamm A.) : gam gideren, teselli veren, dert ortağı
ġamze (A.) : yan bakış, süzgün bakış
ġanīmet (A.) : ganimet, beklenmeyen kazanç
ġarb (A.) : batı
ġāret (A.) : yağmalama
ġāret-i dīn (F., kelimeler A.) : dini inançları sarsma
ġarīb (A.) : garip, kimsesiz; gurbette olan, yurdundan ayrı olan
ġarīḳ (A.) : gark olan, batan, gömülen
ġarīḳ-ı 'adem (F., kelimeler A.) : yokluğa batan, gömülen
ġarḳa (A.) batmış
ġarḳa-i ḫūn (F., ġarḳa A.) : kana batmış
ġayr (A.) : başka, diğer; Hak'tan başka her şey
ġayret (A.) : gayret, çabalama
ġayr-ı cefā (F., kelimeler A.): cefadan başka
ġayr-ı du'ā (F., kelimeler A.) : duadan başka
ġayr-ı temāşā-yı yüz (F., ġayr, temāşā A; yüz T): yüzü seyretmeden başka
gedā (F.) : dilenci, fakir
genc (F.) : hazine
ger (F.) : eğer
gerçi (F.) : gerçi, her ne kadar
gerdiş (F.) : dönme, dönüş
gevher (F.) : cevher: krş. güher
gevher-i pāk (F.): saf cevher
girān (F.) : ağır, kıymetli, değerli
girān-māye (F.) : kıymetli, değerli, bahası ağır
giryān (F.) : ağlayan
ġonçe (F.) : gonca, açılmamış gül
ġubār (A.) : toz
gūn (F.) : renk
ġurre (A.) : aklık, parlaklık
ġurūb (A.) : batma, batış

ġuṣṣa (A.) : keder, kaygı, tasa, dert
gūşe (F.) : köşe, bucak
gūy (F.) : yuvarlak şey
gūy-ı zemīn (F., zemīn A.): yer yuvarlağı, yer küre, dünya
güher (F.) : cevher; krş. gevher
güher-efşān (F.) : cevher saçan
gül (F.) : gül
gül-i āteşīn (F.) : ateş renkli gül, kırmızı gül
gülistān (F.) : gül bahçesi, güllük
gül-ruḫsār (F.) : gül yanaklı, yanakları güle benzeyen güzel
gülşen (F.) : güllük, bahçe
gülşen-i vaṣl (F., vaṣl A.): kavuşma bahçesi
gülzār (F.) : gül bahçesi
günbed (F.) : künbet, kubbe
günbed-i eflāk (F., eflāk A.) : gök kubbesi
güsār (F.) : gideren
güşāy (F.) : açan, açıcı
güvāh (F.) : şâhit, delil
güẕār (F.) : geçme, geçiş
güẕer (F.) : geçme, geçiş

H

ḥā (A.) : Arap alfabesinde «h» sesi
ḫvāb (F.) : uyku
ḥaber (A.) : haber
ḫacālet (A.) : utanma
ḫvāce (F.) : hoca, efendi
ḫvāce-i ikki sarāy (F., ikki T.): iki sarayın hocası, iki âlemin efendisi; Hz. Muhammed
ḫacil (A.) : mahcup, utanmış
ḥadd (A.) : had, hudut, sınır
ḥadd-ı beyān (F., kelimeler A.) : beyan hududu
Ḥaḳ (A. Ḥaḳḳ) : Hak, Yüce Tanrı
ḫāk (F.) : toprak
ḫākī (F.) : toprakla ilgili, toprağa mensup, topraktan olan, aslı toprak olan
ḫākī-neseb (F., neseb A.): aslı toprak olan
ḥaḳīr (A.) : hakir, değersiz, itibarsız, âdi, aşağı görülen
ḫāk-i reh (F.) : yol toprağı
ḫāk-i reh-i bendelıḳ (F., bendelıḳ T.): kölelik yolunun toprağı
ḫāl (F.) : ben
ḥāl (A.) : hal, durum
ḫalāṣ (A.) : kurtulma, kurtuluş
ḫ. eyle- «kurtarmak»
ḫalāyıḳ (A. ḫalā'iḳ) : halk, insanlar
ḥālet (A.) : hal, suret, keyfiyet
ḥālī (A.) : hale ait, şimdiki
ḫālī (A.) : boş, tenha; sahipsiz
ḫām (F.) : boş, beyhude
ḫāme (F.) : kalem
ḫāme-i ṣūret-nigār (F., ṣūret A.) : suret resmeden kalem

ḫām - ṭama' (F., ṭama' A.) : olmadık istekte bulunma
ḫancer (A.) : hançer
ḫandān (F.) : sevinçli
ḫāne (F.) : ev
ḫāne-i mātem (F., mātem A.) : mâtem evi
ḫānumān (F. ḫān-mān) : ev-bark
ḫār (F.) : diken
ḫarābāt (A.) : meyhane
ḫarābāt-ı muġān (F.) : muğların meyhanesi
ḥarb (A.) : harb, savaş
ḥarf (A.) : harf
ḫarīf (A.) : dal, şube
ḫāṣ (A. ḫāṣṣ) : hususi; saf, halis
ḥāṣıl (A.) : husule gelen; elde edilen
ḥāṣıl-ı 'ömr-i girān-māye (F., ḥāṣıl A.) : değerli ömrün hasılı, neticesi
ḥasret (A.) : hasret, özlem
ḫaṭ (A. ḫaṭṭ) : çizgi; yazı; krş. ḫaṭṭ
ḫāṭır (A.) : hatır, gönül
ḫaṭṭ (A.) : çizgi; yazı; krş. ḫaṭ
ḫavādis̱ (A.) : hadiseler
ḫayāl (A.) : hayal
ḥayālıḳ (ḥayā A.) : hayalı, terbiyeli, edepli
ḥayāt (A.) : hayat
Ḥayder (k.a.) : Haydar
ḫayl (A.) : zümre; mâiyet
ḫaymeī (F., ḫayme A.) : bir çadır
ḥayrān (A.) : hayran, şaşırmış
ḫazān (F.) : sonbahar
ḥazīn (A.) : hüzünlü, kederli; hüzün verici
ḥażret (A.) : hazret, hürmet ifadesi olarak büyüklere verilen ünvan; huzur
helāhil (A.) : panzehiri olmayan zehir
helāk (A.) : mahvolma, ölme
hem (F.) : hem; bir, beraber
hem - dem (F.) : sıkı-fıkı, arkadaş, can-ciğer dost
hem - nefes (F., nefes A.) : arkadaş
hem - rāz (F.) : sırdaş
hem-reh (F.) : yol arkadaşı; yoldaş
hengāme (F.) : kavga, gürültü, patırtı
her (F.) : her
hest (F.) : var, mevcud
hestī (F.) : var olma, varlık, mevcudiyet
hestī-i ṣāni' (F., ṣāni' A.) : Allah'ın mevcudiyeti, var oluşu
hevāl A.) : arzu, istek
hevā-yı gül ü gülzār (F., hevā A.): gül ve bahçe arzusu
heves (A.) : heves, arzu, istek
hezār (F.) : bülbül
ḫıdmet (A.) : hizmet
ḫırām (F.) : salınarak yürüme
ḫıred (F.) : akıl
ḫırḳa (A.) : hırka, dervişlerin giydikleri kollu ve yakasız uzun üstlük. Eskiden derviş-

ler bu hırkaları, helâl kazançlı kimselerden topladıkları bez parçalarından dikerlerdi. Bu şekildeki hırkalara «murakka» denilirdi.

ḫ ı r ḳ a -i t e n (F., ḫırḳa A.) : ten hırkası, ruhu hırka gibi saran beden

ḫ ı ṭ ṭ a (A.) : memleket, diyar, ülke

ḫ ı ṭ ṭ a -i K ā b i l (F., kelimeler A.) : Kâbil diyarı

Ḫ ı ż r (k.a.) : Hızır Peygamber. İnanışa göre ebedî hayat veren suyu bulup içmiştir ve kıyamete kadar ölümsüzlüğe ulaşıp sıkıntıda olan kulların imdadına yetişmektedir.

ḥ i c ā b (A.) : perde, örtü

h i c r ā n (A.) : ayrılık

h ī ç (F.) : hiç

h i d ā y e t (A.) : Hak yoluna yöneltme, dalaletten kurtulup Hak yoluna girme

h i l ā l (A.) : yeni ay

h i m e m (A.) : himmetler, gayretler, çalışmalar; ermiş kimselerin tesirleri

h i m m e t (A.) : himmet, gayret

h i m m e t -i ʻā l ī (F., kelimeler A.) : yüce himmet

H i n d (y.a) : Hind, Hindistan

ḫ o d (F.) : kendi, bizzat

ḫ o d - f u r ū ş (F.) : kendini satan, kendini beğenen, övünen

Ḫ o r ā s ā n (y.a.) : Horasan, İran'ın doğu kesiminde bir bölge

ḫ o ş (F.) : hoş, iyi, güzel

ḫ o ş - ḥ ā l l ı ġ (F., ḥāl A.) : iyi halde olma

ḫ ū (F.) : huy, âdet

ḫ. ḳıl- : huy edinmek

ḫ ū b (F.) : güzel

ḫ u d ā (F.) : Hâlık, Rab, Allah; krş. ḫ u d ā y

ḫ u d ā y (F.) : Hâlık, Rab, Allah; krş. ḫ u d ā

ḫ u d ā yā (F.) : Ey Allah'ım

ḫ u l d (A.) : sekiz cennetten biri

ḫ u l d -ı b e r ī n (F., ḫuld A.) : en yüce cennet

ḫ ū n (F.) : kan

ḫ ū n - ā b (F.) : kanlı göz yaşı

ḫ ū n - r ī z (F.) : kan döken

ḥ ū r (A.) : cennet kızı, huri

ḫ u r d (F.) : küçük, ufak; önemsiz

ḫ u r ş ī d (F.) : güneş

ḫ ū r ş ī d (F.) : güneş

ḫ u r ş ī d -i k e r e m (F., kerem A.) : cömertlik güneşi; çok cömert

ḫ u s r e v (F.) : padişah

ḫ u s r e v -i m e l e k - c e m ā l (F., melek, cemâl A.): melek gibi güzel padişah

h ū ş (F.) : akıl

h ü d ā (A.) : doğru yolu gösterme

ḥ ü s n (A.) : güzellik

h ü v e y d ā (F.) : açık, belli, meydanda

I

'ı ş ḳ (A.) : aşk, şiddetli sevgi

İ

i- : olmak, mevcud olmak; krş. i r -

i b ā (A.) : çekinme, vazgeçme, râzı olmama
i. eyle- vazgeçmek

i b t i d ā (A.) : başlama, başlangıç

i ç : iç

i ç - : içmek

i ç r e : içinde

i d r ā k (A.) : anlama, kavrama

i g m e : eğri, kavisli

i h t i m ā m (A.) : ihtimam, özen gösterme

i ḫ t i ṣ ā ṣ (A.) : ihtisas, mensup olma
i. bir - :mensup kılmak, bağlı kılmak

i k i : iki; krş. i k k i

i k i n : acaba (şübhe ve tereddüd edatı)

i k k i : iki; krş. i k i
i. cihân :dünya ve âhiret
i. sarāy :dünya ve âhiret

i ḳ t i d ā (A.) : tâbi olma, uyma

i l ā h (A.) : mabud, Tanrı

i l e : birlikte, beraber; krş. i l e n

i l e n : birlikte, beraber; krş. i l e

i l i g : el

i m d i : şimdi

i m e s : değil

'i n ā y e t (A.) : lütuf, ihsan, iyilik, yardım

i n t i h ā (A.) : nihayet bulma, sona erme, bitme, tükenme; nihayet, son

i n t i ẓ ā m (A.) : intizam, düzen

i r - : olmak, mevcud olmak; krş. i -

i s̱ b ā t (A.) : isbat, şahit veya delil ile gerçeği ortaya koyma

i s l ā m (A.) : Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğine memur olduğu din: itaat, bağlanma, teslimiyet

i s t e - : istemek

İ s k e n d e r (k.a.) : Makedonya kralı Phylippe'in oğlu; bk. S i k e n d e r

i ş : iş

i ş ā r ā t (A.) : işaretler

i ş i k : eşik; kapı

'i ş r e t (A.) : içki içme, eğlenme

'i ş v e (A.) : işve, nâz, eda

i t : it, köpek

i t - : etmek, yapmak

i 't'i b ā r (A.) : itibar, şeref, haysiyet, değer

i t m ā m (A.) : tamamlama, sona erdirme

i v r ü l - : çevrilmek, dönmek, etrafında dönmek

'i ẕ ā r (A.) : yanak

K

K ā b i l (y.a.) : Kâbil, bugün Afganistan'ın hükümet merkezi olan şehir

ḳ a d (A. ḳadd) : boy; krş. ḳ a d d

ḳ a d d (A.) : boy; krş. ḳ a d

ḳ a d e ḥ (A.) : kadeh, içki bardağı

ḳ a d e ḥ -i d e m b e-d e m (F., ḳadeḥ A.): devamlı olarak, arka arkaya sunulan kadeh

ḳ a d e m (A.) : ayak, adım

ḳ a d r (A.) : değer, itibar, rütbe, derece; şeref

k ā f ū r (A.) : kâfur; Uzakdoğu'da yetişen bir cins taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz ve keskin kokulu bir madde

ḳ a l - : kalmak

ḳ a l e m (A.) : kalem

k ā m (F.) : murad, istek

ḳ a m e r (A.) : ay

ḳ ā m e t (A.) : boy, boy-bos *ḳ. çık-* «boy atmak; dikelmek

ḳ a n : kan

Ḳ a n d e h ā r (y.a.) : Kandehar, güney Afganistan'da bir şehir

ḳ a n ı : hani, nerede

ḳ a n l ı ġ : kanlı

k ā r (F.) : kâr, iş

ḳ a r a : kara, siyah

ḳ a r a n ḳ u : karanlık

ḳ a r ā r (A.) : durma, süreklilik

k ā r-s ā z (F.) : iş işleyen, becerikli

ḳ a ṣ d (A.) : kasıt, niyet, maksad; öldürme

ḳ a ṣ d-i s i p i h r -i b ü l e n d (F., kasd A.): en yüksek göğe, Arş'a varmağı niyet etme

ḳ ā ṣ ı d (A.) : haberci: Hz. Cebrâil

ḳ a ṣ r (A.) : eksiklik

ḳ a ṣ r -ı h i m e m (F., kelimeler A.) : gayreti esirgeme, gayret göstermeme, hizmette kusur etme

ḳ a ş : kaş

k ā ş ā n e (F.) : köşk

k ā ş k ī (F.) : keşke, ne olurdu

ḳ a ṭ' (A.) : kesme, sona erdirme: aşma

ḳ a t l (A.) : katletme, öldürme

ḳ a ṭ r e (A.) : katre, damla

ḳ a ṭ r e - f e ş ā n (F., ḳaṭre A.): katre saçan

ḳ a v s (A.) : yay

ḳ a v s - m i ṣ ā l (F., kelimeler A.) : yay gibi

ḳ a y ḳ u : kaygı, keder

ḳ a y ṣ a r (A.) : Roma ve Bizans imparatorlarına verilen ünvan

ḳ a y s ı : hangi, hangisi

k e c (F.) : eğri, çarpık

k e f e n (A.) : kefen

k e l ā m (A.) : söz

k e m end (F.) : kemend

k e m e r (F.) : kemer, bele takılan kuşak

k e r ā m e t (A.) : keramet, yücelik, ululuk; Allah'a yakın

kimselerin (velilerin, ermiş-
lerin) gerektiği zaman Al-
lah'ın lutfu ile gösterdikleri
fevkalâde haller

k e r ā m e t - n i s̱ ā r (F., keli-
meler. A.): keramet saçan,
keramet saçıcı, keramet gös-
teren

k e r e m (A.) : sömertlik, bağış,
ihsan, lütuf

k e v k e b (A.) : yıldız

k e v k e b -i b a ḫ t (F., kevkeb
A.) : talih yıldızı, baht yıl-
dızı

k e v n e y n (A.) : iki âlem, cis-
manî ve ruhanî âlem, dün-
ya ve âhiret

ḳ ı d e m (A.) : kadim olma, es-
kilik, başlangıcı olmayacak
kadar eskilik

ḳ ı l - : kılmak, yapmak

ḳ ı v ā m (A.) : dürüstlük

k i (F.) ki (bağlama edatı)

k i b i : gibi

k i ç e : gece

k i l - : gelmek

k i l t ü r - : getirmek; krş. k i -
t ü r-

k ī n (Fi) : kin, gizli düşmanlık

k i n i ç e : ardınca

k i r - : girmek

k i r ā (A.): bedel, karşılık; üc-
ret

k i r e k : gerek

k i ş i : kişi, insanoğlu

k i ş v e r (F.) : ülke, memleket

k i ş v e r - i İ s l ā m (F., islām
A.) : İslâm ülkesi

k i ş v e r -i m a ' n ī (F., ma'nī
A.) : mâna ülkesi

k i t ü r - : getirmek; krş. k i l-
t ü r -

ḳ o l - : rica etmek, istemek

ḳ o p - : ayağa kalkmak

ḳ o y - : koymak, bırakmak

k ö g ü s : göğüs

k ö k : gök

k ö ñ g ü l : gönül, yürek

k ö p : çok, pekçok

k ö y d ü r- : yakmak

k ö z : göz

k ö z g ü : ayna

k ö z g ü - y i İ s k e n d e r ī (F.,
közgü T.) : İskender'in ayna-
sı; Aristo tarafından icad
edilmiş bir ayna imiş; İsken-
deriye'ye saldıracak gemiler
bu ayna vasıtasiyle uzaktan
görülürlermiş.

ḳ u r b ā n (A.) : kurban

ḳ u ş : kuş

k ū y (F.) : köy, sokak, mahal-
le; ülke

ḳ u y a ş : güneş

k ū y -i f e n ā (F., fenā A.) :
fenâ ülkesi, yokluk diyarı

k ü f r (A.) : küfr, dinsizlik,
imansızlık, Allah'ı inkâr et-
me, Allah'a ortak koşma, İs-
lâm'dan sapma

k ü l - : gülmek

k ü l b e (F.) : kulube

k ü l ḫ a n (F.) : külhan, ha-
mamlarda su ısıtmak için
ateş yakılan yer

k ü n : gün, gündüz

k ü n g ü r e (F.) : kubbenin te-
pesi

k ü n g ü r e-i 'a r ş (F., 'arş
A.) : Arş'ın en yüce noktası

L

lā-cerem (A.) : şübhesiz, besbelli

lāf (F.) : söz, lakırdı

lāf-ı maḥabbet (F., maḥabbet A.) : muhabbet sözü, sevgiden bahsetme

laḥẓa (A.) : lahza, bir göz atımı geçen zaman

lā-kelā m (A.) : sözsüz

lāl (A.) : dilsiz

lāle (F.) : lâle

lāle-'iẕār (F., 'iẕār A.) : lâle yanaklı, lâle gibi kırmızı yanaklı

la'l (A.) : kırmızı renkli kıymetli bir cins taş

lām (A.) : Arap alfabesinde «l» harfi

lā-mekān (A.) : mekânsız, mekansızlık

lā-yu'ḳal (A.) : akıl ermez

leb (F.) : dudak

leb-i mey-gün (F.): mey (şarap) renkli dudak, kırmızı dudak

leb-i şīrīn (F.) : tatlı dudak

lemḥa (A.) : bir göz atış, kısa bir an

levlāk (A.) : «Sen olmasaydın» mânasında olup, *Levlāke levlāke lemā ḫalektü'l-eflāke* «Sen olmasaydın, sen olmasaydın, yeri göğü yaratmazdım.» mânâsındaki Kudsî Hadis'in ilk kelimesidir.

līk (F.) : lâkin, fakat

luṭf (A.) : lütuf, iyilik, iyi muamele etme

M

ma'būd (A.) : kendisine ibadet edilen, tapınılan; Allah

maġrūr (A.) : gururlu

māh (F.) : ay

maḥabbet (A.) : sevgi

maḥmil (A.): mahfe, deve üzerine konulan binek sepeti

maḥrem (A.) : mahrem, yakın olan ,içli-dışlı

maḥrem-i esrār (F., kelimeler A.) : sırlara mahrem, sırlara vâkıf

maḳām (A.) : durulan yer

maḳdem (A.) : gelme, geliş

maḳṣad (A.) : maksat, gâye

maḳṣūd (A.) : kasdolunan şey, istenilen şey, istek

mañga : bana

ma'nī (A.) : mâna

ma'nī-i būd (F., ma'nī A.) : olma mânası, varlık mânası

manẓar (A.) : görülen yer, bakılan yer; görünüş

ma'rifet (A.) : bilme, bir şeyin özünü ve vasıflarını bilme, idrâk etme

ma'rifet-i ẕāt-i pāk (F., ma'rifet, ẕāt A.) : temiz zâtın bilgisi

mā-sivāh (A.) : Hak'tan gayrı olan her şey, dünya ile ilgili şeyler

mātem (A.) : mâtem, yas

mātem-zede (F., mâtem A.) : mâtemli, yaslı

m a ṭ l a‘ (A.) : doğuş yeri
m a ṭ l a‘ -ı e n v ā r -ı h i d ā y e t (F., kelimeler A.) : Hidayet nurlarının doğuş yeri
m a ṭ l ū b (A.) : taleb edilen, istenilen, isteğe uygun
m ā y e (F.) : öz, esas
m ā y e -i s e v d ā (F., sevdā A.): sevdanın özü, sevginin esası
m e ‘ā n ī (A.) : mânalar
M e c n ū n - v ā r (F., mecnūn A.) : mecnun gibi, deli gibi
m e d ā r (A.) : dönülen yer, yörünge
m e d e d (A.) : yardım
m e d e d - k ā r (F., meded A.): meded edici, yardım edici
m e d ḥ -i ḥ ü s n (F., kelimeler A.) : güzelliğin medhi, övgüsü
m e k ā n (A.) : mekân, yer
m e l ā l (A.) : usanç, sıkıntı
m e l e k (A.) : melek, nurdan yaratılan varlıklar; çok güzel ve temiz kimse
m e l e k - c e m ā l (F., kelimeler A.) : melek yüzlü
m e l ū l (A.) : usanmış, mahzun, hüzünlü, kederli
m e m ā l i k (A.) : memleketler
m e m e r (A. memerr) : geçilen yer, yol, cadde, geçit
m e m e r ī (F., memerr A.) : bir geçit
m e m l e k e t (A.) : memleket
m e r hem (A.): merhem, yağlı ilaç
m e r h e m -i ā z ā r (F., merhem A.): incitmeyi giderecek merhem
m e r k e b (A.) : binek
m e r k e b ī (F., merkeb A.): bir binek
m e s c i d (A.) : mescid, namaz kılınan küçük cami
M e s c i d -i A ḳ ṣ ā (y.a.) : Mescid-i Aksa, Kudüs'teki Hz. Süleyman mabedinin bulunduğu yerde inşa edilen cami
m e s t (F.) : kendinden geçme
m e s t ū r (A.) : örtülü
m e y (F.) : şarap, içki
m e y - g ū n (F.) : şarap renkli, kırmızı
m e y l (A.) : eğilme, temayül
m e y l -i ḫ v ā b (F., meyl A.) : uykuya meyletme
m e y - p e r e s t (F.): içkiye düşkün
m e y ve (F.): meyva, yemiş
m e y v e n ā k (F.) : meyveli
m i h m ā n (F.) : misafir
m i ḥ n e t (A.) : sıkıntı, eziyet
mihr (F.): güneş; vefa
m i h r -i e n v e r (F., enver A.): çok nurlu, çok parlak güneş
m i h r -i ṭ ā l i‘ (F., ṭāli‘ A.) : talih güneşi
m i h r -i v e f ā (F.) : vefa güneşi
m i m (A.) : Arap alfabesinde «m» harfinin adı
m i n : ben
m i n i : beni
m i n -i b ī - d ī n (F., min T., dīn A.) : ben dinsiz

min- mātem - zede (F., min T., mātem A.) : matemli ben
mininğ : benim
mişāl (A.) : misal, örnek; benzer
mişāl-i naḫl-i ṭūbī (F., kelimeler A.): Tuba ağacı gibi
mişl (A.) : benzer, eş
mişl-i ķamer (F., kelimeler A.) : ay gibi
mu : (soru edatı)
mu'allā (A.) : yüce
muġān (F.) : ateşe tapanlar
munça : bunca, bu kadar
munda : burada, bu zaman
mundaķ : böyle, bu şekilde
munğa : buna
muḫtaşar (A.) : kısaltılmış, öz
murād (A.) : murat, istek
muraşşa' (A.) : kıymetli taşlarla süslenmiş
musaḫḫar (A.) : teshir edilmiş, büyülenmiş; ele geçirilmiş
mücerred (A.) : tecrid edilmiş, sıyrılmış
mü'eşşir (A.) tesir yapan, iz bırakan
müje (F.) : kirpik
mülemma' (A.) : parlak, alaca
mülemma' - güher (F., mülemma' A.) : cevherle karışık, cevherle süslenmiş
mülevven (A.) : renkli, boyalı
mülk (A.) : mülk
mülk-i ķıdem (F., kelimeler A.) : ebedî mülk, öbür dünya
münfa'il (A.) : gücenmiş, kırılmış, incinmiş
münīr (A.) : parlak, aydınlık
münķād (A.) : inkiyad eden, boyun eğen
müşgīn (F.) : misk kokulu
müşk (F.) : misk
müşhil (A.) : güç, zor, çetin
müte'aķıb (A.): ardından gelen

N

nādir (A.) : nadir, ender bulunan
nāfe (F.) : güzel koku
nāfe-i devlet - güşāy (F., devlet A.): baht açan güzel koku
naġme (A.) : nağme, ezgi
naġme - serā (F., nağme A.) : ezgi söyleyen
naḫl (A.) : hurma ağacı; süs ağacı
naḫl-i mülevven (F., kelimeler A.) : rengarenk süs ağacı
naḫl-ı Ṭūbī (F., kelimeler A.) : Tûba ağacı
nā - kām (F.) : muradına ermemiş
naķd (A.) : servet
naķd-ı ḥayāt (F., kelimeler A.) : hayat serveti
naķş (A.) : nakış, süs, resim

n a ḳ ş - g e r (F., naḳş A.) : süsleyici, ressam
n ā l e (F.) : inleme, inilti
n ā l e -i z ā r (F.) : ağlama, inilti
n ā m (F.) : isim; şöhret
n ā r e n c (F.) : turunç renkli
n a ṣ ī b (A.) : hasip, pay, hisse
n ā z (F.) : naz, cilve
n a ẓ a r (A.) : bakma, bakış, göz atma
n. sal- : bakmak, göz atmak
n. vā ḳıl- : göz açmak
n e b ī (A.) : peygamber
n e f e s (A.) : nefes
n e f y (A.) : sürme, sürgün etme; menfilik, olumsuzluk
n e m (F.) : nem, ıslaklık
n e r g i s (F.) : nergis çiçeği
n e r g i s -i b e d - m e s t (F.) : kötü şekilde mest olan nergis; süzgün göz, baygın göz
n e v (F.) : yeni
n e v - b a h ā r (F.) : ilkbahar
n e v e r d (F.) : dönen, dolaşan
n e v r ū z (F.) : yeni gün; güneşin koç burcuna girdiği gün. Nevruz rumî martın dokuzuna rastlayıp ilkbaharın başlangıcı ve Celâlî takvime göre yılbaşı kabul edilir
n e y l e - (<ne + eyle-) : ne eylemek, ne yapmak
n e s e b (A.) : nesil, soy
n i : ne
n i 'e m (A.) : nimetler
n i ç e : ne kadar, nasıl
n i ç ü k : nasıl
n i g ā r (F.) : resim; resim gibi güzel sevgili; resmi yapılmış
n i g e : niye; niçin
n i g e h (F.) : bakış
n i h ā l (F.) : fidan
n i h ā n (F.) : gizli
n ī l ū f e r (F.) nilüfer
n i m e : şey
n i s ā r (A.) : saçma, serpme
n i s t (F.) : yok, değil
n i ş ā n (F.) : nişan, iz, belirti
n i t - (< ne + it-) : ne etmek
n i y ā z (A.) : yalvarma, yakarma; dua
n i ẓ ā m (A.) : nizam, düzen, tertip
n o ḳ ṭ a (A.) : nokta
n ū r (A.) : nur, aydınlık ışık, parlaklık
n ū r -ı b a ṣ a r (F., kelimeler A.) : görme nuru, göz nuru
n ū r -ı H ü d ā (F., kelimeler A.) : ilâhi nur
n ū r -ı s a ' ā d e t - f e z ā y (F., nūr, sa'ādet A.) : saadet artıran nur
n ū r - y ā b (F., nūr A.) : nur bulan, aydınlığa kavuşan
n ū ş (F.) : içki, işret; tatlı
n ü m ā y (F.) : gösteren
n ü m ū d (F.) : gösteren, görünen
n. ḳıl- «göstermek»

O

o ḳ : ok
o l - : olmak
o t : ateş

Ö

öl- : ölmek
ölüm : ölüm
'ömr (A.) : ömür
'ömr-i girān - māye (F., 'ömr A.) : değerli ömür
öp- : öpmek
örget- : öğretmek
örte- : yakmak
öt- : geçmek
öz : öz, kendi
özge : başka
özgeçe : başkaca

P

pādişāh (F. pād-şāh) : padişah
pāk (F.) : temiz, kusursuz
pāre (F.) : parça, bölük
pāy (F.) : ayak
pāye (F.) : paye, rütbe, derece
pāye-be-pāye (F.) : derece derece
pāye-i himmet (F., himmet A.) : himmet derecesi
pāyende (F.) : sürekli, devamlı
pend (F.) : nasihat
perde (F.) : perde
perde-i rāz (F.) sır perdesi
perde-pūş (F.) : örtünen, örten
perest (F.) : tapan, tapınan
perīşān (F.) : perişan, dağınık
pertev (F.) : ışık, parlaklık
pervāne (F.) : geceleri ışık etrafında dönen küçük kelebek
pervīz (F.) : üstün; güzellik; cilve
pes (F.) : öyle ise, imdi
pesend (F.) : beğenme, seçme
pest (F.) : alçak, aşağı
peyamber (F.) : peygamber
peydā (F.) : meydanda, açıkta, görünürde, ortada
peyker (F.) : suret, görünüş, yüz, çehre
peyker-i ḫākī-neseb (F., neseb A.): toprak nesebli suret; Hz. Peygamber
pīşe (F.) : iş, huy, tabiat, alışkanlık, âdet
pīşivā (F.) : reis, önder
pūş (F.): örten; örtünen
pür (F.) : çok, fazla, dolu
pür - endīşe (F.) : endişe dolu
pür-ḫūn (F.) : kanlı

R

Rab (A. Rabb) : Hz. Allah
rāġ (F.) : dağ eteği, bağlık, bahçelik
Raḥmān (A.) : her canlıya merhamet eden Hz. Allah
raḳam (a.): yazı, yazı ile işaret
raḳmī (F., raḳm A.) : bir çizgi; elif, vahdet
ravża (A.) : bahçe, ağacı ve çimeni bol olan yer

r a v ż a -i ḫ u l d -ı b e r ī n (F., ravża, ḫuld A.) : cennet bahçesi

r ā z (F.) : sır

r e h (F.) : yol

r e h -i b e n d e l ı ḳ (F. reh-i bende + lıḳ) : kölelik yolu

r e h b (A.) : korku, çekingenlik

r e h - b e r (F.) : rehber, kılavuz

r e h - r e v (F.) : yolcu

r e n c (F.) : ağrı, sızı, eziyet

r e s (F.) : ulaşan

r e ş k (F.): kıskançlık

r e v ā n (F.) : giden, yürüyen, akan; ruh

r e v i ş (F.) : gitme, gidiş

r e v i ş -i g ā m (F.): adım atış

r e v z e n (F.) : pencere

r i k ā b (A.) : üzengi

r ī ş (F.) : yara, yaralı

r i ş t e (F.) : iplik; sıra, dizi

r i ş t e -i c ā n (F.): can ipliği, ruh

r i ş t e -i d e n d ā n (F.) : diş dizisi; mec.inci dizisi

r ī z (F.) : döken, akıtan

r u ḫ (F.) : yanak; yüz

r u ḫ -ı z e r d (F.) : sarı yüz, solgun yüz

r u ḫ s ā r (F.) : yanak

r ū ş e n (F.) : aydınlık, parlak

r ū y (F.) : yüz, çehre

r ū z (F.) : gün

r ü s t e - ḫ ī z (F.) : kıyamet, mahşer

S

s a ʿ ā d e t (A.) : saadet, mutluluk

s a ʿ ā d e t - f e z ā y (F., saʿādet A.) : saadet artıran

ṣ a ʿ b (A.) : güç, zor, çetin

ṣ a b ā (F.) : gün doğusundan esen hafif ve tatlı rüzgâr

ṣ a b r (A.) : sabır

ṣ a b ū ḥ (A.) : sabah vakti içilen şarap, mahmurluk bozan içki

ṣ a b ū ḥ ī (A.) : sabaha ait

s a ç - : saçmak

ṣ a d ā (A.) : seda

ṣ ā f (A.) : saf, katkısız

ṣ a f ā (A.) : saflık, berraklık, gönül rahatlığı

ṣ a f ā l ı ḳ (ṣafā A.): safalı, gönlü rahat

ṣ a f ḥ a (A.) : bir şeyin düz yüzü, levha, satıh

ṣ a f ḥ a -i k ā f ū r (F., kelimeler A.) : kâfur satıh

ṣ a f ḥ a -i b ā ġ (F., ṣafḥa A.) : bağ sathı

s ā ġ a r (F.) : içki kadehi

s ā ġ a r ī (F.) : bir kadeh

ṣ a ḥ n (A.) : meydan

s a ḫ t (F.) : katı, sert

s ā ḳ ī (A.) : içki sunan

s ā ḳ ī -i d e v r (F., kelimeler A.) : zamanın sakisi

s a ḳ l a - : korumak

s a l - : salmak

s ā m (F.) : ateş

s a ñ g a : sana

ṣ ā n iʿ (A.) : yapan; Hz. Allah

s a r ā y (F.) : saray

sarı : -a/e- doğru (edat)
sāye (F.) : gölge; himaye
sāye - bān (F.) : gölgelik, büyük çadır
sāye-i Ṭūbī (F., Ṭūbī A.) : Tûba ağacının gölgesi
sāz (F.) : yapma
s. *eyle-* «yapmak»
sebaḳ (A.) : ders
sebeb (A.) : sebep
sebük - bār (F.) : yükü hafif
sebze (F.) : sebze, yeşillik
sebze-i zengār (F.) : sararıp solmuş nebat
sebze-i ḫaṭ (F., ḫaṭṭ) : yüzde çıkan küçük tüyler
sefer (A.) : yolculuk; savaş
selām (A.) : selâm
selāsil (A.) : sıralı, birbirine bağlı
ser (F.) : baş
serāsimeī (F.) : bir sersem
ser - be-ser (F.) : baştan başa
ser - bülend (F.) : başı yüksek, yüce
ser-firāz (F.) : baş kaldıran
serv (F.) : servi
serv-i nāz (F.) : naz servisi; çok nazlı olan sevgili
serv-ḳad (F., ḳadd A.) servi boylu
sevdā (F.) : aşk, sevgi
seyr (A.) : dolaşma
ṣıfat (A.) : sıfat, özellik
sır (A. sırr) : sır, gizli tutulan şey
sigri- : sıçramak, ürpermek, koşmak
Sikender (k.a.) : İskender. Makedonya kralı Phylipp'in oğlu olup yirmi yaşında babasının yerine hükümdar olmuştur. Devrinin ünlü filozofu Aristo'dan ders almıştır. Doğuya yaptığı seferlerle Anadolu, Mısır, Suriye, İran, Hindistan'ı fethetmiş ve 33 yaşında ölmüştür (m. ö. 323). Klâsik Edebiyatımızda İskender-i Zü'l-karneyn» (iki boynuzlu İskender) adiyle anılır.
sīmīn (F. : gümüşten
sīmīn - tenī (F.) : bir gümüş tenli
Sind (y.a.) : Sind
sindin : senden
sini: seni
siniñg : senin
sinsiz : sensiz
sipihr (F.) : gök; talih
sipihr-i bülend (F.) yüksek gökkubbe
sitem (F.) : zulüm, haksızlık, eziyet
sitīz (F.) : kavga
siz : siz
ṣoḥbet (A.) : sohbet, konuşma, arkadaşlık
söz : söz
ṣubḥ (A.) : sabah, sabah vakti
ṣubḥ-ı 'ayş (F., kelimeler A.) : eğlence sabahı
ṣubḥ-ı sa'ādet (F., kelimeler A.) : saadet sabahı
sūd (F.) : fayda, kazanç
sūr (F.) : düğün, şenlik, eğlence

ṣūret (A.) : biçim, görünüş, kılık; tarz, yol

ṣūret-nigār (F., ṣūret A.): suret resmetme

sūsen (F.) : susen

sūsen-i āzād (F.) : sapı ve yaprakları düzgün, kusursuz zambak, beyaz zambak

ṣuver (A.) : suretler

sūz (F.) : yanmış, yakan; yanma

sür- : sürmek, harekete getirmek

sürme (F.) : sürme, süs için göz kenarına çekilen siyah boya

sürme-i nāz (F.) : naz sürmesi

sürūr (A.) : sevinç

Ş

şād (F.) : sevinçli, mutlu, memnun

şādlık : mutluluk, sevinçlilik

şādmān(F.) : sevinçli, mutlu

şāh (F.) : şah; krş. şeh

şāhid (F.) : güzel

şāhid-i gül (F.) : gül güzeli

şāhid-i ma'nī (F., ma'nī A.) : mâna güzeli

şāhlıḳ (F. şāh + lıḳ) : şahlık

şām (F.) : akşam

şarḳ (A.) : şark, doğu

şeb (F.) : gece

şebistān (F.) : yatak odası

şeb-i tār (F.) : karanlık gece

şebnem (F.) : şebnem, çiy

şecer (A.) : ağaç

şecer-i meyvenāk (F., şecer A.) : meyvalı ağaç

şeh (F.) : şah; krş. şāh

şeh-i 'āli-güher (F., 'ālī A.) : yüce yaradılışlı şah

şeh-i ferruḫ-ruḫ (F.) : mubarek yüzlü şah

şehlıġ (şeh F.) : şahlık

şehr (F.) : şehir

şeker (F.) : şeker

şeker-bār (F.) : şeker yüklü, şeker yağdıran, çok tatlı

şeker-rīz (F.) : şeker saçan

şekkerīn (F.) : şekerden, çok tatlı

şekl (A.) : şekil

şekl-i ġarīb (F., kelimeler A.) : garip şekil

şem' (A.) : mum

şem'-i ḥüsn (F., kelimeler A.) : güzellik mumu; yanak

şem'-i sipihr-encemen (F, şem' A) : gökkubede bulunan her şeyin mumu, aydınlatıcısı; güneş

şem'-i şebistān (F., şem' A.) : yatak odası mumu; yatak odasını aydınlatan sevgili

şeref (A.) : şeref, itibar

şerefī (F.) : bir şeref, itibar

şerefnāk (F., şeref A.) : şerefli

şevḳ (A.) : şevk, coşkunluk, şiddetli istek

şināsā (F.) : anlayan, tanıyan, tanıdık
  ş. *bol-* «tanımak»

şīrīn (F.) : tatlı

şīve (F.) : şive, nâz, eda; tarz

ş ī v e -i k ī n (F.) : kindarlık
ş ī v e -i t a ḥ ḳ ī ḳ (F., taḥḳīḳ A.): tahkik tarzı
şö h r e (A.) : şöhretli, ünlü
ş ö h r e -i ā f ā k (F., kelimeler A.) : kâinat meşhuru
ş ö h r e -i ş e h r(F.,şöhre A.) : şehrin dilinde gezen
ş u ' b e d e (F.) : el çabukluğu, hokkabazlık
ş u ' b e d e -i ç e r ḫ (F.) : felek hokkabazı
ş u 'le (A.): şule, alev
ş ü h ü d (A.) : vücud bulma, var olma
ş ü k ü f e (F.) : çiçek

T

t ā (F.) : -a/-e kadar (edat)
t a ' a c c ü b (A.) : şaşma, hayrete düşme, şaşkınlık
t ā b (F.) : güç, kuvvet; parlaklık
t ā b ā n (F.) : parlak
ṭ a b ī ' a t (A.) : tabiat, yaradılış
ṭ a b ī ' a t -ı kişi (F., ṭabī'at A., kişi T.) : insan yaradılışı
ṭ a b ī b (A.) : tabip, doktor
t ā b i ş (F.) : parıldayış
ṭ a b l (A.) : davul
ṭ a b l -ı t e h ī (F., ṭabl A.) : boş davul
t ā c (A.) : tac
t ā c -ı m ü l e m m a ' - g ü h e r (F., mülemma', tâc A.): cevherle süslü tac
ṭ ā ḳ (A.) : kemer, kavis
t a ḥ a y y ü r (A.) : hayrete düşme
t a ḥ ḳ ī ḳ (A.) : bir şeyin hakikatini, doğru olup olmadığını araştırma
t ā k (F.) : asma kütüğü
ṭ ā ḳ a t (A.) : güç, kuvvet
t ā l ā n (F.) : yağma, çapul
t a l a ş ḳ u ç ı: yağmalayıcı; dolaşıcı
ṭa l ' a t (A.) : yüz, suret, çehre; güzellik
ṭ a l e b (A.) : istek
ṭ ā l i' (A.) : talih, baht
ṭ a m a' (A.) : tamah
ṭ a m a' -ı ḫ ā m (F., ṭama' A.): yersiz tamah, olmayacak istek
ṭ a m a' -ı m i h r -i v e f ā (F., ṭama', vefā A.) : vefa tamah etme, vefa ümidinde olma
t a n u ḳ : tanık, şahit
t a p - : bulmak
t ā r (F.) : karanlık
ṭ a r a f (A.) : taraf
t a ş : taş
t a ş ḳ a r ı : dışarı
ṭ ā v u s (A.) : tavus kuşu
ṭ ā v u s -ı b ā ġ (F., tāvus A.) : bağ tavusu
t ā z e (F.) : taze, genç
t e f e k k ü r (A.) : tefekkür, düşünme,zihin yorma
t e h ī (F.) : boş
t e m ā ş ā (A.) : temaşa, seyir
t e n (F.) : ten, beden
t e r (F.) : taze
te r k (A.) : terk, bırakma
t e s e l l ī (A) : avutma

teşehhüd (A.): şehadet etme; namazda «Ettehiyyâtü» duasını okuma
tevāżu' (A.) : alçak gönüllülük
tevfīḳ (A.) : Allah'ın yardımına kavuşma
tibret- : kımıldatmak, harekete getirmek
tīġ (F.) : kılıç
tīġ-ı cefā (F.) : cefa kılıcı
tīġ-ı bīm (F.) : korku kılıcı
tilbe : deli
tile- : dilemek
timür : demir
tiñg : denk, eş
Tiñgri : Tanrı
tīre (F.) : karanlık
tiriglik : dirilik, canlılık
tīz (F.) : keskin
tofraġ : toprak
tört : dört
Ṭūbī (A.) : Tûba ağacı, cennette bulunup dalları bütün cenneti gölgeleyen ağaç
tuġra : tuğra
ṭurfa (A.) : acayip, tuhaf
ṭurra (A.) : alna düşen saç büklümü
ṭurra-i ḥūr (F., kelimeler A.) : huri turrası
ṭurra-i müşgīn-i ḥūr (F., turra, ḥûr A.) : hurilerin misk kokulu turrası
tuş : karşılaşma, rastgelme
t. bol- :rastlamak, karşılaşmak
tut- : tutmak
tutuş- : tutuşmak
tüg : tüy
tügen : dağ, yanık yarası
tün : gece
tünü kün (F., kelimeler T.): gece ve gündüz
Türkī : Türkçe
türk-tāz (F) : yağma, çapul
tüş- : inmek; uygun gelmek

U

uġrı-vār (F., uġrı T.) : hırsız gibi
uç : uç
uç- : uçmak
uġrı-vār (F. uġrı T.) : hırsız gibi
ulus : halk
unut- : unutmak
ur- : vurmak; kaplamak
uşal : işte o
uşbu : işte bu
utru : karşı
uyḳu : uyku

Ü

üçün : için
üftādelıḳ (üftāde F.) : düşkünlük
üze :üzerinde
üzre : üzre, üzerinde
ümīd (F.) : ümid, umut
ümīd-i bihī (F.) : iyilik ümidi

V

vā (F.) : geri,arkada
v. ḳıl- «açmak»
vaḥdet (A.) : birlik, teklik

vaḥdet-i ma'būd (F., kelimeler A.) : Allah'ın birliği
varaḳ (A.) : yaprak
vaṣf (A.) : vasıf, hususiyet
vaṣl (A.) : kavuşma
vāṣıl (A.) : kavuşan, ulaşan
vech (A.) : cemal
vech-i ilāh (F., kelimeler A.) : Allah'ın cemali
vefā (A.) : vefa sözünde durma, dostluğu devam ettirme
vefā-dār (F., vefā A.) : vefalı
veh (F.) : yazık
vesme (A.) : rastık
veyā (F.) : veya
vīrāne (F.) : virane, yıkık ve harap yer
viṣāl (A.) :kavuşma
vücūd (A.) : varlık

Y

yā (F.) : yâ (edat)
yāb (F.) : bulan
yād (F.) : anma
yaḳīn (A.) : sağlam bilgi, kesin olarak bilme
yaman : kötü, fena
yana : yine, tekrar; krş. yene
yañgı : yeni
yār (F.) : yar, dost, sevgili
yār-ı vefā-dār (F., vefā A.) : vefalı sevgili
yārsız (yār F.) : yarsız, sevgiliden mahrum
yarut- : parlatmak, aydınlatmak
yaş: gözyaşı
yāver (F.) : yardımcı
yek (F.) : bir
yek-cūy (F.) : aynı şeyi arayan
yek-dil (F.) : gönlü bir
yay : yay
yek-ḳalem (F., ḳalem A.) : bütün, hep, tamamen
yek-rūy (F.) : yüzü bir, müttefik, ittifak etmiş, uyuşmuş
yek-ṭaleb (F., ṭaleb A.) : isteği bir olma, aynı şeyi isteme; isteği bir olan
yeksān (F.) : yerle bir, düz
yene : yine, tekrar; krş. yana
yıġla- : ağlamak
yıl : yıl, sene
yigit : yiğit, genç
yil : yel, rüzgar
yir : yer
yit- : yetmek, ulaşmak, erişmek
yiti : yedi
yoḳ : yok
yol : yol
yolı : defa, kerre
yum- : yumuzk
yüz : yüz

Z

żabṭ (A.) : tutma
ẓāhir (A.) : belli, açık, meydanda
z'aḫter (F.) : yıldızdan
zāl (F.) : ihtiyar,yaşlı; Fars kahramanlarından pehlivan Rüstem'in babasının adı
zāl-ı felek (F., felek A.) : zamanın Zal'ı

zamān (A.) : zaman
zār (F.) : ağlayan
ẕāt (A.) : kendi, öz; asıl; saygıya değer kimse
ẕāt-i pāk (F., ẕāt A.) : temiz kişi
zehr (F.) : zehir
zehr-i helāhil (F., helāhil A.) : çâresi olmayan zehir, öldürücü zehir
zemīn (A.) : yer, yeryüzü
zemzeme (A.): ezgili ses
zemzeme-i nāz u niyāz (F., zemzeme A.) : naz ve niyaz zemzemesi
zengār (F.) : pas
zer (F.) : altın
zerd (F.): sarı, solgun
zer-efşān (F.) : altın saçan
ẕerre (A.) : zerre
ẕerre-ṣıfat (F., kelimeler A.) : zerre gibi
zīb (F.) : süs, bezek
zīb-dih (F.) : süsleyen, güzelleştiren
zinhār (F.) : aslâ
ziyān (F.) : ziyan, zarar
ẓulm (A.) : zülum
zülf (F.): saç
zülf-i kemend (F.): kemend gibi saç
zülf-i perīşān (F.) : dağınık saç

بسم الله الرحمن الرحیم ÷ ایکی حد قلمی اوجون تیغ جیم

تیغ دیبای بلکه درخشنده برق ÷ روشن انیک پرتویندن غرب و شرق

پرتویندن دهر هویدا دور ÷÷ عرش معلا او زا اظهرا دور ÷

انداکه ایکی تورتمی قلم ÷ بارچه وجود ایردی عدمدن قدم

یوق بورتمی اولیه ابتدا ÷ خالی انینک آخیر دین انتها

باکه بو خط باشیدا دور بارابر دور ÷ نقطه وحدت قه نموداراپر دور ÷

باکه تشهد ایلیکی دور اجوق ÷ وحدت معبودقه بار دور تانوق

بینی انینک طرفه سلاسل دور ÷ کیم اوکی مطابقه واصل دور

میم و الف نفی اشاراتی دور ÷ کور متعاقب که حق اثباتی دور ÷

میمی نغم روضه سیدین روزلی ÷ هر الف اول روضه و اسمین سی

کیم قیابان جلی نمایان بولور ÷ لام انکا زلف پریشان بولور ÷÷

27 a

اول سپریی یوزده بو چمن ؛ بو بهیی شمع سپهر انجمن

بوداغی امینک تابشیدین هر زمان اوزگا چهره ت بو جهت عیان

گاه بولوب جلوه گل آشکار انجه بولوب نغمه سرا یوز هزار

گاه شکوفه بولوبان اشک ریز گل کا قیلور باد صبوحی ستیز

نرگس آچیب غیرت ایله کوزنی ؛ لاله قیلیب غرقه خون یوزنی

گاه چیکاره قامتی سرو ناز ؛ انداق ایلور خستره عرض نیاز ؛

سرو آزاد تپارا آزاده لیق ؛ سبزه قدم الیدا افتادلیق

هر بیچه کیم عرعر بیرسه بلند ؛ تاک سالور بوینیغه مینک کمند ؛

غنچه تعجب بیله حیران بولور ؛ شبنم انگا یسته دندان بولور

چونکه بولوبشا بد گل برق پوش هر نی لیغی بولوبان خود فروش ؛

انداق اولور زیب ده باغ و راغ کیم بو چمن صحنیده طاوس باغ ؛

جتبرنی اریج قیلب زرنگار ؛ ستی صانع نی قیلور آشکار ؛

27 a

ای امینک بیله کم چشمه شهود اندا قیلیب بشت به معنی نمود

هر انی سر شجری میوه پاک ؛ میوه انگا معرفت ذات پاک ؛

لام لاری خطه مشکین تورا خلد انجیدا باعث سوز و سرور

ای کرمینک پرکه قاف تا کارساز ؛ لال قیلیب وصفینک اهل راز

وصفینک ایرور حیطه امکاندین برون معرفتینگ ایکی جهاندین برون

ایکی جهان حالتی پیدا سنگا ؛ بولماوی ادراک شناسا سنگا

درکینگا عقل سراسیمه ره رویگا چرخ تن بین خیمه ؛

کیمنی محبت بیله قیلدی دایا دونیک ؛ سینه سی چرخ نور دایا دونیک ؛

سندین ایرور چرخ بر تیغه دار سندین ایرور کوهی زمین برقرار

تا بتی فلک گنبدی سندین وجود ؛ قالدی تو نعمت سپاس یلاب سجود

گردشیدین قایراولوب مهر و ماه مستی صانع عنبرایرور لار گواه

28 b

یاد نیک اوچون منی بر اندیشه قیل / فکر و حیالیکنی منکا بیت قیل

کونکلوم یادینکنی انیس ایلا کیل / دوستلار نیک بیله جلیس ایلا کیل

منکا اوشال بزم ادا پرساغری / نور بری دین باشیم افسری

ایلاب اوشال ساغر ایلان می پرست / ایلا خرابات مغان ایچره مست

امینانک اوشال افسر ایلا سرفراز / کشور معنی سفیلای ترکتاز

سان و کونکول مرله رب اختصاص / ایلا طبیعت کشی دین خلاص

لیت و بلند ایچره بولوب جلوه گر / ایلاکی بصیر دین روشن بصر

لطف بیلا فیض الشیکین باز قیل / پرده راز ایچیدا ایمه از قیل

بارچه معانیغه مینی محرم ایت / خضر و مسیحا نود اغی همدم ایت

سوز و دم عشق ادتیدین جاشنی / جاشنی کیم سو ایتار باشینی

ای که لطافیغه ر سین لعل ام / مینی هم اول رشته و ایقیل انتظام

خسروی کیم سند سیکی علم / مملکتین ایلا منکا تک قلم

28 a

نخل طون بی قلب سامان / سبزه زنگار رلو زنده اخضران

صبح سلیدین چو پریشان بلور / صفحه باغ اوزره ازراف ان لولو

هوش کوزین احساکیمی بر ورق / مو فستی و فتر مدین سر سبق

ماند ارقم حرف وجودی ایمیک / ظاهر اولوب معنی بودی ایمیک

بو باری آثار که ناور دور ور / جلوه ده فعل موثر دور ور

سور سا اگر خامه سینی نقش گر / ظاهر اولور مو ورق اوزره صور

سور سا اگر خامه صورت نگار / صورت سیدین بودی اولور اشکار

ای باری صورت نامه اولور دونک / عشق اهلیگا مایه سودا بوزونک

قیل منی عشقینک منیدین سلامت / کیم ابد الده هر بولای می پرست

غیر تماشای یوزونک قیلماین / عشق دین اوزگا ینانی بیلماین

بارغه امکا توفیق پر / خاطر بیم شیوه تحقیق پر

29 b

خواجه که کوزین ایدی بنده سی
قیلدی دو دولت پاینده سی

جاذبهٔ شوق حبیب جانی
کونکلو داغی ایستادی جانانی

کوز یاشیدین او روی طلب بولدی آب
ایتادی مقصود یولین بی غبار

چون کم اول ابر کرامت نثار
بر یولی اوچتی کوزیدین میل خواب

عازم اولوب قاصد ملک قدم
خدمتینه جازم اولوب اوشبو دم

کیلدی کیلتوردی عجب مرکبی
چرخ مه مثل قمر اشهبی

بارماغی اوق سیکریماکی مایدین
هر قدمی ماسیفه چه آیدین

نور بصر دیک روش کام انگا
تننک ایدی جنبش بیله آرام انگا

توک تینندا ایله که دیبای حسن
کوزلاری روشن کن عین الیقین

دیدی قوب ای خواجه اکی سرای
کیم یوز و مان سینی قتیلا تورخدای

چون بو بشارت خبرلاری پیدا اولوب
کونکلی انینک کعبه دیک آباد اولوب

قوبتی و لول عزمنی جزم ایلادی
مسجد اقصی ساری عزم ایلادی

اوچتی ایاقین چو بیلاسی رکاب
یانتادی انداق نیزه قفسی آفتاب

29 a

جامی کیم ایچتی او شال صاف جام
دروی سینی هم منکا قوت لاکلام

سیندین اگر ترکیب ابولسا نوا
طبلغتی دین جیقاروربین صدا

طبلکی سیندین اوروبدین سنکتی
سیندین ایرور لیک امید یمی

بارمین الارا ایت لاردین اسرولسب
اوزلوک ایلان مست سیکیدک مست

ایت لاری مینک اتیکا یتمای قوام
مین لی دین رالعیهم کلبهم

ذره صفت اوزنی سلورمین حقیر
سیندین الیسه لوزبولورمین منیر

ذره غه خورشید کرم رسا ماب
ذره بولور مهر کبیسی نور یاب

برتون ایدی صبح کبی دلفروز
قدر ایله بدر بیدین اولوب شک روز

طره سیدین نافهٔ دولت کشای
غره سیدین نور سعادت فزای

توندیکایکیم صبح سعادت ایدی
مطلع انوار هدایت ایدی

بارقهٔ لطف درافشان اولوب
برغنایت گهر افشان اولوب

30 b

گر یوز و یک روشن ایتار کا شانه
شمع حسنونکه بولای پروانه
شمع و یک قد نهال فتنه بار بولاین
بلکه پروانه بولوب اولرو لاین
نون و کون بنفش وبا رنیک اولای
بنده لعل شکربار نیک اولای
سیلای سیمینی و او زنی سیلای
خدمتنکیدین نفسی ایرملیای
دشلیو سوزکا جو سپردوم اتمام
فی دین [illegible] عا پره سلام

اولکه خورشید کبی چهره سی تابان ایردی
تیره کلبه مینک شمع شبستان ایردی
یادی کونکلوم ایچیدا باعث جمعیت ایدی
خاطریم طره سیدین کرچه پریشان ایردی
بو بوزوغ کیلم انینک چهره سیدین گلشن ایدی
حالی [illegible] ایسه بورنه گلستان ایردی
شاد ایدیم [illegible]
کر [illegible] ایردی
قدرینی بیلمادیم [illegible]
بیلمادیم [illegible] ایردی

30 a

کوردا مین کوری حیران بولدوم
زلفی نادیع پریشان بولدوم
قاشی فکریدا اقدیم بولدی هلال
[illegible] قامتی مینک با [illegible] دال
[illegible] بولغا مینک محنت ارا
یارب اولغایمو [illegible] فرصت ارا
[illegible] مینک لعلی سکا یار اولغای
کوکب بخت مدد کار اولغای
[illegible]
تیره شامیمنی [illegible]
گر خدا قیلیه دولت فی نصیب
[illegible] چهره [illegible]
سینه دین [illegible]
آیت [illegible]
قایسی [illegible]
مین [illegible]
قایسی باغ [illegible]
درج [illegible]
هرقچان [illegible] کل کل
گل [illegible] بلبل
هرچند [illegible]
بار من سایه کبی کام بکام

31 b

تاکوروب اول کوزکو داوجه آلیه ؛ اوزنی تابین برنی که بار ماسوا ؛

ای اوزینی جاه ایله مست ایلاکان ؛ تهمتین دول پایه دولت ایلاکان

شعبده چرخ قه مغرور بین ؛ اول که عصب ساریدین دوربین

تهمت الماس اولکه جهان الغاسین ؛ تهمت ایرور بوکه بارین سانغاسین

کیم که سبک بار ایرور یول آرا ؛ قالماس [illegible]

کورکه کولاه بارجه سنایق سنکا ؛ بیکا کیرک موسیچه [illegible] سنکا

کوشه توتوب [illegible] خادم ایلاکیل ؛ بلکه طلب کوی [illegible] ایلاکیل

تاک طلب ویلدل وکیجه کی یول ؛ [illegible] بارجه سنایق [illegible]

تاک سنکا کوی فنا لبس دورو ؛ [illegible]

بخت ایرور لبس کلخن سنکا ؛ عشق [illegible] روشن سنکا

قطع قیل اندین که ایرور ماسوی ؛ ایکی جهاندین سنکا لبس [illegible]

31 a

ویدی چو اول عالمه سالدیم نظر ؛ بو کوب ماهینک سبندا دور مختصر ؛

بس بو جهان ضبطیغه قویماق قدم ؛ همت عالیه بن ایماس لاجرم ؛

اوسببدین بولوبان منفعل ؛ اونشو خجالت تین اولوب مین خجل

دیدی ارسطو که زهی فکر تینک ؛ مو[illegible] الیه عالم ارا همتینک

اوسوسوزو نکه ایوق ایرو هیچ ریب ؛ قصه هم سینه دین ایرور موندا عیب

لیک توک کیم مونکا مردینک نظام ؛ ایلا [illegible] اشیدایم تمام ؛

یا تو جهان بولسه مسخر سنکا ؛ بولغای [illegible] سنکا

چونکه ارسطو انکا عرض ای سند ؛ [illegible] سکندر غه بو سوز لار [illegible]

تابی تسلی سوزیدین شادین ؛ دیدی ارسطو غه بسی آفرین ؛

باغلادی عالمنی الورغه کمر ؛ الدی جهان مملکتی سربسر ؛

یوق بو جهان ایکی جهان مملکتی ؛ [illegible] جهان ملکینی جان ملکینی

ساقی کتور کیل منکا اول جام جم ؛ تا [illegible] قدح دمبدم

جام ویجای کوز کوسه اسکندری ؛ کوز کو ایکان [illegible] منظری

32 b

اوت سالسان اول طمع خام انکا ⁂ جمع بولوب برچه بدنام انکا ⁂
شاه قیلیب اول اراده سام لی ⁂ برهم اوروب کشور اسلام فی ⁂
کفراوتی منینک شعله سینی متراتیب ظلم و ستم تیغینی خونریز اتیب
بیوه و بیچاره نی نالان قیلیب جمع کونکل لارنی پریشان قیلیب
سال نی ممالک لحد ارسیتیزه ⁂ بولدی بسی طالب جنک وستیز
چون بو خبر تی منکا بی درنک مهد الحمد ا ایلادیم اسباب جنک
باغلادیم اول حرب اوچون بیلی چست قوتوم و قیلدیم سفر عزمین درست
برنچه کون یول غم اسرام ایلادیم حطه کابلنی مقام ایلادیم ⁂
خطه و بیمای روضه خلد برین خوب لاری باری جه آشوب دین
هر ساری یوز خوب بولوب جلوه کر جان و کونکول وقف بولوب باغلابکر
اول بریسی خسرو ملک جمال ⁂ کیم قاشی و الیغه قدیم بولدی دال
باشتین آیاق قامتی آشوب دین چهره سی اناق که کل آتشین ⁂

32 a

کرو وق ایسه تاج ملمع کهر ⁂ یلدا واثی حبث مرصع کمر ⁂
تاج ایرور خاک منب لیق ⁂ اول سپرلسی دونکر منب لیق
لعل و زری کیم انکا درخورد ایرور اشک جکر کون ورخ زرد ایرور
کیم که تیلاب کنج نی پیدا قیلور رنج بیکار کنج نمت قیلور
پایه همت بی بلند ایلاکیل رشته جانینک نی کمند ایلاکیل
چونکه او شال پایه نی قیلدینک بلند کنکره عرش قوسالغیل کمند
سیدرا او شال شاغ فرخنده فر ⁂ بر ایکی سوز دیدی عجب مختصر ⁂
ایرکشیکا همت اکر توش بولور ⁂ کوکنی نالا شقوچی اکر قوش بولور
ایرکیشکا همت اکر بولسه یار ⁂ عاقبت الامر اوین نا باره ⁂
قیلغیل و مقصود قیلغیل طلب ⁂ چونکه بیمپر سوزی دورین طلب ⁂

حقیقتی خراسان ساریدین اعزواب خام طمع ایلاب انی خند باره ⁂

33 b

نوای بی نوائی ساز کردن — سر و بیخودی آغاز کردن

ز جان و دل فغان و آه برداشت — ز سینه ناله جان کاه برداشت

بمژگان گوهر سیراب می سفت — باه و ناله و فریاد می گفت

که وا ویلا ز درد دوری تو — فغان از محنت مهجوری تو

تا چه ساز د جهان بی سر و تن — غافل از مکر آسمان کهن

رفت کارم ز دست و بشکسته کار — نیست کارم بغیر ناله زار

نی نهیر وصال یار مرا — نی خبر از رخش قرار مرا

نی ز نخل امید من ثمری — نی ز تخم نشاط و عیش بری

نکشاید دلم ز باغ و بهار — نیست مقصود من زمین جمله نگار

33 a

اولکی سیپرسی جان وکونکولم طبیب — اسره دو لادیر واغی دلفریب

هر سار بغه زلف کندین آچیب — صحفه کافور غه عنبر ساچیب

اول پریسی نشاء لیق ایلاب بس — جلوه پر سار لغه قیلور نفس

چونکه کلالار غه بولوب عکس سار — شیلغی غه هم بوق اولوب اعتبار

اول پری کیم مقصد و مقصود ایدی — بارچه زبان لار غه بو سودا ایدی

سبزه خطی جیقتان لوز یدین — بیلکلور ور ایردی یلی لوز و زیدین

اول پرسی اسره و حیالیق سکیت — لطف و کرم پرله صفا لیق سکیت

اول منیری که تیوزه کاش ایدی — اول ازاد لیق ایدی و باش ایدی

کوکسه مرا ملحبین اورامی باش لار — جان و کونکول دین اقریب یا شلار

سخن پرداز این شیرین حکایت — چنین کرد از کهن پیران روایت

زلیخا کز مه کنعان جدا ماند — چه شبهای دوری مبتلا ماند

34 b

همه جسم شده ابرویت ؛ | لاله خونین جگری از رویت ؛
گل ز دست تو گریبان زده چاک | بی نوا ناخته خود را بر خاک ؛
غنچه از غصه فرو خون شده ؛ | از درون آتش دل واد برون
سوی سبزه نگهت افتادست | سبزه بر خاک رهت افتادست
بلبل از شوق تو نالان در باغ | هر دم انداخته افغان در باغ ؛
ما که از شوق تو واعی داریم ؛ | از همه بر فراغی داریم ؛

بیا ساقی آن می که جان پرورست | که جان حزین مرا در خواست
بمن ده که دوران بکین منست | پی قصد جان حزین منست
بیا ساقی آن جام گیتی نمای | که محنت زد الست عشرت فزای
بمن ده که گوهر فشان دست | که پیمانه عمر خواهد شکست

35 b

بیا ساقی آن می که خاصی دهد ؛ | ز دین و عقبی خلاصی دهد ؛
بمن ده که این شب بماند چراغ | بود مستی او ز باید چراغ ؛
بیا ساقی آن آب حیوان بیار ؛ | که ایام عیش است و فصل بهار
بمن ده که دور جوانی گذشت | زمان جوانی ارغوانی گذشت ؛
بمن ده که دوران غلام منست | مغنی و مطرب بکام منست

ای صبا در تب کز ایت یار بیاری | مهربان یار وفادار بساری
آستانیمن ادب وجهان عرض آیت | سر لب فکر و خیالم عرض آیت
دیکیل اولدم که یوزه کمی کوردوم | هر دین لاف محبت اوردوم
سر قاجان طلعتیک آهنک خسرو یک | اوت تو تامثی منکاسیلو رویک
هر ذره خنجره لارینی تیزلایاب | یوز بلا جانیمه انگیز ایلاب ؛

34 a

کوزلارینک نرکس بدست استیک   سینی عشقینک بولیب الست استیک
چون باشیم بولدی سینک خاک رهینک   اوزکاکم توشتی لوجابت بکهینک
مین لیبی طابرامیب عجز و نیاز   ایلادینک نازبیله عربدسازه
عشوه غه غارت دین اوزکا نیک   غمزه غه شتین کیبن اوزکا نیک
زلفی لوزکا پرشان قلدسک   صبح عیشیمی شبستان قلدینک
وسه دین بولدی قاشینک توس مثال   یا ایر در آی باشیدا اکوکته بلال
قویدی بان خال لب مسکون غه   اورتادینک داغ ول پرخون غه
لب شیرین که شکر ریز استینک   اول شکرغه سینی پرویز استینک
بربیاس تان مثالیکه خرام   ایلادینک کوز ایله کونکلوده اعکام
چکتینک ایکی کوز یکاسرمهٔ ناز   عقل غه باپ قیلب پردهٔ راز
جلوهٔ حسن بولوب غمازیم   پرده دین تاشقاری توشتی رازیم

36 b

شهرهٔ شهر بولوب مجنون وار   سینی دیب ترک قیلیب یار و دیار
مهر دیله شهرهٔ آفاق اولدوم   مهر و بیک عشق اوتیدین طاق اولدوم
اوزلوکه دین جو مجبر وبیلد بیک   اسرو لا لعقیل ونجو ونبیله بیک
وصل منکا بهره سینی تا سینک   شکرین لب لی نشکر زیر استینک
ومبیدم نوش قیلیب جام وصال   اوزلوکه دین بو نوبان فارغ بال
حسن او حیوه نظر و اقیله یم   مهر انور لی تماشا قیلدیم
فلک اذین که کج اولمیس روشی   مهر طالع غه غروب ولدی الیشی
وصل صبحی قیلیب شام منکا   سالدی یوز غصه لی ناکام منکا
حاتیمعله سالیب آه و فغان   کوزلاریم بولدی لیبی قطره فشان
آشنا لار دین اولوب بیکانه   شهر وکوی ایچره اولوب افسانه
عقل و هوش و خردیم قیلدی فراز   قالمادی جانیم ارا صبر و قرار

35 a

اول وآخرنا بری یکسان اولوب ظاهر و باطن باری رحمان اولوب

کیلدی اوشال لمحه دا زاز الشتیب زمزمهٔ ناز و نیاز الشتیب

نور ایدی اول پیکر خاکی نسب جسم ایله بار سا واغی نی عجب

اوشبو سبب تن کیم ایدی اوحباب جسمی ایماس ایردی قویاشقه حجاب

کورکه نچوک لطف وانوز بصر اینی فلک سوفیدین ایلار گذر

چونکه سکندر شه عالی گهر قیلدی جهان اغالی عزم سفر

مرکون ایدی بحر تفکرارا بحر تفکر و التحیر ارا

دیدی ارسطو کوروبان اوحال ای شه فرخ رخ فرخنده فال

ایورولادو چرخ مراد نیک ایله تابتی نظام ایلاری دادنیک ایله

هرنی جهان الحمد ابار دو دهوس بارچه سیغه بار سنکا دست رس

بخت ایله طالع لولوماس باونیک قیصر وفغفور دور ورجا کرنیک

بارچه ایسینکدا بو ایرور سله حال بس نی اکیلن باعث رنج وملال

36 a

مرکبی یول علیغه قویدی قدم مسجد اقصی غه یتیب اوشبو دم

بارچه نبی لارغه بولوب پیشوا ایلادیلار بارچه انکا اقتدا

اندین اوتیب قصد سپهر بلند مقتدیدین بولدی قمر بهره مند

یوز یولی منک توفراغیدین تیلدی داغ کیم بیرا وز اوچه بار وتی چراغ

پایه پایه بارب اول پادشاه مقتدیدین بهره تاپیب هر ماه

قطع ایتی گنبد افلاک اوتیب سایهٔ طوبی بی شرفناک ایتیب

قویدی بیلک پایه غه اندین قدم هرکی عاجزلیغیدین اوردی دم

عرش لولیدا اولوبان فرش راه اندا خرام ایلابان اول پادشاه

میل قیلیب عالم بالا ساری بارکه حضرت اعلی ساری

خرقهٔ تن جان تیغه چاک اولوب جلوه دا بی عرصهٔ لولاک اولوب

باردی اوشال برداکه یوق ایدی نی ازایدی اندا ونی نوق ایدی

یوق ایدی مرحله زماندین نشان هیچ مکان یوق ایدی جز لامکان

الحق حیرت تن مهری قالمابین بوتورت سبب من اثری قالمامین

37 a

باردی ورقیدین بولدی بر تیک کیبی شکل / گرچه الیفدین روان بولغای ایکیم آسمان ایردی
وه که خوناب بولوب کوز یولیدین بولدی روان / غنچه دیک اول که بورون نه بهجتی قان ایردی
آه تیلای نفسلای چاره‌لی کیم دین ایشاوی / قانی اول بار که دردیمه درمان ایردی
قیلامین برنسنی سهم تیدین کوکسوم چاک / قرا تو فراق قه کیرب توتجوا وشال [illegible]

وه که دوران به سدا اولی بنیاد ایتی / دو حسن ساقی کوزنیل کی نی بیداد ایتی
خان و مانیمنی بوزوب قیلدی حیاتیمنی آلیب / حاصل عمر کرا انمایه نی برباد ایتی
عیش و عشرت نی قیلیب بی مشقت مل / غم و محنت قه مینی بیرولی مهنا ایتی
شادلیق کلبه سینی خانه ماتم قیلدی / بیت عشرت نی بوزوب غم دین آباد ایتی
تیره شامیدا اولوس اولتایی احوالیمغه / قیلیب کوزنی نگاهم کی فغان حیکتی و فریاد ایتی
سرو قدینی قیلیب سایه کیبی پرالیست / سرو و شمشاد تماشاسیدین آزاد ایتی

38 a

هجرنی فرقت قیلدی منگا بوزان فلک / قیلدی مین هم قیلامین برنی کوز اویتی
آه کیم فرقتیدین بولدی باشیم کوب مشکل / باخلامین اسدی اینکی کیمه مین هم مشکل

وه که ایام بولوب کوزکا قارانقو سنسیز / کوزلاریم دین اوچادور کیچه لار اویقو سنسیز
تیره یر آلتیدا آبا لغوزنی کیمن خانلیغیک باری / منگا بیرا و ذره چه جان بولدی قارانقو سنسیز
اولماغین وه که اولومدین بتر احوالیم بار / آه کیم صعب ازتادور حالیم اسروسین سنسیز
هر طرف کیم که آزا تیشام ایلیم دغی اوچون / غم و محنت کیلادور الیمه اوتروسی سنسیز
توتوب ایلکیمنی حکیمت وصل ساری رهبر لول / کیم بلا کیتی مینی محنت و قایغوسی سنسیز
غنچه میکان دور و گل تانک توکان گل دوزا / باغ و گلشن نی هوس قیلیسا بولور هوس سنسیز
سن بن که وصل الحچره فراقت بیلا خو قیلمیش مین / غم و محنت قه نیچوک بلا کامین خو سین سنسیز
غم هجرانینک ارا سرو بیان حالیم بار / کاشکی کیلسانک کورساتک که احوالیم بار

37 a

قیلما [illegible] طمع مهر وفا [illegible] | کیم جفا [illegible] مهری [illegible] ایلا مادی
قالیبی دولت [illegible] | کیم [illegible] ایلا مادی
قالیبی بر طرف [illegible] جان [illegible] | کیم [illegible] تیغ جفا [illegible] ایلا مادی
قالیبی بر سرو [illegible] روضه [illegible] | کیم فراقی [illegible] ایلا مادی
قالیبی گل [illegible] گلشن [illegible] | کیم حوادث [illegible] فنا ایلا مادی
ساقی دوران [illegible] هلال [illegible] | ای خوش اول کیم [illegible] ایلا مادی
کامران [illegible] جام اجل [illegible] ساقی | [illegible]

نوبهار اولسه [illegible] یاد ایلامانک | سرو قد لاله عذار [illegible] یاد ایلامانک
لاله [illegible] | [illegible] یاد ایلامانک
جلوه گر بولسه گل [illegible] هزار | [illegible] یاد ایلامانک

38 a

ای فلک ایت کیم اول یار وفادار قانی | سر نهان [illegible] محرم اسرار قانی
ای کوز [illegible] | [illegible] اوچون دولت دیدار قانی
ای کونکول [illegible] | [illegible] آزار قانی
[illegible] | [illegible] خار قانی
باغ [illegible] | [illegible] گلزار قانی
بلبل زار [illegible] | گلشن وصل [illegible] اول گل رخسار قانی
[illegible] عمر وفا قیلمادی [illegible] | [illegible] یار وفادار قانی
[illegible] | [illegible]

گرچه دوران [illegible] مهر وفا ایلا مادی | [illegible] جفا ایلا مادی

39 b

الطالبین خدمت‌لاریدا ایبارکان عنایت‌نامه‌اکیم سوروب ذرّه کردار مشیمی
کوکلکا تیکوروب بر دمکیم کوز مردمکیغه سورتوب باشیم تارکیغه قولوب

چون فتح ایتیم عنایت‌نامه‌سیکیزنی ؛ کوروب ایدا رقوم جامیکیزنی
هر خطی مینک سوردین خطی روی سرب هر حرفی سیک عکسه دین زری کونکول مراتیبه
پرتو سالدی اول عنایت نامه گرامی دین وسلام نامه نامی دین ؛
اگرچه لطفونک اولدی سرکا معلوم ؛ ولیکن بولمادی مضمونی مفهوم
هیچون کیم ادا بو الفاظ مرقوم ایردی کیم تحیه تحبیر و تقریر قیلیب‌ام کونکلوم الکیدیب
ذوق مسّ شمه الماید ورمین مونی هم بیله دورمین کیم سیزنینک‌ملای سیزلیه توقّع اولکیم
همیشه عنایت مضمون منظور بیلیب محزون کونکولنی مسرور قیلیب مراعنایت نامه
بیله ساعیهای اسیرکیم عین عنایت ظاهر لوب باعث غایت انبساط بولغای

تمت — کتبه فضل الباری کاتب [illegible] — تمت

[illegible]

کذا اصلحنا فی الاصل . تمت دیوان حضرت الاعلی حفظه الله تعالی من الآفات والبلایا حرّره العبد الضعیف محمود بن آتش الشبانی الهروی علی وجه الاستعجال تمت

39 a

دوستلار باغ ایله گلشن‌غه کلهٔ ایلاماسنکر ؛ یارکوییدا که ایمنی مینک یاد ایلانک
دمبدم وصل تیلاب قالماسا طاقت‌کا ؛ قالماغان صبر و قرارینی مینک یاد ایلانک
بار چون یار وصالیدا آنابار سیز نهار ؛ صحبت وصلیدا ایار مینی مسکین یاد ایلانک
اوز کوب بولسه غنیمت بیلیبکز وصل کونین ؛ یار سیز نوبت تارمینی مغنیک یاد ایلانک

دعاکیم والی اولدی طرّه حور ؛ بیاضی والی اینیک مشک ایچره کافور ؛
ایرو جبینی لعینه چشمه حور ؛ عدالت روضه‌سی ایدین مستور ؛
الف بار و ورشال نخل طوبی ؛ توباکیم جیکتی قدین ادا حور ؛

پادشاه آستانه‌غه مینک روبرو رفیع شان بوسانفه توفیقینا اولوب مکشوف
همه عالم آرای اولیکم حضرت خواجه ادام الله تعالی ظلال ارشاد علی مفارق

40 b

دیوان میرزا کامران

فارسی

منقول از نسخۂ خطی

موجودہ

کتابخانہ مولوی خدابخش خان مرحوم (پٹنہ)

مع

مقدمہ

از

محمد محفوظ الحق ام اے

لکچرار پریسیڈنسی کالج کلکتہ

دیوانِ میرزا کامران

(فارسی)

منقول از نسخۂ خطی،

موجودہ

کتابخانہ مولوی خدابخش خان، مرحوم (پٹنہ)

مع

مقدمہ

از

محمد محفوظ الحق، ایم اے

لکچرار، پریسیڈنسی کالج، کلکتہ

باہتمام مولوی مسعود علی ندوی

مطبوعہ معارف پریس اعظم گڈھ

مقدمہ

محمد محفوظ الحق ایم اے

ف۔ادب ۱/۲ ۳۵

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہید

مُغل، منگول مین یعنی مغربی ودکھنی چین کے رہنے والے اور ایشیائی شمالی ترکستان کے بہادر فرمانروا، امیر تیمور (صاحبقران) کے دم سے یہ قوم بلند نام اور اس کے پرپوتے بابر کے قدم سے یہ زمین (ہند) فلک مقام ہوئی، اس ذکر مین کیا خوب کہا گیا ہے کہ:۔

"یہ وہی مغل ہین جو اس باغ ہند کے آخری باغبان کہلائے اور جنکی دل فریبیون نے اسے گلزار بنایا اور تین سو برس کی عرق ریزیون کے بعد جنکے اقبال کی ہیجا پاسی کے میدان مین نذر خزان ہوگئی!"[1]

اس خاندان کی تاریخ کا دلچسپ وقابل غور باب اس کا وہ ادب ہے جو سلطنت کی طرح ہر زمانہ اور اس کے ہر تاجدار کے عہد مین بڑھتا اور شگفتہ رہا، از اوّل تا آخر یعنی امیر سے لیکر ظفر شاہ تک دیکھ جاؤ ہر وقت مین اسکی بہار تازہ پاؤ گے اور یہ فخر وامتیاز ہے جس کا جواب کوئی اور حکمران خاندان کسی وقت نہ دے سکا، بابر اس گھر کا گوہر شب چراغ ہے، اسکی منثور وگوناگون

---

[1] داستان اردو از نواب سید نصیر حسین خان صاحب خیال،

زندگی کی تصویر ہمارے ایک مشہور اہل قلم نے اپنے خاص رنگ مین ایک جگہ یون اتاری ہے

"بابر تلوار ہی کا دھنی نہین، بلکہ قلم و زبان کا دھنی بھی تھا، ادب و شاعری اس کی فطرت
مین تھی، جب اسے دیس نکالا ہوا اور تاشقند پہنچا تو وہان شعر و سخن ہی اسکے دو بہترین
مصاحب تھے کوہ و بیابان مین تیر و تفنگ چلاتا اور آب روان کے کنارے بیٹھ کر غزلون
سے جی بہلاتا اور عالم سرور مین کہتا، کہ ؎

نوروز و نو بہار و مئی دلربا خوش است

بابر بعیش کوش کہ عالم دوبارہ نیست[1]"

کامران اسی بدخشان امارت کا ایک لعل شب تاب اور اسی خاندان شرافت کا ایک
گوہر نایاب اور اپنی اصالت مین ہمایون کا جواب تھا، مگر افسوس کہ ان نگینون کے مقابلے نے
ایک کے جوہر قابلیت کو اتنا بیرنگ بنوادیا کہ اب اس کا شفاف چہرہ بھی نظر نہین آتا، اس وقت
کے نقاش ہمایونی و اکبری ہین، انھین اپنے دربار کے مرقع مین کامران کی صورت ہی نظر نہین آئی
اس لیئے اس کے صحیح و مسلسل حالات اتنے کمیاب ہین کہ انھین سامنے رکھکر اسکی درست
شبیہ اتاری نہین جاسکتی جو مسالہ میسر ہوا اسی سے رنگ بھرتا اور ؎

تصور مین تصویر جان کھینچتا ہون!

یہ ناچیز تحفہ احباب نذر دوستان کرتا مگر خوب سمجھتا ہون۔ کہ ؎

دعوت احباب بذیشان میکنم   مورم و کار بہ سلیمان می کنم

---

[1] داستان اردو از نواب سید نصیر حسین خان صاحب، خیال،

۱- میرزا کامران کی پیدائش

اور

ابتدائی حالات

بابر نے بھی حسب دستور کئی عقد کیے، اس وقت یہ وصلتیں بیشتر سیاسی ہوتی تھیں، کسی نامور و قوی جرگہ سے ایسا رشتہ قائم کر لینا اور اس قبیلہ کا داماد بن جانا اپنی پشتی پر ایک قوم کا لے لینا تھا، بابر جوانی میں نہایت پراگندہ و منتشر اور اپنے علاقہ کی پہاڑیوں میں سرگرداں رہا ہے، ترکی و ترکمانی قبائل سے ارتباط اور انکی کمک کا خیال اسے فطری تھا، قبیلۂ بیگ چیک اتراک اور سرجنگ و سرجنگ تھا، یہاں اس نے گلرخ سے (۹۱۰ھ میں) عقد کیا[1]، اس بیگم سے کئی اولاد ہوئی، شاہرخ و گلعذار جلد مرجھا گئیں اور احمد بھی نارس ہی رہا، مگر گلرخ کے یہ دونوں نہال، کامران و عسکری، البتہ جوان و بارآور ہوئے،

تزک کی تحریر چند سال بند رہی اور وہی زمانہ بابر کے اس عقد اور کامران کی پیدائش کا ہے، اس لئے اس میں انکی تاریخ ولادت نہیں ملتی، مگر اور واقعات سے معلوم ہوتا ہے کہ

---

[1] مسٹر بیورج نے بابرنامہ (کے انگریزی ترجمہ) میں گلرخ بیگم کے تاریخ عقد پر محققانہ بحث کی ہے، ملاحظہ ہو بابرنامہ (انگریزی) ص ۷۱۱-۷۱۲، مزید تفصیل کیلئے ملاحظہ ہو ہمایوں نامہ (گلبدن بیگم) ص ۲۳۳، و تاریخ رشیدی (مرزا حیدر دوغلات) ترجمہ انگریزی از الیس راس، ص ۱۰۰، ۱۲۴، ۱۹۷، ۳۹۵ وغیرہ

اس عقد کے سال رواں (۹۱۵ھ) مین یا اس کے دوسرے برس کامران پیدا ہوا[1]،

اس شہزادے کی نوعمری کے دلچسپ حالات بھی نہین ملتے۔ ہان ضمناً دوسرے واقعات

جابجا تحریر ہین۔ جیسے[2]:

"حضرت بادشاہ کابل را بناصر میرزا دادہ خود واہل وعیال و فرزندان کہ ہمایون بادشاہ

۔۔۔ و میرزا کامران باشند ہمراہ گرفتہ متوجہ سمرقند شدند۔۔۔۔"

اس سے معلوم ہوا کہ کامران وہ عزیز تھا جسے بابر اپنے ساتھ رکھتا تھا۔

اسی طرح ۹۱۲ھ کے واقعات مین ذکر ہے کہ جب بابر کابل کو لوٹا تو حسب داب شاہی

کامران وہمایون دونون شہزادے بادشاہ کا استقبال کرکے اُسے شہر تک لائے۔ اس ایک

واقعہ سے اتنا سمجھ لو کہ بابر کی نظر مین کامران وہمایون دو نہ تھے۔ کامران پانچ برس کا ہے لیکن

اسی وقت اسے اُسے آداب سکھائے، اور اس کے مراتب قائم کئے گئے[3]۔

پھر وہ اپنے خاندانی ہنر مین بھی تیار کیا جاتا ہے۔ بابرنامہ مین حکایت ہے کہ

چار باغ مین وہ بادشاہ کے ہمرکاب شکار پہ جاتا اور وہان تیراندازی کے جوہر دکھاتا ہے[4]۔

یعنی وہ نرا شہزادہ نہین بلکہ سپاہی زادہ بھی بنایا گیا۔

یہ مراتب طے ہو لیتے ہین تو اسے حکمرانی بتائی جاتی ہے۔ اکبرنامہ شاہد ہے کہ ۹۲۳ھ مین

(جبکہ نوجوان تھا) کامران کو ولایت کابل وقندھار کی ایالت سپرد کی گئی[5]۔

۱؎ بابرنامہ (ترجمہ مسز بیورج) (ضمیمہ ج) صفحہ ۳۰ ۔ ۲؎ ہمایون نامہ صفحہ ۹ ۔ ۳؎ بابرنامہ (۹۱۲ھ کے

واقعات کے ضمن مین) صفحہ ۱۹۵ ۔ ۴؎ صفحہ ۱۹۲ ۔ ۵؎ اکبرنامہ (جلد اول) صفحہ ۹۳

اور اس کے دو سال بعد،

ملتان بھی اسے مرحمت ہوا،[1]

مگر معلوم ہوتا ہے کہ وہ بیشتر زیادہ تر کابلستان ہی کے جنگلوں میں رہا اور ملتان کی آبادی سے ہمیشہ پرے دکھائی دیا۔[2]

۲- میرزا کامران کی تعلیم و تربیت

میرزا کی تعلیم و تربیت کے متعلق تزک میں کوئی مستقل بیان موجود نہیں مگر مسز بیورج لکھتی ہیں[3] کہ بابر نے اپنی مثنوی مُبین نام کامران کی تعلیم کی غرض سے لکھی تھی، بابر نامہ اور اکبر نامہ میں گو مُبین کا ذکر ہے لیکن ان میں کہیں یہ بیان میری نظر سے نہیں گذرا۔ ممکن ہے کہ انھیں اسکی کوئی سند ملی ہو اور وہ اسے معتبر سمجھیں،

اب اس مُبین[4] کے متعلق کچھ کہنا چاہتا ہوں۔ یہ ایک ترکی مثنوی دو ہزار شعروں کی

---

[1] عبدالباقی نہاوندی مؤلف مآثر رحیمی لکھتا ہو: میرزا شاہ حسین عریضہ فرستادہ ملتان را پیشکش نمود، فردوس مکانی ملتان را بمیرزا کامران مرحمت فرمودند" (مآثر رحیمی جلد دوم صفحہ ۳۰۳) [2] اس موضوع پر مسز بیورج نے طویل بحث کی ہو ملاحظہ ہو بابر نامہ صفحہ ۶۰۹ ۔ [3] بابر نامہ انگریزی ضمیمہ مؤلفہ مسز بیورج (صفحہ ۴۳۷)، [4] مسز بیورج اس مثنوی کا نام مُبین بتاتی ہیں۔ لیکن ان کے شوہر مسٹر بیورج (اکبر نامہ کے حواشی میں) اس کا نام مبیّن (مع تشدید) اور اسکی شرح کا نام مُبیّن لکھتے ہیں۔ ہم نے مسز بیورج کو ان مختلف بیانات کے متعلق ایک خط لکھا لیکن وہ اس گتھی کو سلجھا نہ سکے اور پیرانہ سالی اور کتابوں کی عدم موجودگی کا عذر پیش کیا۔ **

** اس نوٹ کی کتابت کے بعد میری نظر منتخب التواریخ (جلد ۱ صفحہ ۳۴۳) پر پڑی [illegible]

اس کا موضوع مذہبی ہے مؤلف نفائس المآثر اس کا نام فقہ مبین بتاتا ہے اور ڈاکٹر اسپرنگر اس کو فقہ بابری بھی کہتے ہیں[1]،

بابر اپنے تزک میں لکھتا ہے[2]:-

"اس کتاب (یعنی مبین) کی تالیف سے پہلے جو میرے دماغ میں آتا تھا اس کو وقتاً فوقتاً نظم کر دیتا تھا، اس کا مطلق خیال نہ کرتا تھا کہ وہ باتیں موزوں ہیں یا ناموزوں اور سنجیدہ ہیں یا غیر سنجیدہ اور نہ اس کا لحاظ رکھتا کہ وہ بے معنی ہیں یا بامعنی، لیکن جن دنوں مبین کی نظم میں مشغول تھا تو عقل ناقص نے دل پر شور کو یہ بات سمجھائی کہ وہ زبان جو معارف کا گنجینہ ہو اس کو مزخرفات میں صرف کرنا کیا؟ اور مزید افسوس یہ کہ وہ ادب جو حقائق عالیہ کا منبع ہو وہ خیالات فاسدہ کا مرکز بنا دیا جائے! پھر میں نے اسی دن لغویات سے احتراز کیا ...."

اس بیان سے مبین کے موضوع کے متعلق کوئی خاص بات معلوم نہیں ہوتی، مگر صرف اتنا کہ یہ مثنوی اخلاقی و مذہبی ہے، بابر اپنی اس مثنوی کا بے حد دلدادہ نظر آتا ہے کیونکہ اس کے اشعار بار بار وہ بابر نامہ میں نقل کرتا اور خوش ہوتا ہے، اس کے خاتمہ کا یہ شعر مسز بیورج نے یوں نقل کیا ہے[3]،

---

[1] مشہور جرمن رسالہ زڈی ایم جی Z.D.M.G. بابت ۱۸۶۳ء (صفحہ ۸۰) میں ڈاکٹر اسپرنگر کا ایک نوٹ اس مثنوی کی شائع ہوا ہے جس میں وہ لکھتے ہیں: "تزک کے لکھنے سے پہلے بابر نے اپنی مادری زبان میں ایک کتاب فقہ بابری نام لکھی تھی جس کا سن تالیف ۹۲۸ھ ہے، اور جس میں دو ہزار شعر ہیں ...."

[2] بابر نامہ (ترجمہ مسز بیورج) صفحہ ۴۴۹، مندرجہ بالا عبارت انگریزی سے (بقدر) تصرف ترجمہ کی گئی ہے،

[3] ایضاً صفحہ ۶۳۰،

چو بیان قیل دیم انداشریجات　　　نی عجب گر مبین دیدیم آ ست

ابوالفضل اپنے اکبرنامہ مین اس مثنوی کی یون تعریف کرتا ہے:[1]

"کتاب مثنوی کہ مبین نام دارد تصنیفی است مشہور و نزد زبان دانان این صنعت بغز تحسین مذکور ....."

اگر یہ مثنوی واقعی کامران کی تعلیم کے لیے تصنیف ہوئی تو وہ مذہب و اخلاق سے بے بہرہ نہ رہا ہوگا، غالباً یہ بہت ادق تھی کیونکہ خود بابر کے زمانہ ہی مین اسکی شرح لکھی گئی اور اس کے ندیم شیخ زین الدین خوافی وفائی تخلص[3] نے یہ خدمت انجام دی جسکا ذکر تاریخون اور تذکرون مین چلا آتا ہے۔

یہ مثنوی تو خاص طور پر کامران کے لیے لکھی گئی مگر بابر اپنی اور تالیفات بھی اپنے بیٹے کو بھیجتا رہا، ۹۳۵ھ کے واقعات سے معلوم ہوتا ہے کہ بادشاہ نے اپنا رسالہ والدیہ[4] اور دورہ

---

[1] اکبرنامہ جلد اول) صفحہ ۱۳۰ [2] اس مثنوی کا نصف حصہ بریزن ار (BERESINE) نے اپنے کرستومیتی ترکی ار (CHRESTOMATHIE TURQUE) میں (۱۸۵۷ء مین) بمقام قازان شائع کیا تھا [3] شیخ زین الدین خوافی کو نظم مین خاصی مہارت تھی۔ بدایونی کا بیان ہے، (منتخب التواریخ جلد اول صفحہ ۳۴۱): صاحب کمالات صوری و معنوی است ... او تاریخی نوشتہ مشتمل بر احوال ہندوستان و شرح خواب آن ...... وفاتش در حدود چہار و سی و نہ صد (۹۴۰) بود و در عمارت کہ خود ساختہ مدفون است۔ [4] والدیہ رسالہ خواجہ عبید اللہ احرار (متوفی ۸۹۵ھ) کے ایک رسالہ کا منظوم ترکی ترجمہ ہے بابر نے اسکو اپنی علالت کے زمانہ مین نظم کیا تھا اور بقول اس کے یہ رسالہ جامی کی تحفۃ الابرار کی بحر مین ہے

اشعار جو اس نے ہندوستان میں کہے تھے اور اپنے نو ایجاد خط بابری[۳] کا نمونہ بھی کامران کو بھیجا تھا[۴]،

بابر نے اپنی تزک کا ایک نسخہ بھی کامران کو عنایت کیا تھا جسے وہ جان کے برابر رکھتا تھا، یہ نسخہ [illegible] کے بعد ڈاکٹر کہر[۵] کے ہاتھ لگا اور انھوں نے لاطینی میں اس کا ترجمہ شائع کیا

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۷) یعنی رمل مسدس مخبون محذوف، خواجہ عبید اللہ کا رسالہ نایاب ہے لیکن اس کا ترکی ترجمہ دیوان بابر کے اس نایاب نسخہ میں موجود ہے جو ریاست رامپور کے کتبخانہ میں محفوظ ہے، بابر نے اس رسالہ کا ترجمہ ۲۹ صفر ۹۳۵ھ کو شروع کیا اور کوئی چودہ دن بعد یعنی ۱۳ ربیع الاول کو ختم کیا،

[۲] یہ کہنا مشکل ہے کہ بابر کے ہندوستان میں نظم کیے ہوئے اشعار کون کون سے ہیں لیکن قرین قیاس یہ ہے کہ وہ اشعار اس "دیوان" میں موجود ہیں جسکا نادر نسخہ رامپور کے سرکاری کتب خانہ میں ہے کیونکہ اس دیوان کا سنہ کتابت ۱۰ ربیع الآخر ۹۳۵ھ ہے اور اسی کے چند ہفتہ بعد بابر اپنی تزک میں لکھتا ہے کہ ہم نے اپنے ہندوستان میں کہے ہوئے اشعار کا مجموعہ کامران و ہمایوں کے پاس بھیجا (بابرنامہ نسخہ ترکی مطبوعہ لندن ورق [illegible]) اس کی تائید اس سے بھی ہوتی ہے کہ دیوان مذکور میں ایک اردو کا شعر بھی موجود ہے، اسلئے یہ کلام ہندوستان آنے کے بعد کا معلوم ہوتا ہے، وہ شعر حسب ذیل ہے، مجکا نہ ہوا کچھ ہوس مانک موتی، فقرا اہلغہ بس بولغوسیدور پانی و روتی،

[۳] بابر نے یہ خط ۹۱۰ھ میں ایجاد کیا تھا، (ملاحظہ ہو بابرنامہ ترکی، ورق ۱۴۴ ب) بدایونی کا بیان ہے (منتخب التواریخ جلد سوم صفحہ ۲۹۰) کہ اس نے اس خط میں قرآن مجید نقل کر کے مکہ معظمہ روانہ کیا تھا، مگر اب یہ خط مفقود ہو چکا ہے، بابرنامہ (ورق ۱۷۹) سے پتا اور یہ ملتا ہے کہ ۹۳۲ھ میں قاضی اختیار نے اس خط کے اصول دریافت کر کے اسکی نقل کی تھی، اور بقول مسز بیورج یہ قاضی اختیار وہی خواجہ اختیار ہے جسکا ذکر آئین اکبری میں سلطان حسین مرزا کے خطاطوں میں موجود ہے،

[۴] بابر نے یہ تحائف میرزا بیگ تغائی کی معرفت بھیجے تھے، ملاحظہ ہو بابرنامہ (ترجمہ مسز بیورج) صفحہ ۶۴۲،

[۵] ڈاکٹر جارج جیکب کہر سنٹ پیٹرس برگ (موجودہ لینن گراڈ) کے اورینٹل سکول میں ترکی زبان کا مدرس تھا، اس نے [illegible] میں اس نسخہ کو نقل کیا، اور اس کا لاطینی ترجمہ شائع کیا، لیکن ڈاکٹر موصوف کو چونکہ ترکی میں مہارت نہ تھی اسلئے غلطیاں رہ گئیں، میرزا کامران کے نسخۂ بابرنامہ کے متعلق محترمہ مسز بیورج نے اپنے انگریزی دیباچہ میں مفصل حالات لکھے ہیں، اس لیے ہم نے ان کا نقل کرنا مناسب نہ سمجھا، جو حضرات دیکھنا چاہیں وہ بابرنامہ (ترجمہ انگریزی) کے صفحات (lii) (li) ملاحظہ فرمائیں،

دیوان بابر کا آخری صفحہ جس پر بابر اور شاہجہاں کے ہاتھ کی تحریریں ہیں

Colophon of *Diwan-i-Babur* in the Rampur State Library, bearing the autographs of Babur and Shahjahan.

غازان خان ایک سردار طوت کا حاکم تھا، بابر نے اس شہر کی ۹۲۳ھ میں فتح پر اس کے مشہور کتب خانہ کو بھی ملاحظہ کیا، بادشاہ لکھتا ہے[1] :-

"ہم نے غازان خان کے کتب خانہ کا معائنہ کیا جس میں چند قیمتی کتابیں بھی نظر آئیں۔۔۔

۔۔۔ ان میں سے بعض فقہ کی تھیں، لیکن اس کے ظاہر کو دیکھنے سے جو امید بندھی تھی اس سے کم درجہ کی کتابیں ملیں"

پھر لکھتا ہے[2] :-

"ان کتابوں میں سے چند تو میں نے ہمایون کے حوالہ کیں اور چند کامران کو بھیج دیں"

اس بیان سے ظاہر ہے کہ بوجہ شوق علمی ان کتابوں کا ایک اچھا حصہ کامران کو ملا، اور عجب نہیں کہ وہ فقہی کتابیں اس کے حق لگی ہوں،

یہ بیانات شاہد ہیں کہ کامران کی تعلیم و تادیب میں بابر نے اس توجہ سے کام لیا جو ایک بادشاہ پر زیب اور ایک شہزادہ کے لیے ضرور تھی،

۳۔ ہمایون کی تخت نشینی اور کامران و ہمایون کی کشمکش

بابر نے ۹۳۷ھ میں قضا کی۔ کامران اس وقت قندھار میں تھا عسکری کو وہاں

---

[1] بابرنامہ ترجمہ بیوریج [illegible] شائع کردہ [illegible] سنہ [illegible] [2] ایضاً [illegible] [3] دیباچہ ہمایون نامہ مسز بیوریج [illegible] و ایرنامہ جلد اول [illegible]،

چھوڑ کر فوراً ہندوستان آیا، اور لاہور پر[1] اس نے قبضہ کر لیا، ہمایون نے بھی مصلحتاً فرمان عطا[2] کر دیا کہ کابل قندھار اور پنجاب کامران کے پاس نام رہیں، میرزا نے اس کے شکریہ میں تحفے پیش کئے اور پھر اپنی غزلیات اور قصائد بھی نذر کرتا رہا، یہ غزل بھی اسی سلسلہ میں ہوئی[3]

حسن تو دم بدم افزون بادا
طالعت فرخ و میمون بادا

ہر غباری کہ ز راہت خیزد
نور چشم من محزون بادا

گر ز کان از رہِ سیلی آید
جای او دیدۂ مجنون بادا

ہر کہ گرد تو چو پرگار نگشت
او ازین دایرہ بیرون بادا

کامران تا کہ جہان راست بقا
خسرو دہر ہمایون بادا

مولف اکبر نامہ کا بیان ہے کہ اس غزل کے صلہ میں کامران کو حصار فیروزہ انعام ہوا[4]
تذکرہ ہفت اقلیم[5] کی روایت ہے کہ اس غزل کے علاوہ میرزا نے ذیل کی غزل بھی

---

[1] اکبر نامہ (جلد اول صفحہ ۱۲۵) میں ان واقعات کی تفصیل موجود ہے۔

[2] اس غزل کے اشعار اکبر نامہ (صفحہ ۲۲۶ و صفحہ ۱۳۶)، مآثر رحیمی (جلد اول صفحہ ۵۲۱) ہفت اقلیم (نسخہ قلمی ورق ...)، عرفات العاشقین (قلمی - ورق ۲۲۰ ب) تذکرۃ السلاطین چغتا (قلمی ورق ۱۰۲ ب) میں موجود ہیں اور پوری غزل دیوان میرزا کامران (موجودہ کتب خانہ مولوی خدا بخش خان مرحوم) کے پہلے ورق پر درج ہے۔

[3] اکبر نامہ جلد اول صفحہ ۱۳۶ (ہفت اقلیم (نسخہ قلمی موجودہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ نمبر ڈی ۲۲۰) صفحہ ۲۳۳،

[5] نسخہ قلمی موجودہ کتب خانہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ (نمبر ڈی ۲۲۰) صفحہ ۲۳۴

(جس کے آخری تین شعر اس کے "دیوان" مین موجود نہین) ہمایون کی خدمت مین بھیجی تھی

چشم بر راہ تو داریم شدا یا می چند — وقت آن شد کہ نہی جانب ما گامی چند

آنکہ ہرگز نفرستی سوی ما پیغامی چند — چہ شود گر کنم شاد بہ دشنامی چند

تا کسی میل دلم را برخت پی نبرد — دولت وصل تو خواہم و دلارامی چند

بہر صید دل ما دانۂ خال تو بس است — ہر دم از زلف منہ بر سر ما دامی چند

ما خراباتی و رندیم تو با ما منشین — حیف باشد کہ نشینی تو بہ بدنامی چند

کامران این غزل از بہ ہمایون بفرست — باشد ارسال کند سوی تو انعامی چند

یہ سلسلۂ ارادت و محبت کچھ ہی دنون جاری رہ سکا، کیونکہ پھر تو دونون بھائیون مین کشیدگی شروع ہو گئی اور اس کا خاتمہ کامران کی نابینائی پر ہوا۔ یہ جنگ اور اس کا نتیجہ بہت عبرت خیز ہے۔ اکثر مورخین کا خیال ہے کہ اس لڑائی مین ہمایون حق پر اور کامران ناحق پر تھا، لیکن حالات و واقعات صحیح طور پر پیش نہین کئے گئے۔ جوہر[1] اور بایزید[2] (جنھون نے دربار کے وقائع لکھے ہین) ہمایون کے خوان کرم کے پروردہ تھے،

[1] جوہر ہمایون کا آفتابچی تھا۔ اس نے تذکرۃ الواقعات کے نام سے عہد ہمایون کے وقائع لکھے ہین۔ اس تذکرہ کی تالیف اس نے ۹۹۵ھ مین (یعنی ہمایون کی وفات کے ۳۲ سال بعد) شروع کی۔ اس کا انگریزی ترجمہ اسٹوارٹ نے شائع کیا ہے (ملاحظہ ہو الیٹ جلد پنجم ص ۱۳۶ تا ص ۱۴۹ و فہرست مخطوطات فارسی برٹش میوزیم ص ۲۴۶)

[2] بایزید ہمایون کا [illegible] اور اکبر کا [illegible] تھا۔ جب ابوالفضل اکبرنامہ لکھنے بیٹھا تو گلبدن بیگم اور جوہر کی طرح بایزید کو بھی حکم ہوا کہ واقعات کو قلمبند کرے، چنانچہ [illegible]ھ سے [illegible]ھ (یعنی [illegible]) تک کے کل حالات اس نے ابوالفضل کے منشی کو لکھوا دیے، اور اس مجموعہ کا نام "مختصر" رکھا۔ اس کتاب کا قلمی نسخہ انڈیا آفس لائبریری (لندن) مین ہے، اور اس کا انگریزی ترجمہ (قلمی) برٹش میوزیم (لندن) مین محفوظ ہے۔ اس "مختصر" کا اقتباس جرنل آف انڈین ہسٹری (مدراس) مین شائع ہوا ہے۔

انھون نے اپنی زبان مین حق نمک ادا کیا۔ گلبدن بیگم بھی ہمایون ہی کے ساتھ رہی اسلئے
اس نے بھی اسی کا پاس کیا، رہا ابوالفضل اور اس کے معاصرین، وہ بھی ہمایون کے بیٹے
اکبر کے زلہ خوار تھے، اسلئے وہ بھی اپنے آقا کے طرفدار اور کامران سے بیزار نظر آتے اور ہر
جگہ اسے باغی، سرکش، اور دشمن دولت ابد قرین کے خطاب سے یاد فرماتے ہین، رہے
دوسرے مورخین، وہ اگلون کے مقلد ہے، مگر بدایونی ذرا غیر مقلد ہے اسکی منتخب التواریخ
مین کامران کی تعریف مین البتہ چند فقرے نظر آتے اور میرزا کی سخن سنجی و سخن فہمی کے متعلق
جستہ جستہ بیانات ملتے ہین اور بس، یہ نہین کہا جا سکتا کہ کامران بے قصور یا حق بجانب ہی
تھا، لیکن اس سے بھی انکار نہین ہو سکتا کہ وہ اتنا ملزم نہین جتنا کہ اکبری "قاضیون" اور
ان کے مریدون نے اسے ٹھہرایا ہے، اگر قصوروار کہے جا سکتے ہین تو کامران اور ہمایون دونو
وہ اسلئے کہ کابل و قندھار کامران کے قبضہ مین تھے اور یہ علاقے خود بابر نے اسے دیئے تھے
اور ہمایون نے بھی اسے بحال رکھا تھا جب ہمایون نے ہندوستان سے نکل کر کابل کو اپنا
مستقر بنانا چاہا تو کامران کو قدرتاً اندیشہ ہوا کہ ہمایون اس کے علاقہ پر قبضہ کرنا چاہتا ہے"
اسلئے مزاحم ہوا، اور گو یہ امر مروت و اخوت سے دور ہو لیکن آئین سلطنت مین ایسی مخالفت
جائز اور ناقابل گرفت ہے!

اس جملۂ معترضہ کے بعد اب سلسلۂ واقعات کو شروع کرتا ہون،

کامران جب کابل و قندھار اور پنجاب کا مالک تھا تو اس نے اپنے بھائی میرزا عسکری
کو قندھار سے بلا کر خواجہ کلان بیگ کو وہان کا حاکم مقرر کیا، اس وقت ایران کے سام میرزا

نے اس شہر پر چڑھائی کی، اور آٹھ مہینے محاصرہ کئے رہا، کامران کو خبر ہوئی تو وہ یلغار کرتا قندھار پہنچا اور قزلباشوں کو شکست[1] دیکر اس شہر پر پھر قبضہ کر لیا، مؤلف طبقات اکبری[2] نے اس فتح کی تاریخ کہی ہے

زدہ پادشہ کامران سام را

اور مولانا بیکسی[3] نے اس فتح کی تقریب میں یہ تاریخ لکھی ہے

آن دم کہ تاج و کاسۂ زر در نظر نمود ۔۔۔ در بزم رزم شکل صراحی و نقش جام

پرسیدم از خرد کہ چرا تاج زرفشان ۔۔۔ افگندہ ہمچو لالۂ احمر اندرین مقام

گفتا سپہر از پی تاریخ این مصاف ۔۔۔ افگندہ تاج زر ز شکست سپاہ سام[4]

قندھار ابھی آزاد ہوا تھا کہ شاہ اسمٰعیل صفوی نے پھر حملہ کر کے اسے لے لیا، کامران کو اطلاع ہوئی تو اس نے دوبارہ وہاں جاکر قزلباشوں کو اس طرح نکالا کہ وہ عراق کے ادھر ٹھہر نہ سکے[5]، میرزا ادھر ایرانیوں سے جنگ کر رہا اور ادھر ہمایوں پٹھانوں سے

---

[1] اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۱۲۵، [2] طبقات اکبری مؤلفہ نظام الدین بخشی (مطبوعہ نولکشور) صفحہ ۱۹۵ و منتخب التواریخ بدایونی (جلد اول صفحہ ۳۲۵)، [3] بقول مؤلف منتخب التواریخ (جلد سوم صفحہ ۱۹۲) مولانا بیکسی از غزنین بود، در شعر و رخت ہستی بربست، مندرجہ بالا تاریخ منتخب التواریخ بدایونی جلد اول صفحہ ۳۲۶ پر موجود ہے بعض نسخوں میں بیکسی کے بجائے مولانا شکیبی کا نام درج ہے،

[4] اس مصرعہ سے ۹۳۲ھ نکلتا ہے اور وہ اس طرح کہ شکست سپاہ سام کے کل اعداد ۹۴۹ ہوتے ہیں اور حرف ز کے (جو تاج زر سے) ۱۷ ہوتے ہیں، اس لیے اس عدد کو گھٹانے کے بعد کل اعداد ۹۳۲ ہوتے ہیں اور یہی فتح کا سال ہے، [5] منتخب التواریخ بدایونی جلد اول صفحہ ۳۲۵،

زرہا اور شکستین کھا رہا تھا، کامران نے فرصت پائی تو آگرہ پہنچا اور "باغ گل فشان"[۱] مین ٹھہرا، گلبدن بیگم کا بیان ہے کہ میرزا آگرہ پر قبضہ کرنے ادھر آیا تھا، لیکن جوہر و ابوالفضل اسکی اِس بدنیتی کا ذکر نہین کرتے،

غالبًا یہ درست بھی نہین کیونکہ بقول مؤلف تاریخ رشیدی[۲] میرزا کے ساتھ اس وقت بیس ہزار جوان تھے، اگر واقعی اسکی نیت بد ہوتی تو ہمایون کی خستہ و شکستہ فوج سے اسے کیا اندیشہ تھا، وہ بے وقت آگرہ کو لے لیتا، لیکن اس نے ایسا نہین کیا اسلیئے اسکی نیت کا فتور مانا نہین جا سکتا، بہرحال اس سے بھی انکار نہین ہو سکتا کہ میرزا نے ہمایون کی مدد کے لیئے ہاتھ نہین بڑھایا اور ہندال بھی اور چلا گیا[۳]۔ اسی زمانہ مین ہمایون کو چوسہ[۴] مین وہ زبردست شکست ہوئی کہ سلطنت کی بساط لپٹ گئی، اور بادشاہ زچ ہو کر آگرہ مین خانہ نشین ہوا، بھائیون کی چال اور اپنی مات سے دلگیر تھا، کامران اپنے خیمے مین تھا کہ ایک دن ہمایون "ناگاہ در سراپردۂ میرزا کامران رسیدند و میرزا را خبر نبود"

---

[۱] ہمایون نامہ مؤلفہ گلبدن بیگم صفحہ ۴۲ تذکرۃ الواقعات جوہر (ترجمہ اسٹوارٹ صفحہ ۱۹) مین باغ زرافشان لکھا ہو۔ [۲] تاریخ رشیدی مؤلفہ مرزا حیدر دوغلات (ترجمہ الیس وراس) صفحہ ۴۷۲ [۳] منتخب التواریخ بدایونی (جلد اول صفحہ ۳۵۳) ہمایون نامہ (صفحہ ۴۰) مین یہ عبارت درج ہے "از جہت کشتہ شدن میرزا ہندال محجوب بودند خود را جانب اور کشیدند" [۴] چوسہ کی لڑائی ۹ صفر ۹۴۶ھ (مطابق ۲۶ جون ۱۵۳۹ء) کو واقع ہوئی،

اس جنگ مین شیرشاہ کو جو فتح عظیم ہوئی اس کا ذکر تاریخون مین موجود ہے۔

ہر دو برادر یکدیگر را دریافتہ آب چشم گردیدند[1]۔" اتنے میں ہندال بھی الور سے واپس آیا اور اب تینوں بھائیوں میں جنگ کے متعلق شوریٰ ہوا، میرزا نے امداد کا وعدہ کیا، لیکن اسی زمانہ میں وہ ایسا بیمار ہوا کہ زندگی سے یاس ہو گئی، گلبدن بیگم کا بیان ہے[2]۔ "دران روزہا میرزا کامران بیماری عجب زور کردہ چنان ضعیف و لاغر شدند و از بس کہ لاغر شدہ بودند اصلاً چہرہ بر جا نبود و امید زیستن نہ بود۔"

یہی علالت اس کے سوء ظن کا باعث ہوئی، میرزا کو شبہ ہوا کہ ہمایون نے اسے زہر دلوایا ہے، گلبدن بیگم، میرزا کی اس بدگمانی کا ذکر ان الفاظ میں کرتی ہے[3]۔

"و میرزا را گمان آن شد کہ بصلاح حضرت بادشاہ والدہ خواجہ ایشان زہر دادند حضرت بادشاہ این سخن را شنیدند بعدہ بدیدن میرزا کامران آمدند و سوگند خوردند و ہرگز در خیال ما نگذشتہ و بکس نفرمودہ ایم، باوجود سوگند خاطر میرزا کامران صاف نشد بیماری میرزا بارہ روز بروز بدتر شد چنانچہ قوت سخن کردن نداشتند۔"

میرزا جب کچھ اچھا ہوا تو خبر ملی کہ شیر خان گنگا پار اتر چکا مجبوراً اسی حال میں وہ اپنی

---

[1] منتخب التواریخ جلد اول صفحہ ۳۵۵، لیکن مورخین اکبر نامہ و ہمایون نامہ کا بیان ہے کہ میرزا کامران خود ہمایون کی خدمت میں آیا چنانچہ دونوں کی عبارت یہ ہے "میرزا کامران حضرت پادشاہ را ملازمت کردہ" (ہمایون نامہ صفحہ ۳۹) اور "میرزا کامران باستانبوس عالی سرفراز شدند" (اکبر نامہ جلد اول صفحہ [illegible])

[2] ہمایون نامہ صفحہ ۴۱، اصل عبارت یہ نہیں چھپی ہے۔

[3] " " صفحہ ۴۲ و ۴۳

فوج کو کوچ کا حکم دیا لاہور چلا گیا، کامران نے ہمایون سے مدد کا وعدہ کیا تھا لیکن چند
سپاہیون کے سوا اس نے ایک آدمی بھی آگرہ مین نہین چھوڑا[1]، اور یہ صریح وعدہ خلافی
تھی ممکن ہے کہ اسکی وجہ اسکی وہ بدگمانی ہو جو زمانہ علالت مین ہمایون کی طرف سے پیدا ہو گئی
تھی خیر جب یہ چارون بھائی (ہمایون، عسکری، ہندال اور کامران) لاہور مین ملے
تو پھر شیر شاہ کے خلاف جنگ کا مشورہ شروع ہوا، بظاہر کوشش تو یہ تھی کہ چارون یک رائے
ہوجائین، لیکن وہان ہر ایک کے سامنے اپنا مفاد تھا[2] اسلیے،

نشستند و گفتند و برخاستند

کے سوا کچھ نہ ہوا،

اسی عرصہ مین خبر ملی کہ شیر شاہ لاہور کی طرف بڑھ رہا ہے، ہمایون نے دیکھا کہ کشمیر تو
ہاتھ نہین آتا بہتر ہے کہ بدخشان پر قبضہ کر لیا جائے، کامران سے مشورہ کیا، وہ راضی نہ ہوا
عذر پیش کیا کہ کابل را حضرت فردوس مکانی در حیات خود بوالدۂ من دادہ، ندرفتن

---

[1] یہ لوگ سکندر کی سرکردگی مین تھے، ملاحظہ ہو منتخب التواریخ بدایونی جلد اول ص ۳۵۹ بقول مولف تاریخ رشیدی (ترجمہ انگلیسی ص ۴۷۰) میرزا کامران ایک ہزار سپاہی سکندر سلطان کی ماتحتی مین چھوڑ کر کوچ کر گیا، اور مولف تاریخ رشیدی (یعنی میرزا حیدر دوغلات) اسی مقام پر میرزا کامران سے علیحدہ ہو کر ہمایون سے جا ملا، ملاحظہ ہو تاریخ رشیدی ص ۴۷۲ و ۴۷۳، و اکبر نامہ جلد اول ص ۱۶۳،

[2] اس مجلس مین جو گفتگو ہوئی اس کا مفصل حال تاریخ رشیدی (ص ۴۷۸) ہمایون نامہ (ص ۱۳۹ راحت ۵) و اکبر نامہ (ص ۱۶۵ و ص ۱۶۹) مین مذکور ہے،

کابل لائق نیست" ہمایون نے جواب دیا کہ "در باب کابل اگر حضرت فردوس مکانی میرزا مرحوم کہ کابل را من ہیچ کس نخواہم داد بلکہ فرزندان طمع کابل نکنند .... چہ شد کہ من از روی مہربانی و برادری بمیرزا انسانیت کردم، میرزا الحال چنین میگوید" چنانچہ "... ہر چند دلاسا و یگانگی میفرمودند، میرزا بیشتر از پیشتر مبالغہ می نمود، چون حضرت دیدند کہ ہمراہ میرزا جمعیت بسیار است و ہیچ وجہ راضی نیست لاعلاج شدہ فرود شدہ بطرف بھکر و ملتان متوجہ شدند ...."[1]

ہمایون بھائی کا یہ جواب سنکر ناچار لاہور سے ملتان کی طرف چلا، ہمایون نامہ سے معلوم ہوتا ہے کہ اس وقت تک کامران بھی اس کے ہمراہ تھا کیونکہ دریائے لاہور کے کنارے جب شیر خان کا ایلچی پہنچا اور ہمایون نے دربار کرنا چاہا تو کامران نے اپنی عدم شرکت کے متعلق یہ عذر پیش کیا کہ دربار میں ہمایون کے برابر اسے جگہ نہ ملے گی، اور ایک غیر کے سامنے وہ اپنی ایسی ذلت گوارا نہیں کر سکتا، ہمایون نے سنا تو یہ رباعی لکھ بھیجی[2]:-

در آئینہ گرچہ خود نمائی باشد — پیوستہ زخویشتن جدائی باشد
خود را بمثالی غیر دیدن عجب است — این بوالعجبی کار خدائی باشد

---

[1] ہمایون نامہ صفحہ ۴۹ و صفحہ ۵۰ ، [2] گلبدن بیگم نے یہ رباعی حمیدہ بانو بیگم کے بیان پر لکھی ہے چنانچہ لکھتی ہے "حمیدہ بانو بیگم می گویند میرزا این رباعی را پادشاہ نوشتہ فرستادند" لیکن خود گلبدن بیگم کا بیان ہے "و من شنیدہ بودم کہ در جواب شیر خان بدست ایلچی نوشتہ فرستادہ"

(ہمایون نامہ صفحہ ۴۸)

اس قتل و قتال کے بعد ہمایون سندھ کو روانہ ہوا، اور عرصہ تک وہان کی خاک چھانتا اور مصائب و آلام برداشت کرتا رہا، اور آخر قندھار کی طرف چلا، کامران نے سنا تو میرزا عسکری کو ادھر بھیج کر مزاحم ہوا، ہمایون کی ترکی تمام ہو چکی تھی، مجبوراً "ارادۂ قندھار و کابل از خاطر اقدس بر آوردہ تا جنگ حجاز متوجہ عراق شدند و بیابان نوردِ راہ فراق گشتند"[1]

کامران و عسکری کا اس وقت یون مزاحم ہونا اور ہمایون کو قندھار و کابل نہ جانے دینا اخلاقی نقطۂ نگاہ سے قابل گرفت ضرور ہے، مگر سیاسی دنیا مین یہ کوئی جرم نہین کیونکہ انھین اندیشہ تھا کہ کہین ہمایون ادھر پہنچکر اپنی طاقت نہ بڑھا لے اور ان کو بیدخل نہ کر دے، ہمایون کا آیندہ رویہ اس خیال کو قوی کرتا ہے، کیونکہ جب وہ ایران سے لوٹا تو ہندوستان کا سیدھا رستہ چھوڑ کر کابل و قندھار پر جھپٹا، اسکی یہ رفتار انتقامًا ہو یا ہو لیکن یہ عیان ہے کہ اس نے اپنی نئی طاقت بھائیون کے خلاف صرف کی، اور ان کو زیر کرنے کی کوئی کوشش اٹھا نہ رکھی، اسلیئے اگر یہ کہا جائے کہ ہمایون کی اس روش سے کامران و عسکری کو اندیشہ ہو گیا تھا کہ وہ رفتہ رفتہ انھین کابل و قندھار سے بے دخل کر دیگا تو غلط نہ تھا،

---

[1] اکبر نامہ جلد اول صـ۱۹۱

۴- ہمایون کی ایران سے واپسی

اور

کامران سے جنگ

ہمایون جب قزلباشون کو لے کر ایران سے لوٹا، تو پہلے اپنے بھائیون ہی کے مقابل کھڑا ہوا اور آتے ہی قندھار کو عسکری سے چھین لیا[1]، کامران اس وقت کابل مین تھا اسے خبر ملی تو متردد ہوا اور فوراً ایک فوج لیکر مقابلہ کو چلا لیکن اس کے ساتھیون نے دغا کی، اور ایک ایک کرکے ہمایون سے مل گئے[2]، میرزا اب صلح کا خواہان تھا مگر اس سے پہلے وہ غزنی چلا آیا اور پھر وہان سے ناکام و نامراد سندھ آیا، اس کی غیبت مین ہمایون نے کابل پر بھی قبضہ کر لیا[3]، تو بدی نے اس فتح کی تاریخ کہی[4]؎

۱؎ ان واقعات کی تفصیل اکبرنامہ جلد اول (ص۲۳۵ تا ص۲۴۵) مین موجود ہے۔ ۲؎ میرزا ہندال اور میرزا یادگار بھی سازش کر کے کامران سے علیحدہ ہو گئے، ملاحظہ ہو ہمایون نامہ ص۸۳ و ص۸۴۔ انھین لوگون مین مشہور بہرام سقا بھی تھے (اکبرنامہ جلد ۱ ص۲۴۱)، یہی وہ فقیر منش بزرگ ہین جو آخر بنگالہ آئے اور بردوان مین مدفون ہوئے، جہان ان کی قبر اب بھی زیارت گاہ خلائق ہے، بہرام کے دیوان کے قلمی نسخے ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ اور مولوی خدابخش خان کے کتب خانہ مین موجود ہین۔ ۳؎ تاریخ شب چہارشنبہ دوازدہم شہر رمضان (۹۵۲) نہصد و پنجاہ و دو (اکبرنامہ جلد اول ص۲۴۳) ۴؎ اکبرنامہ جلد اول ص۲۴۵۔

ع بی جنگ گرفت ملک کابل از دی،

میرزا کو سندھ میں خبر ملی کہ ہمایون بدخشان کی مہم پر چڑھا ہے مگر سخت علیل ہے، وہ تو ایسے موقع کا متلاشی ہی تھا، فوراً سلطان حسین ارغون[1] کی فوج لے کر چلا اور بے وقت کابل کو لے لیا[2]،

اب ہمایون کو پرچہ لگا تو، باوجود شدت سرما و کثرت باران[3] کابل کو لوٹا اور رستے مین کامران کے سپاہیون سے مقابلہ کرتا ہوا دار الامارت پر چڑھا، کامران قلعہ بند ہو گیا شہر کا یادگار محاصرہ شروع ہوا، اکبر اور گلبدن بھی وہین محصور، اس نے اس محاصرہ کی مفصل کیفیت لکھی ہے[4]، میرزا نے ایک روز معصوم اکبر کو فصیل قلعہ پہ کھڑا کر دیا، ہمایون کو اطلاع ہوئی تو توپون کے بند کر دینے کا حکم صادر کر دیا گیا،

---

[1] سلطان حسین ارغون میرزا کامران کا خسر تھا، [2] میرزا جب کابل پہنچا تو اس وقت بقول گلبدن بیگم "سحری بود کہ مردم کابل غافل بودند و دروازہا بدستور سابق کشادہ بود مردم آب کش و علف کش می درآمدند وی برآمدند کہ ہمراہ ہمون مردم عام در قلعہ آمدند" (ہمایون نامہ صفحہ ۶۹) معلوم ہوتا ہے کہ میرزا نے باغیون کی سخت سرزنش کی کیونکہ مؤلف اکبر نامہ (جلد اول صفحہ ۲۵۰) لکھتا ہے: "و در غارت اموال مردم و ریختن خون خلائق دست تطاول گشادہ"

[3] ہمایون نامہ صفحہ ۶۹ [4] صفحہ ۷۰ [5] گلبدن بیگم کے الفاظ یہ ہین: "آخر مردم بعرض اقدس اشرف (ہمایونی) رسانیدند کہ میرزا محمد اکبر را در روبرو نگاہ داشتہ اند حضرت فرمودند کہ تفنگ نہ اندازند بعد ازین مردم پادشاہی در بالای حصار تفنگ نمی انداختند..." (ہمایون نامہ صفحہ ۷۱)

دیوان حافظ (موجودہ بانکی پور لائبریری) کا ایک صفحہ جس پر ہمایوں کے ہاتھ کی تحریر ہے۔
ہمایوں جب کامران سے لڑ رہا تھا تو اس نے اس دیوان سے فال نکالی اور یہ شعر نکلا۔

عزیز مصر برغم برادران غیور　　ز قعر چاہ برآمد باوج ماہ رسید

A page from *Diwan-i-Hafiz* (in the Oriental Public Library, Patna), bearing an autograph of Humayun.

محاصرہ نے جب طول کھینچا اور کامران کو کامیابی کی کوئی صورت نظر نہ آئی تو چھپ کر قلعہ سے نکل گیا[1]، اور جو لوگ اس کے تعاقب کو گئے تھے انھیں "افسون و افسانہ"[2] سے لوٹا دیا، وہاں سے کابلستان کی پہاڑیوں میں گھسا جہاں اس کے منتشر سپاہی اور سردار بھی آملے، ان کو لیکر غور پہنچا وہاں کے حاکم کو محکوم بنا کر بلخ آیا اور پیر محمد خان (حاکم بلخ) کی مدد سے بدخشان پر ہاتھ مارا، اسی زمانہ میں قراچہ خان، جسے ہمایون نے کامران کے مقابلہ کو بھیجا تھا میرزا سے مل گیا[3]، ہمایون کو معلوم ہوا تو ہندال کو اس کے مقابلہ کیلئے بھیجا، اس جنگ میں کامران کا افسر اعلیٰ شیر علی گرفتار ہوا لیکن قراچہ خان، میرزا ہندال کو شکست دینے میں کامیاب ہوگیا، ہمایون کو اس شکست کی خبر ہوئی تو خود میرزا کے مقابلہ کو نکلا، میرزا تاب نہ لاسکا اور قلعہ بند ہوگیا، اسی دوران میں ہمایون نے کامران کو ایک محبت نامہ بھیجا تھا، نہ معلوم ابوالفضل نے اس شاہی تنقہ کو بجنسہ نقل کردیا ہے یا اپنی مشہور عبارت آرائی میں اس کا خلاصہ درج کیا ہے، بہرحال وہ خط اکبرنامہ میں یون مندرج ہے[4]:-

---

[1] شب پنجشنبہ ہفتم ربیع الثانی ۹۵۵ھ (اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۲۶۶) [2] اکبرنامہ (جلد اول صفحہ ۲۶۶) میں اس "افسون وافسانہ" کی تفصیل موجود ہے، اس میں لکھا ہے کہ حاجی محمد خان کو تعاقب کے لیے بھیجا گیا، تذکرۃ الواقعات جوہر (صفحہ ۸۱) میں میرزا ہندال کا نام درج ہے۔ [3] قراچہ خان کامران سے کیوں جاملا، اس کی تفصیل اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۲۷۰ میں موجود ہے، مزید حالات کے لیے ملاحظہ ہو تذکرۃ الواقعات جوہر (صفحہ ۸۸ تا ۹۰) [4] اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۲۷۸۔

"...... ای برادر بخود ای عزیز جنگ جو از تدبیر این کار (کہ باعث کارزار و موجب قتل و آزار مردم بیشمار است) باز آی، و بر مردم شہری و لشکری رحم نمای امروز این ہمہ مردم کہ کشتہ میشوند فردای قیامت:-

بود خون آن قوم در گردنت — بود دست آن جمع در دامنت

ہمان بہ کہ بر صلح رای آوری — طریق مروت بجای آوری"

میرزا کو یہ مکتوب ملا تو جواب میں یہ شعر عرض کر بھیجا[1]

عروس ملک کسی در کنار گیرد چست

کہ بوسہ بر لب شمشیر آبدار دہد

میرزا نے اس شعر میں اپنی دلیری تو دکھائی مگر بعد کو وہ شیردلی باقی نہ رہی۔ جنگ دوسردار ذکا لحاظ کر کے تیر میں ایک پرچہ باندھکر اس نے ہمایون کے لشکر کی طرف پھینکا، اس میں مکافات سے درگذر اور رنج کی اجازت مطلوب[2] تھی، ہمایون نے جواب لکھا بھیجا[3]:-

---

[1] مولف اکبرنامہ (جلد ۱، صفحہ ۲۶۸) کے الفاظ یہ ہیں "چون میرزای مست غفلت روگردانیدہ، اقبال و بخت دادہ دولت بود و فضل صبح سعادت و رائحہ سفید نیامد، در جواب آن طومار عنایت در دیباچہ روایت این بیت بر زبان راند" تذکرۃ الواقعات جوہر (ص ۹۱) میں لکھا ہے کہ میرزا نے ہمایون کے خط کو پڑھکر قدرے تامل کیا اور پھر یہ شعر لکھا، اور تاریخ رشیدی (ص ۲۳۳) میں درج ہے کہ شیبانی نے اس شعر کو شاہی بیگ خان کے پاس بھیجا تھا۔ [2] اس خط کا خلاصہ اکبرنامہ جلد ۱، ص ۲۶۰ و ص ۲۶۹ میں درج ہے۔ [3] یہ مضمون میر کی ہمایون کی طرف سے لکھا تھا، (اکبرنامہ جلد ۱، ص ۲۶۹)

"اعلیٰ یا اھل الفلعۃ الخلاص فی الاخلاص، والسلامۃ فی التسلیم
والسلام علی من اتبع الھدیٰ"

کامران نے مخلصی کی کوئی صورت نہ دیکھ کر اپنے سرداروں اور سپاہیوں کو ہمایوں کے حوالہ کردیا اور اجازت لیکر حجاز کو چلا، پھر کچھ خیال کرکے رستے سے پلٹا، ہمایوں نے خبر پاتے ہی امرا کو استقبال کے لیے بھیجا، میرزا بادشاہ کے سراپردہ میں حاضر ہوا آنکھیں چار ہوئیں، دونوں پر رقت طاری ہوئی، ملے اور خوب روئے، ابوالفضل نے اس قران السعدین کی کیفیت یوں بیان کی ہے:-

"وبعد ازاں از روی فرط رافت وشفقت میرزا در بر گرفتند وگریہای زار زار کردند چنانچہ تمام حضار مجلس عالی را دل بدرد آمد"

اس میل کے بعد عسکری جو ہمایوں کی قید میں تھا، کامران کے حوالہ ہوا، اور ہمایوں نے کولاب کا علاقہ بھی اسکی جاگیر میں دیدیا۔ اور وعدہ لیا کہ وہ لڑائیوں میں اسکی مدد کرے گا، لیکن میرزا اپنے وعدہ پر قائم نہ رہا، کیونکہ ۹۵۶ھ میں جب ہمایوں بلخ پر چڑھا تو میرزا

لہ شرائط صلح جو میرکی کی وساطت سے پیش ہوئے تھے وہ حسب ذیل تھے:- امرای قرار کردہ را گردن بستہ بدرگاہ فرستید و خود خطبہ آنحضرت بخوانید وغایبانہ رخصت گرفتہ متوجہ سفر حجاز شوید" (اکبرنامہ جلد ۱ صفحہ ۲۷۹)

لہ اکبرنامہ (جلد ۱ صفحہ ۲۸۲) سے معلوم ہوتا ہے کہ ہمایوں نے اس ملاقات کی یادگار میں چشمہ بند کشا پر ایک لوح لگوادی تھی، اور عجیب اتفاق کہ اسی مقام پر بابر بھی اپنے بھائیوں سے ملا تھا، اور اس نے بھی اس یادگار میں لوح لگوائی تھی،

کمک کو نہین آیا، اور مجبوراً ہمایون کو ناکام واپس آنا پڑا،

اس زمانہ مین میرزا اپنی جاگیر پر تھا کہ ایک عجیب واقعہ (جو میرزا کی بدنامی اور خرابی کا باعث ہوا) پیش آیا، گلبدن بیگم نے اس کو تفصیل سے لکھا ہے[1] خلاصہ یہ ہے کہ میرزا نے ایک عیار و مکار عورت (ترخان بیگہ) کے بہکانے پر اسکی معرفت حرم بیگم کو عشق و محبت کا پیغام بھجوایا، اس عفیفہ کو اس جرات پر غیظ آیا اور اپنے لڑکون (میرزا سلیمان اور میرزا ابراہیم) کو خبر کردی اور کہا کہ بگیرید و این زنکہ را پارہ پارہ سازید تا بر دیگران عبرت شود و ہیچ کس بر اہل و عیال کسی بچشم بد خیال فاسد نکند و زن آدمی زادہ چہ مناسب کہ ہچو چیز ہای نالائق بیارد و از من و پسر من نترسد: ان لڑکون نے فوراً اس عورت کے ٹکڑے اڑا دیئے اور جب وہ کامران کے بھی دشمن ہوگئے[2] چنانچہ ان سے اور میرزا سے لڑائیان بھی ہوئین[3] جنمین اس کو ہمیشہ شکستین اٹھانی پڑین، پھر میرزا رستاق پہنچا وہان اوزبکون نے اسے لوٹ لیا[4] اس بے سروسامانی کے عالم مین بے بس ہوا تو ہمایون کو عریضہ لکھا اور ملازمت کی استدعا کی، ہمایون نے یہ عرض قبول کی اور خود غوربند کی طرف روانہ ہوا[5]، اسی اثنا مین قراچہ بیگ اور دوسرے امرا نے میرزا کو بہکایا کہ ہمایون پر حملہ کردیا جائے، یہ بھی ان کی باتون مین آگیا اور دشت قپچاق

---

[1] ہمایون نامہ صفحہ۔ [2] گلبدن بیگم کے الفاظ یہ ہین:۔ "و میرزا سلیمان و میرزا ابراہیم ازین جہت بمیرزا کامران بد شدند بلکہ دشمن شدند" (ہمایون نامہ صفحہ) [3] اکبرنامہ جلد ا، صفحہ ۲۹۲، صفحہ ۲۹۳ مین ان لڑائیون کا مفصل حال موجود ہے [4] اکبرنامہ (جلد ا صفحہ ۲۹۳) یہی واقعہ ہمایون نامہ (صفحہ) مین ذرا تغیر کے ساتھ درج ہے [5] ہمایون اواسط ۹۵۸ھ مین کابل سے روانہ ہوا (اکبرنامہ جلد ا صفحہ ۲۹۶)

مین ہمایون پر اچانک جا پڑا، اس جنگ مین ہمایون کو شکست ہوئی، وہ زخمی بھی ہوا، اور اسکا سارا ساز و سامان کامران کے ہاتھ لگا، اس مال غنیمت مین ہمایون کا کتب خانہ بھی کامران کے ہاتھ آیا،

اس کامیابی نے میرزا کے حوصلے بڑھا دیے، فوراً کابل کی طرف متوجہ ہوا، اور حکمت عملی سے اس پر قبضہ کر لیا[1]، ہمایون اس وقت بدخشان مین تھا خبر ملتے ہی وہان سے چلا، چار کاران[2] مین دونون فوجین بھڑین، کامران نے آخر شکست کھائی، اور اس کا سپہ سالار قراچہ خان بھی وہین کام آیا، عجیب اتفاق کہ وہ کتب خانہ جو جنگ قپچاق مین مال غنیمت بنا تھا پھر ہمایون کے ہاتھ آگیا،[3]

اس شکست کے بعد کامران افغانون سے جا ملا، وہان اور امرا و سردار بھی اس سے آملے، اب میرزا کا کام صرف یہ تھا کہ جب موقع ملتا ہمایون کی فوج پر چھاپے مارتا اور پھر پہاڑ مین دبک جاتا، اسی اثنا مین اس نے کابل کا رخ کیا، لیکن بیرم خان کی حکمت عملی[4] سے مایوس واپس آیا، اس کے بعد اس نے ایک رات شاہی لشکر پر شبخون مارا، جس مین مرزا ہندال شہید ہوا، یہ شہادت اس کے حق مین وہ شگون بد ثابت ہوئی کہ اس کے بعد ہی اس کی نکبت

---

[1] اس حکمت عملی کا ذکر اکبر نامہ (جلد ۱ ص [illegible]) مین موجود ہے، [2] چار کاران کا مقام ہمایون نامہ (ص [illegible]) مین درج ہے، لیکن اکبر نامہ (جلد ۱ ص [illegible]) مین مقام جنگ کا نام اشترگرام لکھا ہے، [3] یہ کتب خانہ دو اونٹون پر تھا جو بے ساربان میدان جنگ مین دوڑے جا رہے تھے، ہمایون نے مہار پکڑ کر ان کو بٹھایا، دیکھا تو وہی کتب خانہ دو صندوقون مین مقفل ہے (اکبر نامہ جلد ۱ ص [illegible])

[4] بیرم خان کی حکمت عملی جس سے حاجی محمد خان، کامران [illegible] (اکبر نامہ جلد ۱ ص [illegible])

شروع ہوگئی، گلبدن بیگم اسکی یون تصریح کرتی ہے[1]،

"میرزا کامران ظالم، برادر کش، بیگانہ پرور، بے رحم اگر آن شب نمی آمد این بلا از آسمان نازل نمی شد ۔ ۔ ۔ ۔ از بہادری میرزا کامران ظالم بے رحم میرزا ہندال شہید شد ازان روز باز دیگر نشنیدیم کہ در کار و بار میرزا کامران رشدی شدہ باشد بلکہ روز بروز تنزل کرد گویا حیات میرزا کامران، بلکہ روشنائی چشم میرزا کامران میرزا ہندال بود"

۵۔ کامران ہندوستان مین

میرزا کو جب ایران و افغانستان مین پناہ نہ ملی تو پھر پٹھانون سے جا ملا امرائے ہمایونی سراغ لگاتے ہوئے اس کے قیامگاہ تک پہنچگئے لیکن میرزا دام مین نہ آیا، نکل بھاگا اور پھر مختلف زمین کی خاک چھانتا سلیم شاہ (پسر شیر شاہ) کے دربار تک پہنچا، اسے بڑی توقع تھی کہ افغانی فوج لیکر وہ پھر کابل کو فتح کرے گا، لیکن سلیم نے بیجانی برتی، اور اس کا پہلا ثبوت میرزا کو یہ ملا کہ خود استقبال کرنے کے عوض اس نے چند افغانون کو آگے بھیج دیا، میرزا کو خفت اور مایوسی ہوئی خیال ہوا کہ یہین سے پلٹ جائے لیکن پھر سوچا کہ شاید سلیم شاہ ملاقات کے وقت اسکی تلافی کردے، اس کا یہ خیال بھی خام نکلا، اور ملاقات کے وقت اسے اور ذلتین اٹھانی پڑین، بدایونی نے اس ملاقات کا حال یون لکھا ہے[2]۔

---

[1] ہمایون نامہ صفحہ ۵۸ و صفحہ ۵۹۔ [2] منتخب التواریخ جلد اول صفحہ ۳۹۵ و صفحہ ۳۹۶، سلیم شاہ اور کامران کی ملاقات کا حال

اسلیم شاہ) روزی بار عام در مقام جبروت درآمدہ و بر تخت فرعونیت و شدادیت نشستہ بہ سرمست خان افغانی داؤدزئی کہ منصب بارگی داشت فرمود تا میرزا را مانند نوکران احاد الناس بہ تعلیمات رسمی امر کردہ کورنش داد و آن مرد از روی نا آدمی گری بزور قفای میرزا گرفتہ چند مرتبہ بفریاد بلند گفت کہ پادشاہ نظر دولت کہ کامران مقدم زادہ کابل دعا میکند و اسلیم شاہ بعد از تغافل بسیار نگاہی تحقیر آمیز بجانب میرزا کردہ خوش آمدی بنفاق گفت و در نزدیکی سراپردہ خویش خیمہ و شامیانہ برای میرزا نصب فرمودہ اسپی و سروپائی و کنیزکی و خواجہ سرائی بجہت جاسوسی احوال میرزا بخشید۔"

غرضکہ میرزا کو اس طرح ذلیل کیا گیا، اُس پر پھبتیاں کہی گئیں، فقرے چست کیے گئے، اسکی ذہانت کا امتحان لیا گیا، شاعری کی جانچ ہوئی، اور کیا کیا نہیں ہوا، میرزا کو عجب کوفت تھی، نہ جائے ماندن نہ پائے رفتن، بدایونی پھر کہتا ہے کہ:-

(اسلیم شاہ) گاہی میرزا را طلبیدہ مشاعرہ می کرد و صحبت بناخوشی می گذشت، و میرزا از آن تکلفات و تواضعات بسیار بجان آمدہ از عمر و زندگی بیزار گشت و فرصت بجہت فراری جست و افغانان باوی بزبان ہندی ہزلی می کردند و چون بدربا

(بقیہ حاشیہ صفحہ ما قبل) تاریخ سند (مؤلفہ محمد معصوم بکری نسخۂ قلمی مقبوضہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال (ص ۱۹۱) اور تاریخ سلاطین افاغنہ (مؤلفہ احمد یادگار، نسخۂ قلمی موجودہ بوہار لائبریری، کلکتہ، ورق ۲۰۳ (الف) میں بھی کسی قدر اجمال کے ساتھ درج ہے لیکن بدایونی ان سب سے زیادہ مفصل ہے۔

می آمد می گفتند، مور[1] روی می آید، و میرزا از یکی مقربان بحضور سلیم شاہ پرسید کہ مور را
می گویند، او گفت مردی عظیم الشان را می گویند، میرزا گفت برین تقدیر سلیم شاہ
خوش مور باشد و شیرشاہ ازان ہم خوش تر بود، و سلیم شاہ حکم کرد کہ دیگر این لفظ
نگویند و مطایبہ میرزا گمکنند۔[2]

یہ تھیں وہ رسوائیاں جنھیں ایک تیموری شہزادہ ناحق برداشت کر رہا تھا!
بدایونی آگے ناقل ہے کہ:-

روزی سلیم شاہ از میرزا شعری طلبید، میرزا در بدیہہ این مطلع خواند؎

گردش گردون گردان گردنان را گرد کرد
بر سر اہل تمیزان ناقصان را مرد کرد!

سلیم شاہ فحوای کلام را دانستہ و این ادا را فرو بردہ بموکلان پنہانی حکم فرمود تا
میرزا چشم بند نگاہ دارند۔

وہاں اور جو واقعات گذرے ہوں مگر اس قدغن پر بھی میرزا سلیم کو کبھی خاطر میں نہ لایا،
اور ہمیشہ اسے دندان شکن جواب دیتا رہا، داؤدی[3] میں اسکی وسعت معلومات کی ایک نقل

---

[1] مور و بمعنی مرغ، [2] منتخب التواریخ بدایونی جلد اول ص ۴۲۰، [3] تاریخ داؤدی ایک شخص عبداللہ
نامی نے جہانگیر کے عہد میں لکھی تھی، اس تاریخ کے نسخے کمیاب ہیں، چنانچہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال، بوہار
(رامپور)، لائبریری کلکتہ اور خدا بخش خاں لائبریری پٹنہ میں اسکا کوئی نسخہ نہ مل سکا، اسلئے مجبوراً ہمیں تاریخ داؤدی کا اقتباس
الیٹ جلد چہارم ص ۴۹۰ سے لینا پڑا۔

یون حکایت کی گئی ہے:

"انھیں دنون جب کہ کامران سلیم شاہ کے پاس پہنچا ہے، اس کا امتحان لیا گیا، پہلی ہی ملاقات مین سلیم نے اس کے آگے تین مصرعے پڑھے اور ان کی تشریح چاہی۔ کامران نے فوراً بتا دیا کہ پہلا مصرعہ ایک مغل کا ہے جو عراق مین رہ گیا تھا، دوسرا ایک ہندی شاعر کا ہے اور تیسرا ایک افغانی کا، سلیم دنگ ہو گیا اور دربار مین میرزا کی معلومات کا اعتراف کرنا پڑا۔"[1]

اس پر داؤدی کہتا ہے[2] کہ:-

"اگرچہ سلیم نہین چاہتا تھا کہ کامران کے ساتھ نیکی کرے لیکن اس واقعہ کے بعد بعض امراء کے کہنے پر وہ اس کا اعزاز کرنے لگا۔"

اس مورخ نے نہ معلوم کس بنا پر ایسی بات کہی، بدایونی، یادگار اور دوسرے وقائع نگار تو اس پر متفق ہین کہ سلیم نے میرزا کے ساتھ بے التفاتی و بدسلوکی کا کوئی دقیقہ اٹھا نہ رکھا[3]۔ خیر جب میرزا نے بو پائی کہ سلیم اسے گرفتار کرنا چاہتا ہے تو موقع پا کر عورتون کا بھیس بدل وہان سے نکل بھاگا اور کچھ دن اس علاقہ کے راجاؤن اور زمیندارون کے یہان گذار کر ناگوٹ آیا، وہان بھی دام تیار تھا کہ یہ پھر زنانہ لباس پہنکر چلدیا اور چند افغانون کے ساتھ کابل کا رخ کیا، لیکن راستہ مین سلطان آدم گکھڑ نے پکڑ لیا، اور یہ خوشخبری اور ملازمت کی درخواست

---

[1] الیٹ، جلد چہارم، ص ۴۹۹۔ [2] ایضاً۔ فرشتہ لکھتا ہے کہ "[illegible] اسلیم شاہ سلوک ناہموار منظور [illegible]
[illegible] [3] اس واقعہ کی تفصیل کیلئے [illegible]

فوراً ہمایون کو عرض کر بھیجی[1]، شہزادے نے بھی ایک عرضداشت بادشاہ کو روانہ کی[2]، جو بقول علامہ ابوالفضل "مشتمل بر حرب زبانیہا بود"۔ میرزا نے اسی پر اکتفا نہین کی بلکہ ایک غزل بھی بھیجی[3] جو مضمون معذرت سے پُر تھی،

میرزا کی گرفتاری

اور

انجام

ہمایون نے میرزا کی گرفتاری کا حال سنا تو پہلے منعم خان کو بھیجا پھر خود روانہ ہوا، پرہار کے ایک پڑاؤ پر سلطان آدم، میرزا کے ہمراہ قدمبوس ہوا، ہمایون نے وہ شب عیش و عشرت مین گذاری، صبح ہی کو امرا و اہل دربار نے کامران کے فیصلہ پر اصرار کیا، عرض کی کہ جس کی گردن پر اتنے "ہواخواہان دولت" کا خون ہو وہ زندہ رہنے کا مستحق نہین، ابوالفضل کہتا ہے کہ

---

[1] اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۳۲۲۔ [2] میرزا نے یہ عرضداشت اپنے ملازم خاص جوگی خان کی معرفت روانہ کی تھی، (اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۳۲۲) [3] یہ غزل اکبرنامہ کے موجودہ نسخون مین درج نہین، لیکن اکبرنامہ کے پہلے مسودہ مین جس کا قلمی نسخہ بلگرام سے دستیاب ہوا تھا درج ہے چنانچہ مسٹر بیورج جرنل آف دی رائل ایشیاٹک سوسائٹی لندن) بابتہ ۱۹۰۳ء مین (صفحہ ۱۱۵ تا صفحہ ۱۲۲) رقمطراز ہین: (اس نادرالوجود نسخہ کے صفحہ ۲۱ پر ایک غزل درج ہے جسکو کامران نے ہمایون کے پاس اس وقت بھیجا تھا جبکہ سلطان آدم گکھڑ اس کو ہمایون کے سپرد کر رہا تھا، یہ شعر اکبرنامہ کے (ببلیوتھیکا سیریز کے) مطبوعہ نسخہ مین موجود نہین، اور میرے خیال مین ان ہی قلمی بلگرامی نسخہ مین درج ہین مجھے مسٹر بیورج کو لکھا کہ وہ غزل عنایت کرین لیکن انھون نے جواب دیا کہ وہ نسخہ انکے پاس نہین، معلوم ہوتا ہے کہ وہ نسخہ سرسالار جنگ کے کتب خانہ مین واپس آگیا [4] اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۳۲۲

بادشاہ کے حضور میں "اکابرِ دین و دولت و اعاظمِ ملک و ملت" کا محضر پیش ہوا[1]،
ہمایون نے اس شہادت نامہ کو کامران کے پاس بھیج دیا، اس نے جواب میں عرض کر بھیجا کہ

"این مردم کہ امروز بر قتلِ من مہر کردہ اند ہم ایشان مرا این روز نشاندہ اند"[2]

ہمایون نے غور و فکر کے بعد حکم دیا کہ کامران کی آنکھوں میں سلائی پھیر دی جائے، جوہر (مؤلف
تذکرۃ الواقعات) جو میرزا کی نگرانی پر مقرر ہوا[3] اور آنکھوں میں نشتر دینے کا کام اس کے سپرد تھا
ان واقعات کا بہترین راوی ہو سکتا ہے، اس نے یہ جانکاہ واقعہ نہایت تفصیل سے بیان
کیا ہے، وہ کہتا ہے[4] کہ:-

"علی الصباح کوچ بجانب ہندوستان فرمودند و قرار دادند کہ در چشم میرزا کامران نشتر
زنند، چون حضرت پادشاہ این حکم کردہ روان شدند پس ہیچکس بچشم میرزا کامران
نشتر نمیزد و در میان خود تلاش میکردند . . . سلطان علی بخشی و علی دوست بیگ

---

[1] اکبر نامہ (جلد اول صفحہ ۳۲۳) سے معلوم ہوتا ہے کہ امراء نے یہ محضر نامہ خود پیش کیا تھا مگر گلبدن بیگم کا بیان ہے کہ ہمایون کے اشارے سے مرتب ہوا تھا، گلبدن بیگم کے الفاظ یہ ہیں: "آخر الامر فرمودند کہ اگر مصلحت و رضا ہمہ شمایان و دین است پس ہر شمایان جمع شوید و محضری نویسید" (ہمایون نامہ صفحہ ۹۰)

[2] ہمایون نامہ (صفحہ ۹۰) [3] جوہر کے ہمراہ سید محمد خنجر بیگ، عارف بیگ اور علی دوست بھی میرزا کی نگرانی پر مقرر ہوئے تھے (تذکرۃ الواقعات صفحہ ۱۰۱)

[4] تذکرۃ الواقعات جوہر نسخہ قلمی (موجودہ خدابخش خان لائبریری پٹنہ) ورق ۳۰ (الف) - یہ نسخہ معمولی اور بہت غلط ہے، لیکن اس کا کوئی دوسرا نسخہ چونکہ نہیں مل سکا اسلئے اسی کا اقتباس دینا پڑا۔

آقا گفت که تو نشتر بزن، علی دوست جواب داد که هرگاه تو یک شه رگی کسی سیدهی

بحضرت شاه عرض میکنی، من بحکم حضرت بگفت تو چگونه اینکار بکنم، فردا اگر حضرت

پرسند چرا این کار کردی، برادر ما را از پا انداختی در آن وقت بگویم که سلطان علی گفت

این از من نمی شود، و در میان خود همین گفتگو میکردند، جوهر خاکسار گفت که رفته

بحضرت پادشاه میگویم، علی دوست سلطان بازگی و غلام علی وارد و فراش خانه

و فقیر جوهر تاخته بملازمت حضرت پادشاه رفتیم، و بحضرت پادشاه عرض نمودیم و

علی دوست بحضرت پادشاه عرض نمود که پادشاهم بوالفضلا هیچ کسی قلید و درد نمی

هیچ کس این کار نمی کند حضرت پادشاه فرمودند «   قلتبان سن خانه بولوب

ترس قلتبان یعنی حضرت پادشاه فرمودند و دشنام دادند که ترا چه شده است تو

بکن، بعد حکم آمدیم پیش میرزا کامران، و غلام علی میرزا را عرض کرد که میرزا اگر این

سخن از خودی گفته باشم زبان ما را خدای تعالی از ... [۱] بکشد، اما از حکم حضرت

پادشاه چاره نیست، حکم چنان است که در چشمهای شما نشتر زنند، میرزا گفت

مرا بکشید، غلام علی جواب داد زه کیست که شما را کشتن تواند، پس سلاقش [۲] درنقد

رومال در دست داشت، غلوله بست و در دهن آن فراش زد که دست دراز

کرده بود و بگرفت میرزا، بعد از آن دست میرزا را گرفته از خرگاه بیرون آمدند

و میرزا را خوابانیدند، و نشتر در چشم او زدند، الا ما شاء الله پنجاه نشتر کم و بیش در

---

۱ کذا فی الاصل، ۲ ایضاً،

در چشمهای میرزا زدند، آن مرد اصلاً هیچ دم نزد، الا شخصی که یاری زانوی ایشان
نشسته بود میرزا بر وی همین سخن گفت که تو چرا بر زانوی من نشسته تا کرد ولاسای تما
نخواهد شد، نخواهید گذاشت، بجز این سخن دیگر هیچ دم نزد، مردانه وار باستقلال خود
ماند، میوه دار در چشمهای ایشان نمک انداخت، بی طاقت شده نام الله بر زبان
راند و بعد ازین، همین سخن گفت که خداوند آنچه در دنیا کرده بودم بجزای خود رسیدم
و در عقبیٰ امیدوارم . . . . جوہر فقیر میگوید چون میرزا را بسیار
بی طاقت و مشوش دیدند نتوانستند پیش میرزا ماند و در منزل خود آمدم و در کارخانه
آمده متفکر وار سر فرو کرده بودیم که نظر حضرت بادشاه بر فقیر افتاد و جان محمد کتابدار
را بجانب فقیر فرستادند که آن غلام را پرس که در کاریکه تعین کرده بودیم چه انجامید
و چگونه در اینجا آمدی، بنده خاکسار جوهر عرضه داشت که هر کاری که بودم آن کار
بانصرام رسید، بعده حضرت بادشاه فرمودند تو از ینجا مرو و آب برای غسل وضو
کن . . . . "

میرزا کے اندھا کئے جانے کا حال خود ایک نشتر دینے والے کی زبان سے تم سن چکے،
اس سے معلوم ہوا کہ اس مصیبت میں اس نے نہایت بہادری سے کام لیا، پچاس نشتر کے قریب
اسکی آنکھوں میں لگائے گئے، لیکن اس نے اُف نہ کی، صرف جب آنکھوں میں نمک ڈالا گیا
تو "اللہ، اللہ" کرنے لگا، میرزا کا اس طرح نابینا ہونا اگر باعث عبرت ہے تو اس سے زیادہ
اسکی جوانمردی لائق عزت !

ابوالفضل نے بھی اس واقعہ کو بیان کیا ہے، لیکن اپنے اسی خاص انداز میں، یعنی میرزا کے صبر و استقلال کی وجہ یہ تھی کہ جنت مکانی (ہمایون) نے اسکی جان بخشی کی تھی، اسلیے اس شکریہ کی یاد غالب رہی۔ اس نے دم نہ مارا، اور ان تکالیف کو برداشت کرتا رہا، واقعی چشم انصاف مین خاک ڈالنے کی اس سے بہتر توجیہ شاید ہی کسی اور کو یون سوجھتی !! ابوالفضل کا بیان ہے کہ بھائی کے نابینا ہونے کا ہمایون کو بڑا صدمہ تھا، اور اس کے آنسو جاری تھے: یعنی ہمارے علامہ یہ دکھانا چاہتے ہین کہ ہمایون کا یہ حکم بہ خوشی نہین بلکہ بہ مجبوری تھا، لیکن جوہر اکبر نامہ کا سبق نہین پڑھتا۔ وہ لکھتا ہے کہ جب مین میرزا کو نابینا کرکے اردوے ہمایون مین واپس آیا تو اپنے خیمہ مین مغموم بیٹھ گیا، بادشاہ کی نظر جو مجھ پر پڑی تو ایک ملازم کو بھیج پچھوایا کہ جس کام پر تجھے متعین کیا گیا تھا وہ پورا ہوا یا نہین؟ مین نے عرض کیا کہ وہ کام انجام پاگیا، اس کے بعد بادشاہ نے فرمایا کہ تم یہان سے نہ جاؤ اور میرے غسل کے لیے پانی لاؤ،[1] یہان ہمایون پر نہ تو رقت طاری ہوتی ہے، اور نہ غم کا کوئی اثر معلوم ہوتا ہے، بلکہ صرف جوہر ہے جو اس واقعہ سے متاثر نظر آتا ہے، اور اپنے خیمہ مین سر بہ گریبان بیٹھ جاتا ہے، نہ معلوم ابوالفضل کے اس بیان مین کوئی اصلیت بھی ہے یا محض حق نمک نے وہ اشک جاری کرادیے۔

---

[1] جوہر کے الفاظ یہ ہیں:- "چون میرزا را بسیار بی طاقت و مشوش دیدند نتوانستند پیش میرزا ماندن، در منزل خود آمدم در کارخانہ آمدہ متفکر وار سر فرو کردہ بودیم کہ نظر حضرت پادشاہ بر فقیر افتاد، دوجان محمد کتابدار را عجب فقیر فرستادند کہ آن غلام پرسی کہ در کاری کہ تعیین کردہ بودیم چہ انجامید و چگونہ درینجا آمدی، بندہ خاک جوہر عرضہ داشت نمود آنچہ بکاری کہ بودیم انجام یافت رسید، بعد حضرت بادشاہ فرمودند کہ ازینجا تو مرو و آب برای غسل موجود کن۔" (تذکرۃ الواقعات قلمی ورق ۳۰ ب)

میرزا کی آنکھوں میں نشتر دینے کا واقعہ ۹۶۰ھ میں پیش آیا[1]، خواجہ محمد مومن فرنخودی نے لفظ "نیش تر" سے اور منعم خان خانخانان نے اس مصرعہ سے تاریخ نکالی۔ع چشم پوشید زبیداد سپہر!

میرزا جب دولت بصارت سے محروم ہو گیا، تو خانخانان کو کہلا بھیجا کہ ہمایون سے عرض کر کے اس کے غلام خاص بیگ ملوک کو اسکی خدمت کے لیے حاضر کر دے، میرزا کی یہ درخواست منظور ہوئی، اور بیگ میرزا کے پاس بھیجدیا گیا، حاضر ہوا تو بقول ابو الفضل[2] "میرزا کمال توجہی کہ یادداشت دستہای اور اگرفتہ بر چشم نابینای خود نہاد و این بیت خواندے،

ہر چند کہ چشم بر رخت پردہ کشید است

بینا ست بخشی کہ بسی روی تو دید است"

اس کے کچھ دن بعد جب بادشاہ کابل کی طرف جا رہا تھا تو دریائے سندھ[3] کے قریب ٹھہرا، کامران نے وہاں حج کی اجازت مانگی، قبول ہوئی، ہمایون خود میرزا کے خیمہ میں آیا

---

[1] اکبر نامہ، جلد اوّل صفحہ ۳۲۲۔ [2] اکبر نامہ جلد اوّل صفحہ ۳۲۲۔ [3] تذکرۃ الواقعات جوہر (صفحہ ۱۰۳) میں نیلاب درج ہے، [4] اکبر نامہ جلد اول صفحہ ۳۲۳، مسٹر بیورج، اکبر نامہ کے انگریزی ترجمہ (صفحہ ۶۰۶ نوٹ) میں تحریر فرماتے ہیں کہ ابو الفضل نے یہ بیان بایزید کے مختصر سے نقل کیا ہے اور کچھ بدل بھی دیا ہے، یہی واقعہ تاریخ منظری (مؤلفہ محمد علی بن ہدایت اللہ) میں اس طرح درج ہے، (نسخہ قلمی، ایشیاٹک سوسائٹی صفحہ ۲۶ و صفحہ ۲۷):

"چون پادشاہ بملازمت میرزا رفت او قدمی چند استقبال نمودہ این قطعہ را خواند ؎

زقدر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم | ز التفات بمہمان سرای دہقانی
کلاہ گوشہ دہقان بآفتاب رسید | کہ سایہ بر سرش افگند چون تو سلطانی

(بقیہ صفحہ ۲۳۶)

اس نے "بعد از لوازم تعظیم و مراسم احترام" یہ شعر پڑھا ہے

کلاہ گوشۂ درویش بر فلک ساید — کہ سایہ چون تو شاہی فگند بر سراو

اور اس کے بعد ہی یہ شعر بھی زبان پر لایا ہے

بر جانم از تو ہر چہ رسد جای منت است — گر ناوک جفاست و گر خنجر ستم

ابوالفضل کے دل پر یہ شعر بھی ایک نشتر ہے۔ لکھتا ہے کہ "اگرچہ بیت ثانی جانب شکر وارد اما سخن شناس در یابد کہ از شکایت لبریز است" غرض دونون بھائیون کی یون ملاقات کچھ عرصہ تک جاری رہی، ہمایون عذر گناہ پیش کرتا اور میرزا (بقول ابوالفضل) کہتا تھا کہ مین گردن زدنی تھا، آپ نے میری جان بخشی کی اور حج کی اجازت دی وغیرہ وغیرہ، اس کے بعد میرزا نے اپنے بچون کو ہمایون کے سپرد کیا، اور جب وہ خیمہ سے نکلا تو میرزا "ہائے ہائے" کر کے رویا،[1]

یہان سے میرزا حج کو روانہ ہوا، سفر کا سامان ہمایون کے حکم سے مہیا ہوا، اور چلمہ کوکہ[2] کو اجازت دی گئی کہ کامران کے ہمرکاب رہے، اکبرنامہ مین میرزا کے اس سفر کا حال نہایت مختصر ہے، مگر ہمایون کے عنایات کی تفصیل ضرور ہے، یہ بھی لکھا ہے کہ میرزا کا غلام خاص، بیگ ملوک چند منزل جا کر واپس چلا آیا، "او از آن قبول صورتی کہ داشت مردود نظرہا شد"[3]

ترجمہ تاریخ فرشتہ (مطبوعہ بمبئی ص۲۴۲) مین بھی یہی الفاظ ہین، [1] ابوالفضل نے ان بیانات کو بایزید کے تذکرہ واقعات سے نقل کیا ہے لیکن اپنی رنگ آمیزی سے باز نہین آیا ہے، [2] چلمہ میرزا کا کوکہ تھا، اس نے حق ہمشیری گی ادا کیا، [3] ابوالفضل نے یہ بیان بایزید کے مختصر سے نقل کیا ہے، چنانچہ بایزید کے الفاظ ہین اور وہ بے سعادت بیگ ملوک میرزا کے ساتھ چند منزل جا کر بلا اجازت واپس چلا آیا، چنانچہ باوجود مقبولی صورت مردود خاص و عام ہو گیا، (ملاحظہ ہو انگریزی ترجمہ اکبرنامہ ص۹۰)

مگر خود ابوالفضل دوسری جگہ لکھتا ہے، کہ "آخر روز جمعہ ربیع الاول (۹۶۳) بقصد رخصت دو سہ ساعت شاہ بداغ و عالم شاہ و بیگ ملوک و جمعی دیگر از سفر حجاز آمدہ بودند"۔ ان متضاد بیانوں سے دو نتیجے نکل سکتے ہیں اول یہ کہ بیگ ملوک میرزا کے ساتھ چلا گیا، یا یہ (جو زیادہ قرین قیاس ہے) کہ دوسرے سال اس نے تلافیٔ مافات کر دی،

ہم کہہ چکے ہیں کہ اکبر نامہ میں میرزا کے سفر کا حال نہایت مختصر ہے، گلبدن بیگم کا ہمایوں نامہ میرزا کے نابینا کئے جانے کے زمانہ میں ختم ہو جاتا ہے، جوہر کے تذکرہ میں بھی میرزا کے حج کے متعلق صرف چند جملے ہیں لیکن تاریخ سندھ (مولفہ محمد معصوم بکری) میں اس کا مفصل حال موجود ہے، اور اس سے بہتر بیان کسی اور جگہ ہماری نظر سے نہیں گذرا، اس سے معلوم ہوتا ہے[1] کہ کامران سیدھا حج کو نہیں گیا بلکہ کچھ دن اپنے خسر میرزا شاہ

---

[1] تاریخ سندھ (نسخہ قلمی موجودہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال ورق ۱۴۵) مولف کے الفاظ یہ ہیں: "بار دیگر میرزا کامران در سیوستان تشریف آوردند، میرزا شاہ حسن چند گاہ میرزا را در کوہ شاہ ہ پیلہ کہ قریب روہ در میان آب دریا واقع شدہ جائی دادند و بعدہ پرگنہ تبورہ را بخرچ مطبخ میرزا تعیین فرمودند، و باغ فتح را برای نزول ایشان مقرر کردند، میرزا کامران آنجا بودہ، قصد حج نمودند و چوچک بیگم نیز با وصف آنکہ دیدہ کرمرا نیز رخصت کنند کہ با میرزا بروم، میرزا شاہ حسن از رخصت ابا نمودہ مبالغہ بسیار درمیان آوردہ، و عاقبت الامر چوچک بیگم بی رخصت پدر برآمدہ بر کشتی نشست و خواست کہ تنہا نزد میرزا کامران رود، سلطان محمود مہردار و جمعی از محرمان ایشان رسیدہ باز گردانیدند، میرزا شاہ حسن خود بہ کشتی دختر در آمدہ، مبالغہ و الحاح نمودہ بجائی رسید کہ چوچک بیگم بعرض کرد، احوال مردم چہ گویند کہ دختر میرزا از اطاعت شوہر سر باز زدہ در او بنام سازند، میرزا شاہ حسن را خوش آمد لا علاج شدہ او را با اسباب و سامان خوب رخصت فرمود"۔ مولف نے میرزا کے آنے کا سن ۹۶۰ھ بتایا ہے جو صحیح نہیں ظاہر ہے کہ میرزا ۹۶۰ھ میں نابینا ہوا، اسلئے ضرور اس کے بعد آیا ہوگا،

حسن ارغون کے یہان ٹھہرا رہا، اس نے ایک پرگنہ میرزا کے اخراجات مطبخ کے لیے وقف کر دیا۔
کامران حج کو چلا تو اسکی بی بی جو جک بیگم بھی علی الرغم کشتی مین بیٹھ گئی، اعزا مانع ہوئے، اور
باپ نے بھی روکا، مگر وہ رو کر کہنے لگی، دنیا کیا کہیگی کہ جب کامران صاحب حکومت و صاحب بصارت
تھا تو مین اسکے حوالہ کیگئی، اور اب وہ بے بس و بے کس ہوا تو جو جک بھی اسکا ساتھ چھوڑتی
ہے: باپ یہ سنکر چپ ہوگیا، اور آخر اس نے دونون کو ساتھ رخصت کیا، میرزا مکہ پہنچا اور وہان
تین حج کرنے کے بعد میدان منا مین مرحوم ہوا، ابو الفضل لکھتا ہے[1]:

و میرزا سہ حج دریافت و در یازدہم ماہ ذی الحجہ در منا سال (۹۶۴) نہصد و شصت
و چہار لبیک گویان، اجابت دعوت حق نمودہ محمل عدم بست:

اس سے معلوم ہوتا ہے کہ کامران کی وفات ۱۱ ذی الحجہ کو ہوئی، لیکن مؤلف تاریخ
سندھ کا (جو میرزا کے حالات سے زیادہ باخبر معلوم ہوتا ہے) بیان ہے کہ میرزا نے یوم الحج (۱۰
ذی الحجہ) کی سہ پہر کو وفات پائی، چنانچہ محمد معصوم بکری لکھتا ہے[2]:

---

[1] اکبرنامہ جلد اول ص [illegible]، [2] تاریخ سندھ (نسخۂ قلمی موجودہ کتب خانہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ ص [illegible]) میرزا
کی تاریخ وفات اور حج کی تعداد مین اختلاف ہے، بقول مؤلف اکبرنامہ اس نے تین حج کیے، مؤلف مآثر رحیمی (جلد
اول ص [illegible]) بھی یہی لکھتا ہے، مراۃ العالم (نسخۂ قلمی ص [illegible] ب) مین بھی تین حج لکھا ہے، اور تاریخ فرشتہ (جلد اول ص [illegible])
کا مؤلف بھی لکھتا ہے کہ "سہ حج کردہ بتاریخ یازدہم ذی الحجہ سنہ اربعہ و ستین و تسعمایہ ہمانجا فوت شد" لیکن ان سب کے برخلاف بدایونی
(جلد اول ص [illegible]) لکھتا ہے کہ "و بچہار حج موفق شد" ہمارے خیال مین بدایونی کی روایت صحیح نہین کیونکہ اول تو میرزا ۹۶۱ھ کے آخر مین
نابینا ہوا، پھر کچھ عرصہ تک سندھ مین رہا، اسلیے معلوم ہوتا ہے کہ میرزا ۹۶۲ھ مین ہندوستان سے روانہ ہوا، اور یون وہ صرف تین
حج کرسکتا تھا نہ کہ چار، اسکی تائید مؤلف تاریخ سندھ بھی کرتا ہے یعنی "دو سہ سال در مکہ معظمہ اقامت کردند":

"میرزا کامران و بیگم بعد وصول حرمین شریفین دو سہ سال در مکہ معظمہ اقامت نمودند و میرزا کامران در روز حج بعد از وقوف در عرفات قبل غروب، آفتاب حیاتش نیز غروب نمود"

میرزا کی رحلت کے سات ماہ بعد چوچک بیگم نے بھی قضا کی، مؤلف تاریخ سندھ لکھتا ہے:

"چوچک بیگم بعد از فوت میرزا بہفت ماہ بجانب جہان جاوداں انتقال کرد، این واقعات در سن اربع وستین وتسعمایہ بود"

میرزا کی اوائل زندگی جیسی رہی ہو لیکن اسکے آخری دن خوب گذرے اور اسکا انجام بخیر ہوا، یہ عجیب اتفاق ہے کہ دو حقیقی بھائی یعنی کامران وعسکری[1] اپنے سوتیلے بھائیوں (ہمایون[2] وہندال) کے ہمیشہ حریف ومقابل رہے اور سلطنت کی بازی میں دونوں ناکام لیکن انکا انجام ایک طرح ہوا، کامران نے ایام حج میں وفات پائی، عسکری بھی اسی ارادے سے چلا، اور گو وہ زیارت کعبہ سے مشرف ہونے کے قبل مرحوم ہوا مگر اسے نیت کا صلہ ضرور ملا، اس لیے جس طرح یہ دونوں زندگی میں ہمدوش رہے مرنے کے بعد بھی ہم آہنگ ہونے کی وجہ سے ہم آغوش دکھائی دیے!!

زمانہ کو دیکھئے کہ ابوالفضل ہندال کے قتل پر تو ماتم کرتا اور مرثیہ پڑھتا ہے، مگر کامران کی

---

[1] کامران وعسکری دونوں ایک ماں (گلرخ بیگم) سے تھے، اسلیے ان دونوں میں بڑی محبت تھی عسکری کامران سے چھوٹا تھا، اس نے بڑے بھائی کا برابر ساتھ دیا،

[2] ہمایون کی ماں کا نام ماہم تھا، ہمایون بعہد وفیقعد ۹۱۳ھ کو کابل میں پیدا ہوا (بابرنامہ ترجمہ مسز بیوریج صفحہ ۳۴۴) ہندال دلدار کے بطن سے ۹۲۵ھ میں پیدا ہوا، اور ہمایون کی ماں ماہم نے اسے متبنی کیا، (بابرنامہ صفحہ ۳۸۵)

بے وقت موت پر دو آنسو بھی نہیں بہاتا اور نہ ایک مصرعۂ تاریخ ہی نقل کرتا ہے، لیکن بدایونی یہاں بھی خموش نہ رہ سکا اور افسوس کے ساتھ اس نے میرزا کی وفات کے یہ قطعات تاریخ نقل کر دیے ہیں، پہلا قطعہ مولانا قاسم کا لکھا ہے[۱]:

کامران آنکہ پادشاہی را — کس نہ بود دست ہمچو او در خورد

شہ زکابل بکعبہ و آنجا — جاں بحق داد و تن بخاک سپرد

گفت تاریخ او چنین کاہی — پادشہ کامران بکعبہ مرد

پھر وصیی کا یہ قطعہ تاریخ[۲]:-

شہ کامران خسرو تاجدار — کہ در سلطنت سر بکیواں رساند

مجاور شد اندر حرم چار سال — بکلی دل از قید عالم رہاند

ز عید وقوف حج چہارمین — باحرام حج جان بجانان فشاند

چو در خواب وصیی در آمد شبی — عنایت نمود و سوی خویش خواند

بگفت ار بپرسندت از وفات ما — بگو شاہ مرحوم در مکہ ماند

---

[۱] ابوالقاسم سید نجم الدین محمد متخلص بہ کاہی کا وطن کابل تھا، صاحب دیوان ہونے کے علاوہ بوستان کے جواب میں اس نے ایک مثنوی گل افشاں بھی لکھی، کاہی نے ۹۸۸ھ میں قضا کی، (ملاحظہ ہو منتخب التواریخ جلد سوم ص۱۷۲ تا ص۱۷۴ و ترجمہ انگریزی جلد سوم ص۲۴۴ و ص۲۴۵ و جلد اول ص۵۸۶) [۲] منتخب التواریخ جلد اول ص۴۵۵ صاحب ہفت اقلیم (نسخہ قلمی ایشیاٹک سوسائٹی بنگال ورق ۲۲ ب) نے بھی کاہی کی تاریخ اور وصیی کے قطعہ کا صرف آخری مصرعہ درج کیا ہے،

ان قطعات کو نقل کرنے سے پہلے نیرنگیٔ عالم اور گردشِ روزگار کو یاد کرکے بدایونی خاقانی کے یہ اشعار بھی بحسرت پڑھتا ہے:-

هرگز بباغ عهد گیاهی وفا نکرد — هرگز ز شستِ چرخ خدنگی خطا نکرد

خیاطِ روزگار بیالای هیچ کس — پیراهنی ندوخت که آن را قبا نکرد

نقدی نداد دور که آن را بدل نشد — نردی نباخت دهر که آن را دغا نکرد

گردون در آفتاب سلامت کرا نشاند — کو را چو صبح روشن اندک بقا نکرد

خاقانیا بچشم جهان خاک در فکن — کو دردِ چشم دید ترا و دوا نکرد

فرشتہ نے میرزا کی خبر وفات ان اشعار میں دی ہے:[1]

گنجِ بقا نیست درین خاکدان — مغزِ وفا نیست درین استخوان

جمله جهان خواه کهن خواه نو — چون گذرانست نیرزد بجو

مؤلف تذکرہ "نشترِ عشق" نے غم کامران میں ایک صاحب مروت تخلص (شاعر) کا یہ قطعہ تاریخ بھی دہرایا ہے:[2]

اخترِ برجِ سخن آن نکته دان — وه چه شام از این جهان شد رهگرای

از سرِ جابش بگفتم سالِ فوت — کامران آسوده در فردوس های

---

[1] فرشتہ جلد اوّل ص ۲۴۲، [2] تذکرہ نشترِ عشق مؤلفہ نواب حسین قلیخان عشقی عظیم آبادی (نسخہ قلمی موجودہ خدا بخش خان لائبریری ص ۱۰۹۳) مؤلف تذکرہ نے میرزا کا سن وفات ۹۵۶ھ بتایا ہے جو یقیناً غلط ہے، اور غالباً یہی سن مصرعۂ تاریخ سے بھی نکلتا ہے،

۷۔ کامران کی اولاد

میرزا کی اولاد کی صحیح تعداد معلوم نہ ہو سکی، مگر بعض تاریخون اور خصوصاً مسز بیوریج کے شائع کردہ ہمایون نامہ مین اسکے متعلق جو درج ہے اس کا خلاصہ نقل کر دیتا ہون،

۱۔ میرزا کی سب سے بڑی لڑکی حبیبہ بیگم[1] ۹۵۳ھ مین آق سلطان سے منسوب ہوئی، لیکن جب اُسے معلوم ہوا کہ وہ کھلم کھلا اسکی مخالفت اور ہمایون کی معاونت کر رہا ہے تو حکم دیا کہ "اوراگذاشتہ کہ زن خود ہمراہ شود، بمجرد رسیدن فرمان شاہ حسین میرزا حبیبہ بیگم را از تصرف آق سلطان جدا ساختہ و سلطان را بمکہ معظمہ رخصت کرد"[2] غرض اس شادی کے کچھ ہی عرصہ بعد آق سلطان حج کو چلا گیا، نہ معلوم حبیبہ بیگم نے پھر دوسرا نکاح کیا یا مطلقہ رہی،

۲۔ اسکی دوسری لڑکی عائشہ سلطان تھی، ہمایون نامہ مین تین جگہ[3] اسکا ذکر ہے لیکن اسمین اسکی کوئی خاص بات نہین ملتی،

۳۔ تیسری گلرخ بیگم تھی جسکی شادی ابراہیم حسین میرزا بایقرا سے ہوئی، گلرخ کا ذکر ہمایون نامہ مین نہین ہے[4] لیکن اکبر نامہ مین اسکے حالات ملتے ہین، اسکا لڑکا سلطان مظفر حسین میرزا

---

[1] ہمایون نامہ صفحہ ۹۰ [2] ایضاً صفحہ ۹۱ [3] ایضاً صفحہ ۹۱ و صفحہ ۹۲، [4] گلرخ بیگم کے حالات گو ہمایون نامہ مین موجود نہین لیکن مسز بیوریج نے اپنی کتاب کے حاشیہ مین اسکے حالات لکھے ہین، ۔۔۔ بیان دہین ۔۔۔ یا گیا، (ملاحظہ ہو ضمیمہ ہمایون نامہ صفحہ ۲۲۳)

اکبر کی بڑی لڑکی سلطان خانم سے منسوب ہوا، گلرخ کا شوہر ابراہیم باغی ہو کر جب (۹۶۱ھ مین) قتل ہوا تو وہ اپنے لڑکے (مظفر حسین میرزا) کو لے کر دکن چلی گئی، اسکی ایک لڑکی نورالنسا سلیم (جہانگیر) سے منسوب تھی، گلرخ ۱۰۲۲ھ تک حیات تھی، جہانگیر اس سال اسکی خدمت مین حاضر ہوا ہے،

تذکرۂ عرفات العاشقین[1] (مؤلفہ تقی اوحدی) سے معلوم ہوتا ہے کہ گلرخ بیگم شاعرہ تھی اور ۱۰۲۹ھ مین فوت ہوئی، مؤلف تذکرہ لکھتا ہے[2]:-

"بغایت فصیحہ کاملہ بودہ، عروس شاعرش بہچو نام او گلرخ آمدہ . . . . . . در ہزار و بیست و نُہ کہ بندہ باجمیر بودم در اردوی بادشاہی درگذشت"

اوحدی نے بیگم کا یہ شعر بھی نقل کیا ہے، ؎

ہیچگہ آن شوخ گل رخسار بی اغیار نیست

راست بود ست این کہ عالم گل بیخار نیست

۴- چوتھی، حاجی بیگم، ماہ افروز کے بطن سے پیدا ہوئی (۹۵۱ھ) مین وہ کامران کے ساتھ بابا دشتی مین موجود تھی[3]، اکبرنامہ سے معلوم ہوتا ہے کہ (۹۸۳ھ) مین جب گلبدن بیگم (مؤلفہ ہمایون نامہ) حج کو روانہ ہوئی تو یہ حاجی بیگم بھی اس کے ہمراہ تھی[4]، مسز بیورج نے ہمایون نامہ کے "دیباچہ" اور "ضمیمہ" مین حاجی بیگم کے وجہ تسمیہ پر دلچسپ بحث کی ہے جو پڑھنے کے لائق ہے[5]۔

---

[1] نسخۂ قلمی موجودہ خدا بخش خان لائبریری، ورق ۱۳۰ (الف)، تذکرۂ صبح گلشن مین بھی گلرخ بیگم کا حال موجود ہے۔

[2] ہمایون نامہ صفحہ ۱۲۱ [3] اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۱۴۵ [4] ہمایون نامہ (دیباچہ) صفحہ ۰۰۰ و ضمیمہ صفحہ ۲۱۹

۵۔ پانچوین گلعذار بیگم تھی جس کے متعلق اتنا پتہ چلتا ہے کہ ۹۸۳ھ میں وہ بھی اپنی بہن حاجی بیگم کے ساتھ (گلبدن بیگم کی رفاقت میں) حج کو گئی تھی۔[1] اس سے زیادہ اور کچھ معلوم نہو سکا۔

ان پانچ لڑکیون مین سے صرف تین (گلرخ، حاجی بیگم، گلعذار) کا علم ہے کہ وہ کامران کے بعد بھی زندہ تھین، مگر حبیبہ بیگم اور عائشہ سلطان کا حال کھل نہ سکا۔ فرشتہ کہتا ہے کہ کامران نے تین لڑکیان چھوڑین[2] اور یہی بیان مؤلف منتخب اللباب[3] کا ہے۔ ان لڑکیون مین گلرخ کی نسبت تو کہا جا چکا کہ اسکی شادی ابراہیم حسین میرزا سے ہوئی، دوسری کی شادی شاہ فخرالدین مشہدی رضوی سے ہوئی اور تیسری میرزا عبدالرحمن مغل کے عقد مین آئی۔[4]

میرزا کی لڑکیون کے تذکرہ کے بعد اب اس کے لڑکون کا ذکر بھی ضروری ہے اور اس خصوص مین سب سے[5] معتبر بیان گلبدن بیگم کا ہے۔

ہمایون نامہ مین کامران کے ایک لڑکے کے متعلق پہلا بیان ۹۵۱ھ کے واقعات کے ضمن مین ملتا ہے۔ اس مین اسکا نام ابراہیم سلطان میرزا درج ہے۔[6] لیکن گلبدن بیگم آگے

---

[1] اکبرنامہ، جلد سوم، صفحہ ۱۴۵۔ [2] تاریخ فرشتہ (مطبوعہ بمبئی) صفحہ ۴۴۲۔ [3] منتخب اللباب مؤلفہ خافی خان (ببلیو تھیکا انڈیکا سیریز) جلد اول، صفحہ ۱۴۳ خافی خان لکھتا ہے "و از میرزا کامران ابوالقاسم نام پسر و سہ دختر ماندہ کلان کی را به فخرالدین مشہدی و دو دختر دیگر به بنی اعمام خود دادند"۔ [4] تاریخ فرشتہ (مطبوعہ بمبئی) صفحہ ۲۴۲۔ مسز بیورج نے ان لڑکیون کے شادی کے متعلق دلچسپ بحث کی ہے جو صاحب اس کو بالتفصیل دیکھنا چاہتے ہیں، وہ ضمیمہ ہمایون نامہ کے صفحات ۲۰۰، ۲۱۱ ملاحظہ فرمائیں۔ [5] ہمایون نامہ (صفحہ ۷۵) کی عبارت یہ ہے: "جوگی خان را فرستاد کہ ...... ابراہیم سلطان میرزا پسر میرزا کامران ...... این جلد را بدست بیاید (؟)"

اس کا نام ابوالقاسم میرزا بھی لکھتی ہے[1]، ایسا لیے میرزا کے دو لڑکے معلوم ہوتے ہیں ایک ابراہیم سلطان اور دوسرا ابوالقاسم، لیکن بعد کے مؤرخوں نے اُسی لڑکے کا نام کہیں ابوالقاسم میرزا اور کہیں ابراہیم لکھا ہے، غالباً اسکی کنیت ابوالقاسم تھی اور نام ابراہیم، اکبرنامہ کے اکثر نسخوں میں ابراہیم ہی درج ہے، چنانچہ کامران کے سامنے "نقارہ" کے لیے جو مشہور کشتی اکبر اور کامران کے لڑکے میں ہوئی تھی[2] وہاں اسکا نام کہیں ابراہیم لکھا گیا ہے اور کہیں ابوالقاسم[3]

مؤلف ہفت اقلیم اس کے متعلق یوں لکھتا ہے:۔

"از میرزا کامران پسر ماندہ موسوم بہ میرزا ابوالقاسم در غایت فطنت و ذکا، و در نہایت ملاحت و صفا ہنوز اوّل جہان افروزی اُبود کہ در نہصد و ہفتاد و چہار در قلعہ گوالیار ازین جہان غدار رخت بعالم ناپایدار کشید، ع

نماند از کامران نام و نشانی

تاریخ است و میرزا ابوالقاسم بشعر گفتن میلی تمام داشتہ و سخن نیک میرسیدہ و شوکتی تخلص میکرد، و این دو بیت مراو راست[4]۔ ؎

یار ہر شانہ کہ در زلف سمن ساز زدہ است

نشتر غم بدل غمزدۂ ما زدہ است

---

[1] ہمایون نامہ (صفحہ) میں مرقوم ہے "ابوالقاسم میرزا پسر خورد را پیش میرزا عسکری فرستادند" [2] اس کشتی کا مفصل حال اکبرنامہ جلد اوّل صفحہ ۲۲۶ و صفحہ ۲۲۷ میں موجود ہے۔ [3] ہفت اقلیم نسخہ قلمی (نمبر دی ۳۲۷) موجود کتب خانہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال (صفحہ ۲۳۳)۔

[4] شوکتی کا تذکرہ نشتر عشق قلمی (جلد اوّل صفحہ ۹۶۹ نسخہ بانکی پور) و مخزن الغرائب قلمی (جلد ا صفحہ ۳۹۰ نسخہ بانکی پور) میں موجود ہے۔

قضا گشتن من این قدر شتاب مکن

بخواهم از ستمت مرد اضطراب مکن"

فرشتہ راوی ہے کہ اکبر نے ۹۶۴ھ میں اس ابوالقاسم کو قلعہ گوالیار میں محبوس کر دیا تھا اور

عرصہ تک اسے نظربند رکھا، لیکن نہ معلوم پھر کیا مصلحت ہوئی کہ جب اکبر خان زمان کے مقابلہ کو

چلا تو اس نامراد کو قتل کروا دیا، شہادت کے وقت اپنا یہ شعر اسکی زبان پر تھا ے

فلک گشتن من این قدر شتاب مکن

بخواهم از ستمت مرد اضطراب مکن

اس بیت میں بے کسی و بے بسی اور یاس و حسرت کا جو عالم نظر آتا ہے وہ ظاہر ہے، اور

اس کے بعد افسوس کہ ع

"نماند از کامران نام و نشانی"

۸۔ میرزا کی علمیت و شاعری:

میرزا کی معلومات کے متعلق جو مواد ہے وہ ناکافی، بابرنامہ میں اسکی تعلیم و تربیت

کا ذکر نہیں مگر مسز بیورج کہتی ہیں کہ بابر نے اپنی مشہور مثنوی مبین اس کی تعلیم کے لئے

لکھی تھی، اگر یہ صحیح ہے تو قیاس کیا جا سکتا ہے کہ مرزا کو فقہ اسلامی میں درک ہوگا یا کم از کم یہ کہ

بابر نے فقہ اسلامی سے اسکا شغف دیکھ کر اس مثنوی کو لکھا ہو،

رہے جوہر و بایزید کے تذکرے تو وہ بھی ہمارے مطلب کے نہیں، کیونکہ وہ وقایع نویس ہیں ان باتون سے انھین کیا علاقہ، اب اکبرنامہ پڑھو تو اس میں بھی میرزا کی علمیت و شاعری کا باب بند نظر آتا ہے، ابوالفضل کے نزدیک کامران "دشمن دولت ابد قرین" تھا، اس لیے اسکے یا اسکی اولاد کے فضائل کو سراہنا ایک "باغی و سرکش" کی قصیدہ خوانی ہے، اسکی اس خموشی نے بعد کے مورخین کا منہ بھی بند رکھا، مگر بدایونی یہان بھی چپ نہ رہ سکا، اس نے انصافاً اپنی بے لاگ رائے دی، اور میرزا کے کمالات کا معترف ہے،

میرزا چین سے نہیں رہا، وہ نام کا کامران تھا کبھی خرم و کامیاب نہیں ہوا، پراگندہ رہا اور اس عالم مین نظم کا وقت کیا ملتا،

مگر اسکی طبیعت ایک پرشور دریا تھی کہ پہاڑون کو بھی ریلتی، کڑے سے کڑے وقت مین بھی اس نے کچھ نہ کچھ ضرور کہا ہے، وہ بابر کا بیٹا تھا، نظم و شاعری اسکی میراث تھی، ہمایون کو اکثر موقعون پر اس نے اشعار اور برجستہ غزلین لکھ بھیجین، اس کے علاوہ اس کا ایک دیوان ہی موجود ہے، جو اسکی حیات مین نقل ہوا، نہ معلوم اس نے اور کیا اور کتنا کہا مگر اسکا جو نسخہ ہمارے پیش نظر ہے اسمین ۲۰ صفحے ہین اور کوئی پچاس غزلین! بابر کی طرح وہ بھی دو لسانی تھا، ترکی و فارسی دونون زبانون مین شعر کہتا اور قبول عام کی سند لیتا،

میرزا نے کب شاعری شروع کی اسکا صاف پتہ نہیں ملتا، ہان اتنا معلوم ہوتا ہے کہ

لے بابر کا فارسی و ترکی دونون کلام موجود ہے اور اس کے اس دیوان کا نادر نسخہ رامپور کے سرکاری کتب خانہ مین محفوظ ہے،

بائیس برس کی عمر میں وہ اچھے شعر کہنے لگا تھا چنانچہ حسب ذیل غزل[1] (جو میرزا نے ۹۳۶ھ میں ہمایون کو بھیجی تھی) اپنی صفائی اور برجستگی میں یادگار ہے :-

حسن تو دم بدم افزون بادا | طالعت فرخ و میمون بادا
کامران تا کہ جہان راست بقا | خسرو دہر ہمایون بادا[2]

میرزا بدیہہ گوئی میں بھی گویا تھا، گذشتہ اوراق میں اسکی چند مثالیں بھی بیان ہو چکی ہیں، اب ہم ان نقلوں کو یکجا کر دیتے ہیں کہ اس فن میں اسکی قدرت کا اندازہ ہو سکے اس کے امتحان کا واقعہ پھر یاد دلا دینا مزے سے خالی نہیں جو سلیم شاہ کے دربار میں پیش آیا اور جس میں میرزا کا نام ہوا تھا،

ایک روز سلیم شاہ نے میرزا کے آگے تین مصرعے پڑھے جس میں ایک تو عراقی دوسرا ہندی تیسرا ایک مغل کا تھا، اس نے فوراً بتا دیا کہ یہ مصرعے کس کے ہیں، سلیم شاہ کو میرزا کی ذہانت اور وسعت معلومات پر حیرت ہوئی اور درباریوں سے اسکی بڑی تعریف کی،[3]

سلیم شاہ نے ایک دفعہ میرزا سے کچھ سنانے کی فرمائش کی، وہ اسکی بے عنوانیوں سے جلا ہوا تھا، برجستہ یہ شعر پڑھکر دل خالی کر بیٹھا،[4]

گردش گردون گردان گردنان را گرد کرد
بر سر اہل تمیزان ناقصان[5] را مرد کرد

---

[1] میرزا کی ولادت ۹۱۳ھ یا ۹۱۴ھ میں ہوئی اور یہ غزل اس نے ۹۳۶ھ میں یعنی ۲۲ سال کی عمر میں کہی۔ [2] پوری غزل کے لیے دیوان ملاحظہ ہو۔ [3] یہ دو تین بیکار روایتیں دو سے منقول ہیں مفصل تذکرہ کے لیے گذشتہ صفحات ملاحظہ ہوں۔ [4] منتخب التواریخ بدایونی، جلد اول ص ۳۹۵۔ [5] بعض نسخوں میں ناکسان ہے۔

سلیم سمجھ کر چپ ہو گیا،

اسی طرح جب وہ گرفتار ہوا تو اس نے برجستہ ایک غزل کہکر ہمایون کو بھیجی اور معذرت پیش کی، افسوس ہے کہ وہ غزل دستیاب نہ ہو سکی[1]،

میرزا جب دولت بصارت سے محروم ہوا تو اس کا غلام خاص بیگ ملوک، اسکو دیکھنے آیا اسے اپنے غلام سے عشق تھا، لیکن آنکھیں کہان تھیں کہ اس کا نظر افروز چہرہ دیکھ سکتا، ناچار بیگ ملوک کا ہاتھ پکڑ لیا، آنکھوں سے لگاتا اور بحسرت یہ شعر پڑھتا ہے[2] ؎

گرچشم بر خت پردہ کشید است

بینا ست بحشمی کہ بسی روی تو دید است

اس بیت کا درد اہل دل جانتے ہیں؛

پھر اس کے نابینا ہونے کے بعد جب ہمایون اسے دیکھنے آیا تو اس کے آگے اپنا درد یون پیش کرتا تھا[3] ؎

بر جانم از تو ہر چہ رسد جای منت است

گر ناوک جفاست و گر خنجر ستم

اس شعر کے تیر و نشتر کو کوئی ہمایون کے قلب سے پوچھتا!

---

[1] یہ غزل اکبر نامہ کے ایک قلمی مسودہ میں درج ہے، ملاحظہ ہو نوٹ بر صفحہ ۳۰

[2] اکبر نامہ، جلد اول، ص ۳۲۹، [3] اکبر نامہ جلد اول، ص ۳۳۰، تاریخ مظفری (نسخہ قلمی ۲۶ و ۲۷) و تاریخ فرشتہ (مطبوعہ بمبئی) ص ۲۲۱

میرزا کی بدیہہ گوئی کے اس مختصر ذکر کے بعد اب اس کی شاعری کے متعلق بھی چند جملے عرض کر دوں،

میرزا واقعی غزل گو ہے اور جو کچھ اس نے کہا تھا، اس کے کلام مین صفائی اور سلاست کافی حد تک ہے اگرچہ خیالات مین کوئی ندرت نہین اور نہ کلام مین چندان پختگی معلوم ہوتی ہے لیکن میرزا واقعی ستائش و داد ہے، کلام برجستہ و بے تکلف اور نمکین ہے اور بعض اشعار مین تصوف کی چاشنی بھی ہے،

اب بعض مورخون اور تذکرہ نویسون کی وہ رائین بھی جو انھون نے میرزا کی شاعری کے متعلق دی ہین نقل کر دون کہ ان پر غور ہو سکے،

میرزا کی پاک مشربی اور شاعری کی نسبت بدایونی اپنی بے لاگ رائے یون دیتا ہے:-

"میرزا کامران پادشاہی بود شجاع و صاحب ہمت عالی و جواد و خوش طبع و پاک مذہب و پاکیزہ اعتقاد کہ ہمیشہ با علما و فضلا صحبت میداشت و اشعار او مشہور است"[1]

امین احمد رازی مؤلف ہفت اقلیم کہتا ہے[2]:-

"میرزا کامران در مضمار شاعری بر دو مرکب سواری نمودہ"

نواب حسین قلیخان عشقی مؤلف تذکرۂ نشتر عشق کا خیال ہے: "طبع لطیف و معنی یاب داشت"

---

[1] منتخب التواریخ بدایونی صفحہ ۴۵۳،
[2] نسخہ قلمی (موجودہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ صفحہ ۲۲۳،
[3] نسخہ قلمی بانکی پور صفحہ ۱۲۹۳

میرزا کا حال اور تذکرہ نویسون نے بھی لکھا ہے، چنانچہ ریاض الشعراء[۱] (مؤلفہ علی قلی خان والہ داغستانی) مجمع النفائس[۲] (مؤلفہ سراج الدین علی خان آرزو) عرفات العاشقین[۳] (مؤلفہ تقی اوحدی) مخزن الغرائب[۴] (مؤلفہ احمد علی سندیلوی) سفینہ خوشگو (مؤلفہ بندرابن خوشگو) صبح گلشن[۵] (مؤلفہ نواب سید علی حسن خان) وغیرہ مین اس کا ذکر موجود ہے، لیکن تعجب ہے کہ صاحب تذکرہ تحفہ سامی (سام میرزا صفوی) جیسے معاصر نے میرزا کی شاعری کے متعلق ایک حرف بھی نہین لکھا، حالانکہ اس نے بابر، ہمایون، عسکری اور دیگر شاہزادگان تیموریہ کی شاعری کا ذکر کیا ہے، اس فروگذاشت کا سبب غالباً اسکی وہ ذلت تھی جو قندھار کی لڑائی مین اسے اٹھانا پڑی اور جس پر یہ برجستہ تاریخ ہوئی سے زدہ بادشہ کامران، سام را

واقعی ایک جنگ خوردہ اپنے کامیاب حریف کو کس طرح یاد کرتا!

۹- دیوان کامران (قلمی)

وہ قلمی دیوان کامران جس سے یہ نسخہ نقل کیا گیا، خدا بخش خان (پٹنہ) کے مشہور کتب خانہ کی ملکیت ہے، یہ ایک نادر دیوان ہے، اب تک نہ تو اس کا کوئی اور نسخہ دستیاب

---

[۱] نسخہ قلمی ایشیاٹک سائٹی بنگال (نمبر ۱۰۶۱) ورق ۲۰۰ ب۔ [۲] نسخہ قلمی بانکی پور ورق ۵۵ ب۔ [۳] نسخہ قلمی بانکی پور ورق ۱۹۶ ب ۔ ۵۰۶ الف، اس تذکرہ سے معلوم ہوتا ہے کہ شاہ طہماسپ صفوی نے میرزا کی ذم مین ایک شعر کہا تھا لیکن مؤلف تذکرہ نے وہ شعر نقل نہین کیا ہے۔ [۴] نسخہ قلمی بانکی پور ۳۲۲۔ [۵] فہرست مخطوطات فارسی بوڈلین لائبریری۔ نسخہ مطبوعہ ۳۰۰۔ [۶] بانکی پور کی فہرست مرتبہ خان بہادر مولوی عبد المقتدر میں اس دیوان کا تفصیلی تذکرہ ہے، فاضل مؤلف نے حالات و واقعات کی تلاش مین بہت محنت کی ہے اور جو مواد انھون نے فراہم کیا ہے وہ قابل قدر ہے، راقم بھی اکثر مقامات پر ان کا خوشہ چین ہے۔

ہو سکا اور نہ امید ہے کہ ایسا دوسرا مل سکیگا، یہ میرزا کی حیات مین لکھا گیا، اور پھر محمود اسحاق شہابی

کا ساخطاط اسکا کاتب ہے، یہ دیوان سلاطین مغلیہ کے کتب خانہ مین بھی رہ چکا ہے،

اکبری وجہانگیری اور شاہجہانی وعالمگیری امرار کی تحریرون کے ساتھ جہانگیر وشاہجہان

کے قلم کی یادداشت اس پر ثبت ہین جس سے وہ اور انمول ہو گیا ہے

امرار و ملازمان اکبری مین سے پہلی تحریر عرش آشیانی کے کتب خانہ کے داروغہ کی ملتی ہو

اسی عہد کی ایک اور تحریر کہتی ہے کہ یہ نسخہ فیضی کی تحویل مین بھی تھا، اور منعم خان خانخانان

کے پاس بھی رہا، غالبًا یہ وہی منعم خان ہے جو کامران کو گرفتار کرکے ہمایون کے پاس لایا

تھا اور شاید یہ نسخہ اسی وقت کسی طرح اس کے ہاتھ لگا،

عہد جہانگیری مین سب سے ممتاز تحریر خود بادشاہ کی ہے، وہ لکھتا ہے:۔

اللہ اکبر

"دیوان میرزا کامران کہ عم پدر بزرگوار من است بخط محمود اسحٰق شہابی

حررہ نور الدین محمد جہانگیر شاہ اکبر سنہ ۲ جلوس موافق سنہ ۱۰۱۴

ہجری"

پھر اس پر شاہجہان کی یہ عبارت ہماری آنکھین روشن کرتی ہے:۔

"الحمد للہ الذی انزل علی عبدہ الکتاب، حررہ شاہ جہان ابن

جہانگیر شاہ بن اکبر شاہ"

پھر ایک اور نادر تحریر بھی خاص وقعت رکھتی اور بتاتی ہے کہ یہ نسخہ نواب نور النسا بیگم

دیوان کامران کا پہلا صفحہ جس پر جہانگیر اور شاہجہان کے ہاتھ کی تحریریں ہیں

Fly-leaf of *Dīwān-i-Kāmrān*, bearing the autographs of Jahāngīr and Shāhjahān.

(زوجہ جہانگیر بادشاہ) کی ملک بھی رہا، اس پر لکھا ہے کہ[1]

اموال نواب نور نسار بیگم

قیمت ــــ مہر،

یہ نورالنسار گلرخ بیگم کی بیٹی اور کامران کی نواسی تھی، اس طرح نانا کا مال نواسی کے ہاتھ لگا!

پھر اور چار تین مہریں اور دستخط ہیں، ان میں عنایت اللہ خان، عبداللہ چلپی، نور محمد، محمد باقر، ارشد خان، اور حافظ خان وغیرہ کی یادداشتوں سے معلوم ہوتا ہے کہ شاہجہان اور عالمگیر نے اس نسخہ کو بارہا مطالعہ کیا تھا،

یہ تو اس نسخہ کی بیرونی شان تھی اس کی اندرونی شان یہ ہے کہ خواجہ محمود اسحق شہابی جیسے کاتب کا قلم ہے[2]، نہایت پاک و پاکیزہ نستعلیق، دلپختہ و روشن، عنوان

۱؎ بانکی پور کی فہرست (جلد دوم ص۵۵) پر یہی عبارت یوں نقل ہے:- قیمت اموال [illegible] نورالنسا بیگم کی مہر جو کچھ نہیں، ملاحظہ ہو فوٹو جو اس کتاب میں موجود ہے۔ ۲؎ اس کاتب کے حالات معلوم نہ ہو سکے، بانکی پور کی فہرست (جلد ۲، صفحہ ۱۴۳) میں اس کو مولانا خواجہ محمود [illegible] میر علی کا شاگرد بتایا گیا ہے، اس طرح محمود بن اسحاق [illegible] اور خواجہ محمود دونوں ایک شخص معلوم ہوتے ہیں لیکن ان کے علاوہ ایک محمود اور ہیں جن کا نام شاہ محمود ہے، ان کا لقب [illegible] تھا، [illegible] سلطان علی المشہدی کے شاگرد تھے، تحفۂ سامی اور آئین اکبری (ترجمہ ص[illegible]) میں ان کا تذکرہ موجود ہے، برٹش میوزیم (لندن) میں ان کے ہاتھ کا [illegible] اور [illegible] موجود ہے (دیکھو فہرست برٹش میوزیم ص[illegible] و ص[illegible]) اور [illegible] کلکتہ میں بھی ان کے ہاتھ کا بوستان محفوظ ہے، جو میری نظر سے گذر چکا ہے (دیکھو فہرست [illegible] ص۲۳۶) یہ محمود [illegible] تھے اور تقریباً یہی زمانہ خواجہ محمود کا بھی ہے۔ میرا ذاتی خیال ہے کہ خواجہ محمود اور محمود بن اسحاق الشہابی الہروی کو ایک سمجھنے کے لیے ہمارے پاس کافی ثبوت موجود نہیں، خواجہ محمود کا حال تذکرۂ خوشنویسان (مرتبہ غلام محمد ہفت قلمی) میں موجود [illegible] اس حصہ کی بابت [illegible] میرا شبہ ثابت ہو اور یہ بات معلوم ہو گئی کہ خواجہ محمود اور محمود بن اسحاق شہابی دونوں ایک شخص نہیں، بانکی پور کی فہرست میں جو خواجہ محمود کو دیوان کامران کا کاتب بتایا گیا ہے وہ بالکل غلط ہے چنانچہ برٹش میوزیم لندن کی فہرست [illegible] ص۳۳۳) اور میرے محترم دوست [illegible] (کلکتہ) کے ذخیرہ میں دو قطعے ہیں، ان دونوں پر محمود بن اسحق شہابی کے دستخط ہیں، اس لیے شہابی کو خواجہ محمود [illegible] سمجھنا غلط معلوم ہوتا ہے، یہ نوٹ میں [illegible] کا پی [illegible] پر بڑھا رہا ہوں، اس لیے اس بحث کو پھیلانے سے مجبور ہوں۔

میں گلکاریاں ہیں اور ہر صفحہ پر سنہری جدول،

دیوان میں ترکی و فارسی دونوں کلام ہے، اور اس تناسب سے:-

۱- **غزلیات**، ورق ۱ تا ورق ۱۶ (الف)

ردیف الف (ف ۴: ت ۲) ردیف ب (ف ۱: ت ۵) ردیف ت (ف ۳: ت ۲)

ردیف د (ف ۹: ت ۱) ردیف ر (ف ندارد: ت ۶) ردیف ز (ف ندارد: ت ۱)

ردیف ک (ف ۱: ت ۶)،

ردیف ل (ف ۲: ت ۱) ردیف م (ف: ت ۱) ردیف ن (ف ۲: ت ۴)

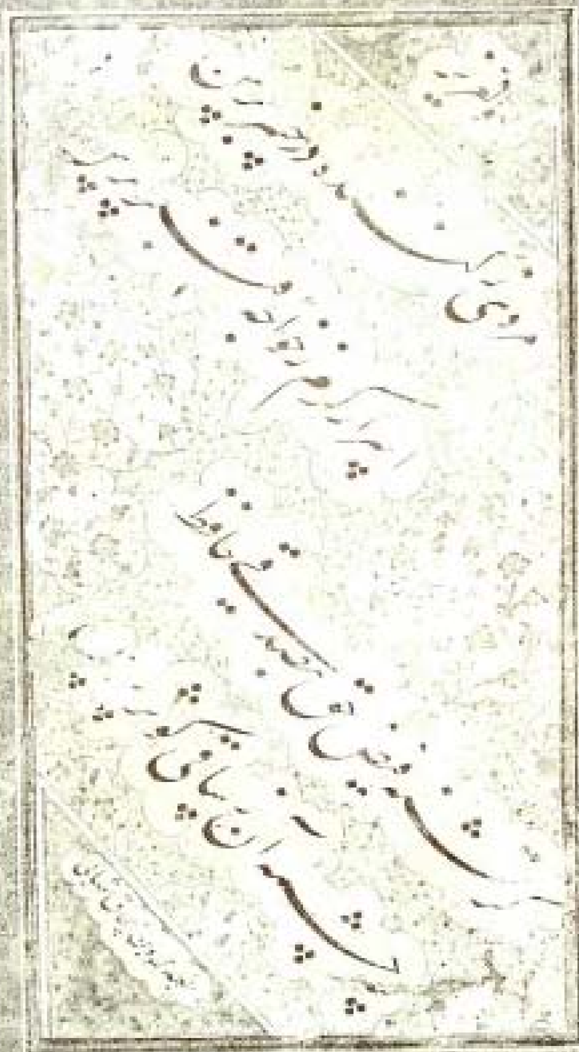
ردیف لا (ف ندارد: ت ۱)

ردیف ی (ف ۳: ت ۹)

۲- **افراد و ابیات** از ورق ۱۶ (الف) تا ورق ۱۹ (الف) یہ افراد و ابیات حروف تہجی کے اعتبار سے مرتب ہیں اور ۱۱ ابیات فرد مطلع کی سرخی کے زیر تحت تیس شعر ہیں جن میں ۱۵ فارسی اور بقیہ ۱۵ ترکی ہیں اور ۲۲ ابیات فرد غیر مطلع کے زیر تحت چودہ شعر ہیں جن میں سے صرف چار فارسی اور بقیہ ترکی،

۳- ورق ۱۹ (الف) سے ورق ۲۰ (ب) تک **قطعات** ہیں جن میں تین فارسی اور تین ترکی ہیں،

۴- ورق ۲۰ (الف) سے ورق ۲۲ (الف) تک **رباعیات** ہیں ان میں چھبیس ترکی اور صرف چار فارسی ہیں،

محمود بن اسحاق الشہابی (کاتب دیوان کامران) کے ہاتھ کی لکھی ہوئی وصلی

A Wasli transcribed by Mahmud ash-Shihabi, the scribe of Diwan-i-Kamran. (Reproduced from the original in the "Ghose Collection," Calcutta).

۵- ورق ۲۲۴ ب سے ورق ۲۳۴ الف تک اٹھارہ چھوٹی چھوٹی مثنویاں ہیں
چار فارسی اور باقی ترکی آخر میں ایک ساقی نامہ ہے،

دیوان میں ایک مختصر ترکی تمہ بھی ہے اور خاتمہ پر کاتب کی یہ تحریر ہے:-

تمت دیوان حضرت الاعلیٰ حفظہ اللہ تعالیٰ عن الآفات والبلایا
علی ید العبد الضعیف محمد بن اسحٰق الشہابی الہروی علی
طریق الاستعجال

اس "حفظہ اللہ تعالیٰ عن الآفات والبلایا" سے صاف ظاہر ہے کہ دیوان کی
کتابت میرزا کی حیات اور اس کے عروج کے زمانہ میں ہوئی تھی!

۱۰- کیا یہ "دیوان" مکمل ہے؟

میرزا کے مختصر سوانح اور اس کے دیوان کی کیفیت لکھی جاچکی، اب سوال یہ ہے کہ
کیا یہ "دیوان" مکمل ہے یا میرزا کا اور کلام بھی تھا جو اس میں درج نہ ہو سکا؟

گو اس دیوان کا کوئی دوسرا نسخہ موجود نہیں جس سے اس کا مقابلہ کیا جا سکے اگر
اس میں کلام نہیں کہ میرزا نے اس کے علاوہ اور بھی بہت کچھ کہا ہے اور چونکہ یہ زیر بحث
دیوان اسکی حیات میں مرتب و تحریر ہوا، اسلئے اس کی کتابت کے بعد کا کلام اس میں کیونکر شامل ہوتا
تذکروں اور بیاضوں کے مطالعہ سے یہ بات اور عیاں ہو گئی اور ان میں اس کے
وہ اشعار ملے جو اس "دیوان" میں نہیں ہیں:

تذکرہ ہفت اقلیم مین میرزا کی ایک غزل ہے جسکا مطلع[۱] ہے ؎

چشم براہ تو داریم شد ایامی چند
وقت آن شد کہ نہی جانب ما گامی چند

یہ مطلع اور اس کے صرف دو شعر "دیوان" مین ہین لیکن یہ اشعار اس مین موجود نہین[۲]

بہر صید دل ما دانۂ خال تو بس است
ہر دم از زلف منہ بر سر ما دامی چند

ما خرابات و در خدیم تو با ما منشین
حیف باشد کہ نشینی تو بہ بدنامی چند

کامران این غزل تو بہ ہمایون[۳] بفرست
باشد ارسال کند سوی تو انعامی چند

تذکرہ ہفت اقلیم مین یہ ایک شعر بھی درج ہے جو اس قلمی دیوان مین موجود نہین[۴]:

بستۂ سلسلۂ غم نشود ہر کہ چو من
چنگ در حلقۂ آن زلف سمن سا زدہ است

اسی بحر و ردیف مین ایک اور شعر ایک قلمی بیاض[۵] مین ملا جو دیوان مین درج نہین:

---

[۱] نسخۂ قلمی ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ (نمبر ڈی ۳۲۰) ص ۲۳۲۔ یہ غزل تذکرہ مخزن الغرائب قلمی (کتب خانہ خدابخش خان مرحوم ص ۲۲۴) اور تذکرہ عرفات العاشقین مؤلفہ تقی اوحدی (نسخہ موجودہ کتب خانہ مذکور ص ۱۲۱۶ ب) مین درج ہے۔ [۲] تذکرہ مخزن الغرائب مین "ما" کے عوض "آن" ہے۔ [۳] ہفت اقلیم کے ایک نسخہ مین "نو" کے بجائے "نزد" ہے اور مخزن الغرائب مین "تر" اور عرفات العاشقین مین "خود" ہے۔ [۴] اسی بحر و ردیف مین نو شعر کی ایک غزل دیوان مین موجود ہے جسکا مطلع ہے :۔ ؎ باز دامانِ خود آن سرو بالا زدہ است
کس ز نازش گر دست تمنا زدہ است

[۵] نسخۂ قلمی مقبرۂ ایشیاٹک سوسائٹی بنگالہ (نمبر ڈی ۱۰۲۱) ورق ۷۷، ۳ (ب)

خار در دامن گل دست تمنا زده است ناوکی بر جگر بلبل شیدا زده است

تذکرۂ ریاض الشعرا (قلمی)[1] میں (اور کلام کے علاوہ) اسکی یہ ایک رباعی بھی نظر آئی

بوی تو شنیدم از نسیم سحری زان بوی شدم بگلشن دیده وری

ہر سو کہ نظر فگندم از بی خبری در چشم من آمدی زہی جلوه گری

تذکرۂ مخزن الغرائب (قلمی)[2] میں ذیل کی رباعی ملی جو "دیوان" میں نہیں ہے:-

ہندو صنمی کز و رخم شد کاہی دروا کہ ندارد از غمم آگاہی

گفتم ز عبث کام من خستہ بر آر درخنده شد و گفت کہ "ناہیٔ ناہی"

اس "ناہیٔ ناہی" نے یہاں کیا مزا پیدا کر دیا ہے۔ اسی وزن کی ایک رباعی حضرت امیر خسرو کے نام بھی منسوب ہے[3]:-

رفتم بہ تماشای کنار جوئی دیدم بہ لب آب زن ہندوئی

گفتم صنما بہای زلفت چہ بود آواز بر آورد کہ "دُر دُر موئی"

تذکرۂ عرفات العاشقین[4] میں میرزا کے حسب ذیل اشعار بھی دیکھیے جو اسکے "دیوان" میں موجود نہیں

باستقبال قدت سرو از قفا ر بالستی بتقریب دہانت غنچہ را گفتار بایستی

---

[1] موجودہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال (نمبر ڈی ۱۰۲) ورق ۲۷۷ (ب)۔

[2] نسخہ موجودہ کتب خانہ خدا بخش خان ص۲۴۔

[3] تبصرہ متعلق بہ ترتیب کلیات خسرو (مرتبہ نواب حاجی محمد اسحاق خان مرحوم) ص۶۔

[4] نسخہ قلمی موجودہ کتب خانہ خدا بخش خان ورق ۶۱۶ (ب) و ۶۱۷ (الف)۔

دیگر،

ہندو پسرا تا تو گرفتی بدلآ رام

زنار سرِ زلف تو گیرم کہ توئی رام

ایک اور قلمی بیاض[1] میں اس کا یہ شعر نظر پڑا جو "دیوان" میں موجود نہیں،

درونِ جامۂ گلگون جوان چاردہ سالہ

بسانِ قطرۂ شبنم کہ بر گلُ و لالہ

[1] موجودہ کتب خانہ ایشیاٹک سوسائٹی بنگال (نمبر ۱۳۱۲۳) ورق ۱۳۵ (الف)

دیوان

میرزا کامران

فارسی

فہرست

غزلیات

چون بمقصود نشد هیچ کسی رهبرِ ما

بعد ازین خاکِ درِ پیرمغان و سرِ ما

کارِ ما چون ز درِ بستهٔ زاهد نکشود

بو کزین پس ز خرابات کشاید درِ ما

بارِگی سست و شب تیره و رهزن ز کمین

وای گر هادیٔ لطفت نشود رهبرِ ما

خو گرفتیم بدرد و غمِ عشقت الغرض

دم بدم درد و غمی بر دلِ غم پرورِ ما

وه که از شوق دلم می طپد و مضطربم

می رسد مژدهٔ وصلی مگر از دلبرِ ما

کاندران سوختم از آتش هجران کسی

که بگوشش نرسد ذرهٔ خاکستر ما

حسن تو دمبدم افزون بادا

طالعت فرخ و میمون بادا

هر غباری که ز راهت خیزد

کحل چشم من محزون بادا

خاک کو از ره لیلی خیزد

جای او دیدهٔ مجنون بادا

بندهٔ حلقه بگوش تو چو من

صد چو دارا و فریدون بادا

هر که گرد تو چو پرگار نگشت

او ازین دایره بیرون بادا

کامراں تا کہ جہاں راست بقا،

خسرو دہر ھمایوں بادا

با رقیباں ہمدم و ہمراز دیدم یار را
یارب آساں کن بمن ایں حالت دشوار را

وہ چہ باشد بیقراراں را دہد صبر و قرار
آنکہ می بخشد خرام آں سرو خوش رفتار را

در تکلم لعل او زینسانکہ می ریزد گہر
چوں نگہ دارم ز گریہ چشم گوہر بار را

غیر جاناں در جہاں چیزی نپندارد دگر
ہر کہ بردارد ز پیش ایں پردۂ پندار را

کامراں نامد مرا جز دوست چیزی در نظر
تا بکام خویش دیدم دولت دیدار را

ای کافرِ مئخوارهٔ بیباک، خدارا

رحمی بکن این سوختهٔ بی سروپا را

از اشکِ چو سیمم دلِ تو نرم نگردد

سیمین ذقنا سنگدلا لاله‌عذارا

دارم طمعِ گوشهٔ چشمی ز تو، یعنی،

خوش کن بنگاهی دلِ غم‌پرورِ ما را

شیرین پسرا لعلِ لبت آبِ حیات است

بر تشنه‌لبان قطرهٔ زان آب، خدارا

بی تو نایاب شد از ملکِ دلم طاقت و تاب

خسروِ عالمِ جانی و جهان از تو خراب

می بنوش بحریفانِ موافق چه خوش است

خاصه در وقتِ گل و موسمِ ایامِ شباب

در نظرِ عارضِ ساقی و خرد والهٔ او

گوش بر سازِ نی و هوش بآوازِ رباب

حدِ من نیست که رُخ بر کفِ پایش مالم

گر مرا دست دهد روی بمالم برکاب

کام آں غنچه صفت غرقهٔ خوں شد دلِ من

زانکه معلوم نشد عاقبتِ کار و مآب

باز دامانِ خود آں سروِ بالا زده است

کس بدامانش مگر دستِ تمنا زده است

آتشِ عشق بود آنکه مہِ کنعانی،

عاقبت دست بدامانِ زلیخا زده است

عیبِ ما چند کنی قصهٔ صنعاں بشنو،

که بیک جلوه رخش دخترِ ترسا زده است

لبت آن آبِ حیات است که با خضر خطت

لاف از شیوهٔ اعجازِ مسیحا زده است

طلعتِ پیر چرا نورِ تجلّی دارد،

گر نه شعله زدلش آتشِ موسیٰ زده است

کامران از چه سبب هوش بدان غنچه داد

گر نه[1] در دیرِ مغان ساغرِ صهبا زده است

حلقهٔ زلفِ پریشانِ توبی چیزی نیست

غمزهٔ نرگسِ فتّانِ توبی چیزی نیست

بنجو دانند همه باده پرستانِ لبت

نشهٔ باده پرستانِ توبی چیزی نیست

راستان شیفتهٔ قامتِ دلجوی تواند،

جلوهٔ سروِ خرامانِ توبی چیزی نیست

---

[1] در تذکرهٔ وفات العاشقین "دهلی" "گرید" نوشته،

گویا خندهٔ گل دیدهٔ ای ابرِ بهار

این همه گریه و افغانِ تو بی چیزی نیست

کامران راست بگو بر رخِ آن طرفه غزال

این نگه کردنِ پنهانِ تو بی چیزی نیست

آسودگیِ خسته دلان از ستمِ اوست

خوشحالیِ ماتم زدگان از المِ اوست

خوشحالم از اندوهش و شادم بغمِ او

خوش وقت اسیری که گرفتارِ غمِ اوست

زین نامه مرا شوق دگر روی نمود است

گویا رقمِ خامهٔ مشکین رقمِ اوست

گر دست به تیغِ تو رقم کشتنِ ما را

آن کس که همه کارِ جهان در قلمِ اوست

هر سو که رود سایه صفت در پیِ اویم
هر جا که نهد پا سرِ ما و قدمِ اوست

گر ز تو چاک ست دلم، باک نیست
نیست دلی کز غمِ تو چاک نیست
با خمِ فتراکِ تو دارم سری،
گرچه سرم لایقِ فتراک نیست
طوطیِ دل را بجز از نقشِ تو،
هیچ در آئینهٔ ادراک نیست

سنبل و گل در بهارِ عارضت باهم دمید
کس بهاری این چنین در گلشنِ عالم ندید
پرده افگندی ز رُخ بازارِ مه رویان شکست
مهر چون پیدا شود گردد کواکب ناپدید

گوہری باآں دُرِ یکتای من ہسر نیافت

گرچہ عمری سیلِ اشکِ من بہ جانب دوید

پایمالِ توسنش آمد سرِ اہلِ نیاز

بر سمندِ ناز ہر گہ شہسوارِ من رسید

رسید مژدہ کہ ایام وصلِ یار آمد

گذشت فصلِ دی و موسمِ بہار آمد

ز عندلیبِ چمن نالہ و فغاں برخاست

مگر ز پیکِ صبا نامۂ بہار آمد

ز سبزہ در قدم اُفتاد فرش زنگاری

شگوفہ سیم بکف از پئی نثار آمد

تا ایں دلِ شیدائی در قیدِ جنوں اُفتاد

ہر راز کہ بنہفتم از پردہ بروں اُفتاد

بیمار غم هجران در بزم وصال تو،

مشکل که رسد روزی زینسان که زبون افتاد

ز رخسار و قدت شدم بهره مند

زهی طالع سعد و بخت بلند

رسنهای زلف تو خواهد کشید

سر سرکشان را بخم کمند

چشم بر راه تو داریم و شد ایامی چند

وقت آن شد که نهی جانب ما گامی چند

آنکه هرگز نفرستد سوی ما پیغامی چند

چه شود گر کندم شاد بدشنامی چند

تا کسی میل دلم را برخت پی نبرد

دولت وصل تو خواهم ز دلارامی چند

چیست دنیا بنای بی بنیاد

چیست گردون مدارِ سست نهاد

ز و مرادِ کسی نشد حاصل

تا دو صد داغ بر دلش ننهاد

صد گره زو بکارِ ما افتاد

گر یکی بر مرادِ دل نگشاد

دل بمهرش منه که مکاریست

که شدست آں عروسِ صد داماد

ایں ہماں پیرزن بود کز مکر

جانِ شیریں ربود از فرہاد

ایں ہمانی بود کہ خسرو را

پیشِ جاناں بکامِ دل ننهاد

هرگه که جمال تو مرا در نظر آید
صد ناله ز جانکاه ز جانم بدر آید

بالای تو چون نخل امیدست عجب نیست
از قد تو گر نخل امیدم ببر آید

رخسار تو مجموعهٔ صنعت که حسنت
هر لحظه بنوعی دگری در نظر آید

ای جهان از تو هویدا و تو از عالم پاک
هست در معرفت ذات تو عاجز ادراک

دست در حبل متین کرمت خواهم زد
روز محشر که سر خویش برآرم از خاک

شعلهٔ شمع درونم بجهان آتش زد
من که از سوز درون آه زدم آتشناک

بکام غیر شد لعل وی ای دل
شد آب زندگانی زهر قاتل

بقتل دیگران شمشیر بسته
من از غم مردم و دلدار غافل

چه خنجر می کشی بر قتل عشاق
من افتاده چو مرغ نیم بسمل

وصالت خواهش دلهای مشتاق
جمالت قبلهٔ رندان مقبل

بهر تیره مشو همدم که از خاک
شود آب روان آلودهٔ گل

ز سرو قامتت قدم خمیده
تو گشته جانب اغیار مایل

غمت را کا قرآں در دل نهفته
که باشد گنج را ویرانه منزل

مرا چوں کوه درد ی از تو بر دل
چساں بار سفر بندم بمحمل

ز زلفِ او گسستن چوں توانم
چو دل بستم باں مشکیں سلاسل

ره و رسم صلاح از من مجوئید
ز دیوانه نیاید کارِ عاقل

چو رخسارِ ترا یکبار دیدم
شدم یکبارگی از خویش غافل

ز صورت چوں بمعنی راه بردی
باو پیوند و از اغیار بگسل

زگریہ غرقۂ بحرِ سرشکم

دریں دریا ندارم فکرِ ساحل

ازاں رو کام آں قدم دوتا شد

کہ باآں طاقِ ابرو گشت مایل

گرچہ سیلِ غمِ ہجراں تو از بنیادم

نظرے کن کہ براہِ تو زپا افتادم

خاک گشتم بسرِ راہ تو برمن بگذر

پیش از آندم کہ دہد بادِ فنا بربادم

منم آں مفلسِ شیدا کہ دریں دیرِ کہن

حاصلِ کون و مکاں را بہوایت دادم

دیدہ با یادِ رخت از دو جہاں پوشیدم

چشم بر عارضِ خوبانِ جہاں نکشادم

باز شوری لبِ شیرینِ تو می انگیزد

میشود تازه مگر قاعدهٔ فرہادم

من کیم تا کنم از تو طمعِ مہر و وفا

این قدر بس که بجور و ستمت معتادم

کامران نخلِ قدش چون بنظر می آید

فارغ از جلوه شمشاد و ز سرو آزادم

ای قدِ رعنای تو سروِ گلستانِ حسن

روی دلآرای تو لالهٔ بستانِ حسن

روی خوشِ مہوشت تازه گلِ باغِ لطف

سرو قدِ دلکشت نخلِ گلستانِ حسن

شمس و قمر را نماند، ماه رخا رونقی

تا تو بر آورده سر ز گریبانِ حسن

رفته رقیب از درت کم شده اندوه من

حمدِ خداوند را أَذْهَبَ عَنَّا الحَزَن

باز زلیخای شب موی سیه را گشاد

زانکه بچاه اوفتاد یوسفِ گل پیرهن

بیا لا بلای بچشم آفتِ دیں

برخ مه لقای بقد سرو سیمیں

سر رشتهٔ عیش آید بدستم

بدستم اگر افتد آں زلفِ مشکیں

بگفتم گدای توام خنده زد گفت

گدا را چه نسبت بُوَد با سلاطیں

زنیسانکه جمالِ خود آراسته می آئی

در زیدِ شکست آری در عشق بیفزائی

چون چهره بیارائی رخساره برافروزی
خود گوی کجا ماند آئین شکیبائی

گر سر بگریبانم ور ناظر خوبانم
در سینه تو پنهانی در دیده تو پیدائی

از صفحهٔ رخسارت صد نکته بیاد آمد
ای وای ازان روزی کان را بحفظ آری

گفتی که منت دانم گر خوانم و گر رانم
من بندهٔ فرمانم هر نوع که فرمائی

گر دیر نشین سازد ور رهرو دین سازد
ما را نبود یارا او راست توانائی

سودای کسی دارد باز این سر بی‌سامان
جای هوسی دارد باز این دل هرجائی

زہی زلف و رخت صد ہزار زیبائی
ہزار شوق ز تو در دل تماشائی

شکیب پیش تو کس چون کند کہ پیش لبت
بباد رفت ہمہ مایۂ شکیبائی

دلم ز دست شد و زو خبر نمی یابم
ربودہ اند مگر دلبران یغمائی

بہر طرف گذرم جلوۂ تو می بینم
بہر چہ می نگرم در نظر تو می آئی

اے حسنِ تو در کمالِ خوبی
قدِ تو در اعتدالِ خوبی

دال است بخوبیٔ جمالت
زلفِ تو کہ ہست دالِ خوبی

رخسارِ تو لاله زارِ حُسن است
چشم تو درو غزالِ خوبی

شرمنده شده گُل از خجالت
زان روست در انفعالِ خوبی

بر تشنه لبانِ خود ببخشای
ای لعلِ لبت زلالِ خوبی

در آینهٔ تو رو نموده
آن شاهدِ بی مثالِ خوبی

از خوبی خط و زینتِ خال
دادند ترا مثالِ خوبی

چون نکته بزیرِ لب فتاده
در زیرِ لبِ تو خالِ خوبی

بر حالتِ کامراں بہ بخشا ی

ای خسروِ ملک و مالِ خوبی

ابیات

ای شدہ خاکِ درت در نظرم توتیا

رُخت صبوری برفت بی تو بباد ہوا

دوش دیدم با رقیباں ہمنشیں دلدار را

چوں بروں آرم ز خاطر ایں چنیں آزار را

گر نپوشیدی رخش را زلف شبگوں کی شدی

ایں چنیں روز سیاہ و حالت در ہم مرا

عکس خطّ او فتاده اندر شراب

همچو ابری کو فتد بر روی آب

بی سگان کوی جانان زندگانی مشکل است

زندگی بی صحبت یاران جانی مشکل است

بیا بیا که دلم بی تو غرقهٔ خون است

ببین ببین که ز هجر تو حالِ من چون است

ای دل ایّامِ جوانی پنج روزی بیش نیست

وقتِ عیش و کامرانی پنج روزی بیش نیست

خوش آنکه بوصل تو دلم دسترسی داشت

هر لحظه ز شوق تو هوا و هوسی داشت

تیر غمت از دل ویران گذشت

درد من خسته ز درمان گذشت

گر نه در سر هوس وصل تو ای جان باشد

مردن از محنت هجران تو آسان باشد

هر که از آلایش خود پاک نیست

رهرو این راه خطرناک نیست

می کُشد گرچه مرا گفتارت

میدهد جان لبِ شکربارت

راستان شیفتهٔ قامتِ دلجوی تواند

روی در سجدهٔ محرابِ دو ابروی تواند

ای قدِ موزونِ تو شاخِ گلستانِ بهار

مصحفِ روی تو نازل گشته در شانِ بهار

گرچه بسی خوب بود لاله زار

نیست بزیبائی رخسارِ یار

بادیگراں ز دوراں عیش و نشاط حاصل

حاصل مرا ز دوراں درد و غمیست بردل

تو نازپروری و ما نیازمند توئیم

ترحمی که اسیریم و مستمند توئیم

کامران سر بجیب برده گر

در خیالش تاملی دارد

در فراقت اگر بمیرم من

چه عجب از رخت جدا شده ام

تو شهِ ملک حسنی و ما همه مبتلای تو
خسرو با حشم توئی خسته دلان گدای تو

خورشید ندارد تاب در پیشِ جمال تو
پست است بسی طوبیٰ از تازه نهال تو

پیش قدِ تو بنفشه با همه شرمندگی
تکیه بر گل کرده و بهرِ ادب برخاسته

قطعات

ای برادر ز من شنو سخنی
که ازاں بهره ور شوی شاید

دل بکارِ جهان منه که ازان

بارِ غم بر دلِ تو افزاید

کارِ عقبیٰ بساز ورنه ترا

کار و بارِ جهان چه کار آید

ای که در شیوهٔ خلافِ سخن،

مشتهر شد در جهان فسانهٔ تو

تاکنون بر خلافِ عهد اگر

بعد ما از تو شد، بهانهٔ تو

این زمان هم خلاف میگوئی

آزمودیم تا بخانهٔ تو

ای آنکه بهر محفل و مجلس ہمہ کس
باسینۂ پرکین رخ پرچیں بدر آئی
گفتی کہ گرفت است دل از خانۂ عمرم
وقت است کزین خانہ خرکیں بدرآئی

رُباعیات

تا شیفتۂ طرّۂ جاناں بودم
برہم زدہ و بی سروساماں بودم
فریاد کہ آوارۂ دوراں بودم
القصہ اسیر دردِ ہجراں بودم

در آرزوی قدِ تو دالی گشتم

از فکرِ دو ابرویت هلالی گشتم

اندر هوسِ لب، و میانت جانا

القصه، منِ خسته خیالی گشتم

شوخی که همیشه می کنی جور و ستم

جز جور و ستم نمی کنی لطف و کرم

با درد و غم فراقت افزای

بر گشتنِ من بس است جانان اَلَم

ای بادِ بآن یار سلامم برسان

در خلوتِ وصلِ او پیامم برسان

بر صبح وصال و شام زلفش بگذر

یعنی که دعای که دعای صبح و شام برسان

یارب ز کرم دری برویم بگشای

زنگ غیر از دل حزینم بزدای

پیوند من از جمله علایق بگسل

از هر دو جهان سوی خودم راه نمای

مثنویات

سخن پرداز این شیرین حکایت،

چنین کرد از کهن پیران حکایت

زلیخا کز مه کنعان جدا ماند

به محنتهای دوری مبتلا ماند

نوائی بی نوائی ساز کرده
سرود بی خودی آغاز کرده

ز جان و دل فغان و آه برداشت
ز سینه نالهٔ جانکاه برداشت

بمژگان گوهر نایاب می سُفت
بآه و ناله و فریاد می گفت

که واویلا ز دردِ دوریٔ تو
فغان از محنتِ مهجوریٔ تو

تا چه سازد جهانِ بی سر و بُن
غافل از مکرِ آسمانِ کهن

رفت کارم ز دست و دست از کار
نیست کارم بغیرِ نالهٔ زار

نی میسر وصال یار مرا

نی جدا از رخش قرار مرا

نی ز نخل امید من ثمری

نی ز تخم نشاط و عیش بری

نگشاید دلم ز باغ و بهار

نیست مقصود من ز جمله نگار

مه تو خم شده ابرویت

لاله خونین جگری از رویت

گل ز دست تو گریبان زده چاک

بی تو انداخته خود را بر خاک

ته به ته غنچه ز تو غرقهٔ خون

از درون آتش دل داده برون

سوی سبزه نکهت افتاد است

سبزه بر خاکِ رہت افتاد است

بلبل از شوقِ تو نالاں در باغ

ہر دم انداختہ افغاں در باغ

ما کہ از شوقِ تو داغی داریم

از ہمہ و ہر فراغی داریم

ساقی نامہ

بیا ساقی آں می کہ جاں پرور است

کہ جانِ حزیں مرا درخور است

بمن دہ کہ دوران کمینِ من است

پی قصدِ جانِ حزینِ من است

بیا ساقی آن جامِ گیتی نمای

که محنت زدایست و عشرت فزای

بمن ده که گویم خروشان دست

که پیمانهٔ عمر خواهد شکست

بیا ساقی آن می که خامی رهد

ز دُنیا و عقبیٰ خلاصی دهد

بمن ده که اینها نباید مرا

برو مستیٔ او رباید مرا

بیا ساقی آن آبِ حیوان بیار

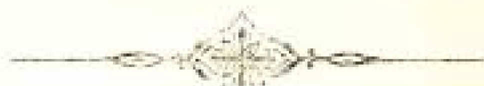
که ایام عیش است و فصل بهار

بمن ده که دورِ جوانی گذشت

زمانِ میِ ارغوانی گذشت

بمن ده که دوران غلام من است

مغنّی و مطرب بکام من است

غلط نامہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴	۱۰	اسے	سے
۷	۵	مثنوی	مثنوی سے
"	۱۳	قازان	کازان
۸	۱۶	کا	کے
۱۳	۱۲	غزنین	غزنین
۱۷	۴	پیشتر از پیشتر	بیشتر از پیشتر
۱۹	۹	لویدی	نویدی
۲۵	۱۷	کامران مدد	کامران کی مدد
۲۷	۱۶	افاغنہ	افاغنہ
۲۸	۱	یلی	یکی
۳۲	۵	بازکی	بارکی
۳۵	۶	ہے	سے
۳۶	۱۶	تذکرۃ الواقعات آیا	مختصر آیا
۳۷	۱۴	درمھان	درمیان
۳۸	۳	روگا	روکا
۴۳	۱۶	وجود	موجود
۴۴	۵	منتخب الکباب	منتخب اللباب
۵۳	۱۹	امیرازاقی	میرازاقی
۵۶	۱۳	ص۱۶۱۶	ص۶۱۶
۵۷	۷	لعبت	لبت
"	۱۳	یتقریب	بتقریب

نوٹ :- ص۵۳ پر خواجہ محمود اسحٰق شہابی (کاتب دیوان کامران) کے متعلق جو نوٹ ہے اس میں ترمیم کی ضرورت ہے، جو انگریزی دیباچہ میں کردی گئی ہے

ment Colege, Lahore, who unfortunately lost it a few years ag

(ii) That the original seal of Kamran is in possession
Mawlawi Hifz-ur-Rahman, the enterprising editor of *Hifz-ul-'Ulu*
(i.e. Urdu Encylopaedia).

In conclusion, I have to express my indebtedness to M
A. H. Harley, M.A., Principal, Islamia College, Calcutta; Nawwa
Sayyid Nasir Husain Khan, *Khayal*; Professor Hafiz Mahmud Kha
Shirani of Lahore; Dr. G. Kar, M.A., Ph.D., and Mr. Sayyi
Muhammad 'Usman, M.A., of Patna, for their sympathy and hel

I am also grateful to Mr. Wali-ud-Din Khuda Bakhsh, Libr
rian, Oriental Public Library, Patna, for granting me every facilit
while I was working in the Library.

M. MAHFUZ-UL-HAQ.

Presidency College,
Calcutta,
January 1, 1929.

—and his namesake Khwaja Mahmud *Mukhlis*,[78] with whom h[e] is often identified.

10.—IS THE DIWAN COMPLETE?

The considerations which led me to examine the question o[f] the completeness of the *Diwan* were, first, that as this copy wa[s] transcribed during the life-time of the author[79] it was impossibl[e] that it should have contained poems composed after the transcrip-tion of the *Diwan* and, secondly, that as the copy was made "i[n] haste"[80] it was natural that a number of verses not ready to han[d] might have been omitted from the present copy. With the abov[e] considerations in view, I have examined several biographical work[s] and anthologies and am glad to find that my efforts have prove[d] fruitful. I have been able to gather a number of verses which ar[e] not included in this hastily-prepared copy. I have collected th[e] above verses from *Haft Iqlim*,[81] *Makhzan-ul-Ghara'ib*,[82] *'Urafat-u[l]-'Ashiqin*,[83] *Riyaz-ush-Shu'ara*,[84] and two manuscript Anthologies, the examination of other biographical works, both printed an[d] manuscript, being of little avail. I am confident, however, tha[t] a minute examination of other manuscript *Tadhkiras* and Antholo-gies will not be without advantage.

11. MISCELLANEOUS.

After the above was in type, I visited Lahore in connectio[n] with the Fifth Session of the All-India Oriental Conference (1928[)] and was glad to receive the following additional information:—

(i) That a MS. of the *Diwan* of Kamran was in possessio[n] of my esteemed friend Qazi Fazl-i-Haq, M.A., Professor, Gover[n-]

A specimen of the signature of Shihabi's father, Ishaq ush-Shihabi is giv[en] by Sarre (F.) and Martin (F. R.) in their *Meisterwerken Muham. Kunst i[n] Munchen*, 1913, (Vol. I, Plate 31a).

[78] For his life See *Tuhfa-i-Sami* (my copy, p. 133, transcribed from the O. [P.] Library MS. No. 682); *Tadhkira-i-Khushnawisan* (Bib. Indica Series), p. 8 *Mira'at-ul-'Alam*, p. 417b.

[79] The colophon runs thus:—"The *Diwan* of the exalted *Hazrat*, *may God pr[o]tect him from calamities and misfortunes*, was completed, in haste, at the han[d] of the weak slave Mahmud bin Ishaq ash-Shihabi al-Harawi."

[80] See Colophon.

[81] A. S. B. MS., No. D327, p. 234.

[82] O. P. Library MS., p. 724.

[83] O. P. Library MS., Fol. 616b, 617a.

[84] A. S. B. MS., D. 102, Fol. 377b.

[85] A. S. B. MS., M. 5, Fol. 315b, and M. 2, Fol. 135a.

Persian Catalogue of the Library.[76] I do however confess tha describing the manuscript I have been able to add little to w has already been written by Khan Bahadur 'Abdul Muqtadi his *Catalogue*, except that I have given some more facts about life of Mahmud bin Ishaq ash-Shihabi[77]—the Scribe of the *Di*

---

[76] *Catalogue of Persian and Arabic MSS. in the O. P. Library, Patna, Vol* pp. 145-156.

[77] Khwaja Mahmud ash-Shihabi, who must not be confounded with S Mahmud *Mahbis* of Nishapur, (as was done in *Tadhkira-i-Khushnawisan*, p. 83, w was a distinguished pupil of Mir 'Ali. The story of Shihabi's circulating his handwritings in the name of his illustrious master is too well-known to need re tion. (See '*Alam 'Arai 'Abbasi*, Bahar MS., No. 52, fol. 45 *b*; *Mir'at-ul-'A* Bahar MS., No. 11, fol. 269*b*; *Tadhkira-i-Khushnawisan*, p. 83).

However, the following account of Khwaja Mahmud, which is taken f an apparently unique work composed about 950 A.H., is of particular value a comes from the pen of a historian who was contemporary with our scribe:

"Khwaja Mahmud Harawi is the son of Khwaja Ishaq of Siyawashan. came from Herat to Samarkand and Bukhara and was brought up there. is a declared pupil of Mir 'Ali, but all the people express the opinion tha is superior to Mir 'Ali. The verses which Mir 'Ali wrote about him ar follows. . . . . . Now-a-days he is in Balkh enjoying the patronage of the r of the place."

The history from which the above extract is given appears to be unique deserves a closer examination as it contains an interesting account of 'Arab Persian Calligraphers and was composed at a time (i.e. middle of 10th cen *Hijra*) when the art of Persian calligraphy was at its best. Unfortunately, MS. is defective at the beginning, but I am sure that Professor Mahmud K Shirani, the owner of the MS., through whose courtesy I have been able to give above extract, will succeed in finding out its title and the name of its author.

I have been able to trace the following specimens of the calligraphy of Shihabi in the various Oriental and European libraries:—

(*i*) A *Wasli* in the Art Collection of my friend Mr. A. Ghose, who has kindly permitted me to reproduce it in this book.

(*ii*) A *Wasli* in the British Museum, (Rieu, *Supplement*, p. 252).

(*iii*) A *Wasli* in the Bodleian Library, Oxford (Sachau and Ethé, No. 2083)

(*iv*) A MS. copy of Selections from *Risala-i-'Abdullah Ansari*, dated 944 A preserved in the O. P. Library, Patna.

(*v*) Two *Waslis* in the *Bibliothèque Nationale*. (See Blochet's *Les Enlumin de Manuscrits Orientaux Turcs, Arabes, Persans de la Bibliothèque Nationale*, 120, 156.)

(*vi*) A MS. of *Yusuf Zulaikha*, transcribed in 965 A.H., in the collection of Sarre of Berlin (See Schulz's *Die persisch-islamische miniaturmalerei*, Plates 125; and E. Kuhnel's, *Miniaturmalerei im Islamischen Orient*, Plate 71.

(*vii*) A MS. copy of *Humayun Nama* in the St. Petersburg Library, Rosen's *Les Manuscrits Persans de L' Institute des Langues Orientales*, p. 142.

literary attainments and abilities of the Mirza. I have shown t
the Mirza was in all probability well-versed in *Fiqh*[65] (Muslim Jur
prudence) and was certainly no mean poet either. Like Babur
wrote in Turkish and Persian and, at the early age of twenty-o
he could compose graceful verses in both the languages.[66]

I have laid particular stress on the extemporising abilities
the Mirza and have quoted several instances from his life whi
point to the fact that he could improvise verses and that he co
make use of apt quotations from others. I have also given
tracts from Badayuni,[67] Amin Ahmad Razi[68] and 'Ishqi,[69] quoti
their opinion on the poetical abilities of the Mirza and have, af
giving my own estimate of his poetry, also shown that the auth
of *Riyaz-ush-Shu'ara*,[70] *Majma'-un-Nafa'is*,[71] *'Urafat-ul-'Ashiqi*
Makhzan-ul-Ghara'ib,[72] *Safina-i-Khushgu*[73] and *Subh-i-Gulshan*[74] ha
given notices of the Mirza with appropriate quotations from
verses. I have also expressed surprise at the fact that Sam Mir
a contemporary prince who has left biographical notices of Hu
yun and Hindal, has altogether ignored Kamran, who was
doubtedly a better poet than either of the two.

9.—MANUSCRIPT COPY OF THE DIWAN.

I have thought it fit to give in Urdu a detailed description
the valuable manuscript copy of *Diwan-i-Kamran* from which
present text is printed, but I do not consider it necessary to
produce here the contents of the Urdu original as English read
can, as I have said before, conveniently consult the well-prepa

---

[65] Babur wrote his Mathnawi, *Mubayyin*, (on Muslim Jurisprudence) for
instruction of Kamran. It also appears that the books on Muslim Jurisprude
found in the library of Ghazan Khan, were sent to Kamran (*Babur Nama*, Le
& Erskine, edited by Sir Lucas King, p. 171).

[66] We find that in 937 A.H., when nearly 21 years old, Kamran se
Ghazal to Humayun, which can be seen on page 2 of the *Diwan*. It is not
probable, however, that the Mirza may have begun the composition of verse
a very early age.

[67] *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, p. 453.

[68] *Haft Iqlim* (A. S. B. MS.), p. 234.

[69] *Nashtar-i-'Ishq* (O. P. Library MS.), p. 1493.

[70] A. S. B. MS. (No. D102), fol. 377b.

[71] O. P. Library MS., fol. 395b.

[72] ,, ,, fol. 616b, 617a.

[73] ,, ,, p. 724.

[74] *Catalogue of Persian MSS. in the Bodleian Library* (H. Ethé), p. 217.

[75] Lithograph copy, p. 337.

given brief notices of the lives of Habiba Begum,[53] A'isha Sultan,[54] Gulrukh Begum,[55] Haji Begum[56] and Gul'udhar Begum,[57] th daughters of the Mirza, and have shown on the authority c Firishta[58] and Khafi Khan[59] that only three of them, viz., Gu rukh, Haji and Gul'udhar, survived their father.[60]

I have also given a comparatively long account of the lif of Abul Qasim Mirza,[61]—the only son of Mirza Kamran,—who ha inherited the poetical talents of his father and wrote Persian poem under the pen-name of *Shaukati*.[62] He was however imprisonec and later executed at the instance of Akbar.[63] It is said that a the last moment he recited the following verse:[64]

" Destiny! haste thee not to put an end to my life,
Die I shall with all thy oppressions,—haste thee not!"

8.—KAMRAN'S LITERARY ABILITIES.

After deploring the fact that Mirza Kamran has suffered i reputation as a poet on account of the apathy shown by the hi torians of Akbar and those who wrote after them, I have paid tribute to Badayuni, who has given his honest opinion on th

---

[53] She was married to Aq Sultan in 935 A.H., but was subsequently separate from him (*Humayun Nama*, pp. 76, 91).

[54] *Humayun Nama*, pp. 90, 92.

[55] She was married to Sultan Husain Baiqara and, after his death, took son part in the political activities of the period of Akbar. She was alive in 1023 whe Jahangir visited her. She wrote graceful verses in Persian as appears from th *'Urafat-al-'Ashiqin*, (O. P. Library MS., fol. 631a) and *Tadhkira-i-Subh-i-Gulsha* (p. 348).

[56] For her life see *Akbar Nama*, Vol. III, p. 145; *Humayun Nama*, p. 17 and the excellent notes of Mrs. Beveridge in the *Humayun Nama*, (Appendi p. 211).

[57] She accompanied Haji Begum on her pilgrimage to Mecca in 983 A.I (*Akbar Nama*, Vol. III, p. 145).

[58] *Tarikh-i-Firishta*, p. 241.

[59] *Muntakhab-al-Lubab* (Bib. Indica Series), Vol. I, p. 122.

[60] They were married to Ibrahim Husain Mirza, Shah Fakhruddin Mashh Rizawi, and Mirza 'Abdur Rahman Mughal, respectively.

[61] I have tried to show, by quotations from the *Akbar Nama* (Vol. I, pp. 22 227) and the *Humayun Nama* (pp. 76, 90), that Abul Qasim Mirza and Mirza Ibr him are identical.

[62] *Haft Iqlim* (A. S. B. MS. D. 327), p. 234; *Nashtar-i-'Ishq* (O. P. Librar MS.), p. 970; *Makhzan-al-Ghara'ib* (O. P. Library MS.) p. 390.

[63] *Tarikh-i-Firishta*, Vol. I, p. 241.

[64] *Haft Iqlim* (A. S. B. MS., D. 327), p. 234.

at the camps of Humayun[44] and the events that followed this.
have relied mostly on the accounts of Gulbadan Begum and Jauh
and have shown how, at the persuasion of the Amirs, the Mir
was ordered to be blinded.[45] I have given a long extract fro
Jauhar,[46] who had been appointed along with a number of oth
to carry out this terrible order (960 A.H.).[47] I have next de
cribed the meeting between Kamran and Beg Muluk[48] and al
between him (Kamran) and Humayun.[49] After this intervi
the Mirza was permitted to proceed to Hijaz, but before doing
he stayed in Sind with Sultan Husain Arghun, his father-in-law
Afterwards he proceeded with his wife Jujak Begum to Mecc
where he died[51] after performing three, or, according to some, fc
pilgrimages.[52] His brother Mirza 'Askari also died on his w
to Mecca.

7.—KAMRAN'S ISSUE.

In this section I have relied mostly on the valuable notes
Mrs. Beveridge, who has given an excellent account of the daug
ers of the Mirza in her edition of the *Humayun Nama*. I ha

---

[44] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 327.

[45] According to Abul Fazl a *Mahzar* was presented by the Amirs demand
the execution of Kamran, but, according to Gulbadan Begum (*Humayun Na*
p. 96), the *Mahzar* was presented at the instance of Humayun himself.

[46] *Tadhkirat-ul-Waki'at*, O. P. Library MS., fol. 38a.

[47] According to Jauhar, Sayyid Muhammad, Khanjar Beg, 'Ali Dost and '
Beg, were also appointed to assist him. The account of Abul Fazl is unsatisfact
and one-sided.

[48] Beg Muluk was the favourite slave of Kamran. The verse recited on
occasion will be found on p. 35 of the Urdu Introduction.

[49] *Tadhkirat-ul-Waki'at* (Stewart), p. 108; *Akbar Nama*, Vol. I, p. 320
English Translation of the same by H. Beveridge, p. 606n; *Tarikh-i-Muzaf*
(A. S. B. MS.), pp. 26, 27 and *Tarikh-i-Firishta* (Bombay) p. 241.

[50] The best account which I have found so far, is in *Tarikh-i-Sind* of Muh
mad Ma'sum Bakari (A. S. B. MS. p. 181), from which I have given a l
extract.

[51] According to *Akbar Nama* (Vol. I, p. 331) the Mirza died on the 11th D
Hijja, 964, but Muhammad Ma'sum, whose account appears to be more relia
says that he died on the 9th.

[52] According to *Akbar Nama* (Vol. I, p. 331), *Ma'athir-i-Rahimi*, (Vol.
p. 601), *Mira'at-ul-'Alam* (MS. fol. 154b) and *Tarikh-i-Firishta* (Vol. I, p. 2
the Mirza performed *three* Hajj, while Badayuni (*Muntakhab*, Vol. I, p. 452) s
four. I have also quoted the elegies and the *Tarikhs* written by Mawlana Qa
Kahi and *Waisi* (from Badayuni) and *Murawwat* (from *Tadhkira-i-Nashtar-i-'I*
O. P. Library MS., p. 1,493).

Qaracha Khan;[37] and, finally, the guerilla war in which Mi Hindal lost his life[38]—are among the more important events c cussed in the section.

5.—KAMRAN IN INDIA.

I have dealt in this section, with the life of the Mirza at court of Salim Shah, the Afghan, whom he had approached in hope of getting reinforcements but who had received him, to utter disappointment, as a most unwelcome guest and had s jected him to various kinds of humiliation.[39] There his liter abilities were (as the extracts from authoritative works, given the Urdu Introduction, show), tested more than once;[40] but in of them he triumphed completely to the frenzied disgust of unscrupulous host. However, when the Mirza found out that was a virtual prisoner in the hands of the wily Afghan host, managed to effect his escape in the guise of a woman and t the road to Kabul.[41] But on the way he was captured by Sul Adam Ghakar, who sent the "good news" to Humayun, acc pained by a request that he might be granted an interview.[42] T Mirza also sent a letter and a *Ghazal*[43] which undoubtedly wer belated *apologia*.

6.—THE LAST DAYS OF THE MIRZA.

This section opens with the arrival of Mirza Kamran un the escort of Sultan Adam Ghakar and Mun'im Khan, *Khan Khan*

---

[37] Akbar Nama, Vol. I, pp. 305, 306; Two boxes containing the book Humayun, which were taken by Kamran at Qapchaq, were recovered by Huma

[38] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 311-314; *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, pp. 455; *Humayun Nama*, pp. 94, 95.

[39] *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, pp. 389, 390; *Tarikh-i-Sind* of Muham Ma'sum Bakari (A. S. B., Copy), p. 179; *Tarikh-i-Salatin-i-Afaghina* of Ahmad gar (Buhar Library MS.), fol. 202; *Tarikh-i-Firishta* (Bombay), p. 240. The au of *Tarikh-i-Da'udi* is perhaps the only historian who says that after a poetical Salim Shah did not ill-treat the Mirza. (Elliot, Vol. IV, p. 498).

[40] The "first" test is mentioned by Badayuni, (*Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vo p. 390); and the "second" by 'Abdullah, *Tarikh-i-Da'udi*, (Elliot, Vol. p. 498).

[41] *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, p. 390; *Tarikh-i-Firishta*, (Bombay), p. for fuller details see *Akbar Nama*, Vol. I, p. 325.

[42] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 326.

[43] The Mirza sent the letter through his servant Jogi Khan; the *Ghaza* not found in the current texts of *Akbar Nama* but, according to Mr. Bever (who has very kindly sent me several interesting particulars about the Mirza is given on fol. 319 of the famous Bilgram MS. of *Akbar Nama* (See J. R. A. 1903, pp. 115-122).

at the camps of Humayun[44] and the events that followed this. I have relied mostly on the accounts of Gulbadan Begum and Jauh and have shown how, at the persuasion of the Amirs, the Mir was ordered to be blinded.[45] I have given a long extract fr Jauhar,[46] who had been appointed along with a number of oth to carry out this terrible order (960 A.H.).[47] I have next d cribed the meeting between Kamran and Beg Muluk[48] and al between him (Kamran) and Humayun.[49] After this intervi the Mirza was permitted to proceed to Hijaz, but before doing he stayed in Sind with Sultan Husain Arghun, his father-in-law Afterwards he proceeded with his wife Jujak Begum to Mec where he died[51] after performing three, or, according to some, fo pilgrimages.[52] His brother Mirza 'Askari also died on his w to Mecca.

7.—KAMRAN'S ISSUE.

In this section I have relied mostly on the valuable notes Mrs. Beveridge, who has given an excellent account of the daug ers of the Mirza in her edition of the *Humayun Nama.* I ha

---

[44] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 327.

[45] According to Abul Fazl a *Mahzar* was presented by the Amirs demand the execution of Kamran, but, according to Gulbadan Begum (*Humayun Na* p. 96), the *Mahzar* was presented at the instance of Humayun himself.

[46] *Tadhkirat-ul-Waki'at*, O. P. Library MS., fol. 38a.

[47] According to Jauhar, Sayyid Muhammad, Khanjar Beg, 'Ali Dost and ' Beg, were also appointed to assist him. The account of Abul Fazl is unsatisfact and one-sided.

[48] Beg Muluk was the favourite slave of Kamran. The verse recited on occasion will be found on p. 35 of the Urdu Introduction.

[49] *Tadhkirat-ul-Waki'at* (Stewart), p. 108; *Akbar Nama*, Vol. I, p. 330 English Translation of the same by H. Beveridge, p. 606n; *Tarikh-i-Muzaf* (A. S. B. MS.), pp. 26, 27 and *Tarikh-i-Firishta* (Bombay) p. 241.

[50] The best account which I have found so far, is in *Tarikh-i-Sind* of Muh mad Ma'sum Bakari (A. S. B. MS. p. 181), from which I have given a l extract.

[51] According to *Akbar Nama* (Vol. I, p. 331) the Mirza died on the 11th D Hijja, 964, but Muhammad Ma'sum, whose account appears to be more relia says that he died on the 9th.

[52] According to *Akbar Nama* (Vol. I, p. 331), *Ma'athir-i-Rahimi*, (Vol. p. 601), *Mira'at-ul-'Alam* (MS. fol. 154b) and *Tarikh-i-Firishta* (Vol. I, p. 2 the Mirza performed *three* Hajj, while Badayuni (*Muntakhab*, Vol. I, p. 452) *four*. I have also quoted the elegies and the *Tarikhs* written by Mawlana Qa *Kahi* and *Waisi* (from Badayuni) and *Murawwat* (from *Tadhkira-i-Nashtar-i-'I* O. P. Library MS., p. 1,493).

Qaracha Khan;[37] and, finally, the guerilla war in which Mi
Hindal lost his life[38]—are among the more important events c
cussed in the section.

5.—KAMRAN IN INDIA.

I have dealt in this section, with the life of the Mirza at
court of Salim Shah, the Afghan, whom he had approached in
hope of getting reinforcements but who had received him, to
utter disappointment, as a most unwelcome guest and had s
jected him to various kinds of humiliation.[39] There his liter
abilities were (as the extracts from authoritative works, given
the Urdu Introduction, show), tested more than once;[40] but in
of them he triumphed completely to the frenzied disgust of
unscrupulous host. However, when the Mirza found out that
was a virtual prisoner in the hands of the wily Afghan host,
managed to effect his escape in the guise of a woman and t
the road to Kabul.[41] But on the way he was captured by Sul
Adam Ghakar, who sent the "good news" to Humayun, acc
pained by a request that he might be granted an interview.[42] T
Mirza also sent a letter and a *Ghazal*[43] which undoubtedly wer
belated *apologia*.

6.—THE LAST DAYS OF THE MIRZA.

This section opens with the arrival of Mirza Kamran un
the escort of Sultan Adam Ghakar and Mun'im Khan. *Khan Khan*

[37] Akbar Nama, Vol. I, pp. 305, 306; Two boxes containing the book
Humayun, which were taken by Kamran at Qapchaq, were recovered by Huma

[38] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 311-314; *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, pp.
455; *Humayun Nama*, pp. 94, 95.

[39] *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, pp. 389, 390; *Tarikh-i-Sind* of Muham
Ma'sum Bakari (A. S. B., Copy), p. 179; *Tarikh-i-Salatin-i-Afaghina* of Ahmad
gar (Buhar Library MS.), fol. 202; *Tarikh-i-Firishta* (Bombay), p. 240. The au
of *Tarikh-i-Da'udi* is perhaps the only historian who says that after a poetical
Salim Shah did not ill-treat the Mirza. (Elliot, Vol. IV, p. 498).

[40] The "first" test is mentioned by Badayuni, (*Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vo
p. 390); and the "second" by 'Abdullah, *Tarikh-i-Da'udi*, (Elliot, Vol.
p. 498).

[41] *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, p. 390; *Tarikh-i-Firishta*, (Bombay), p.
for fuller details see *Akbar Nama*, Vol. I, p. 325.

[42] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 326.

[43] The Mirza sent the letter through his servant Jugi Khan; the *Ghaz*
not found in the current texts of *Akbar Nama* but, according to Mr. Beveri
(who has very kindly sent me several interesting particulars about the Mirza
is given on fol. 319 of the famous Balgram MS. of *Akbar Nama* (See J. R. A.
1903, pp. 115-122).

referred to Humayun's wanderings in Sind and to his marc
towards Qandahar, from where he was turned back by ' Askar
and finally forced to proceed to ' Iraq and Hijaz.[24]

4—HUMAYUN'S RETURN FROM PERSIA.

I have discussed in this section the events that followed th
return of Humayun from Persia and have also described at co
siderable length the battles that were fought with varying fortun
on either side. The capture and re-capture of Kabul;[25] the expu
sion of Kamran from Qandahar;[26] the third siege of Kabul;[27] th
flight of Kamran to Ghur and capture of Badakhshan;[28] the defe
of Hindal at the hands of one of the generals of Kamran wh
had deserted Humayun;[29] the march of Humayun against Kamra
and the letters that passed between them during the last stages
the battle;[30] the proposed departure of Kamran to Mecca an
his return and interview with Humayun; the conclusion of a treat
of peace between the brothers, and the treachery of Kamran;
the opposition of Mirza Sulaiman and Mirza Ibrahim to Kamra
on account of an act of folly on the part of the latter;[32] the fa
of Kamran having been robbed by the Uzbegs and his consequen
distress[33] and the request made by him to Humayun for an inte
view;[34] the sudden change of front by Kamran and an unprovoke
attack on Humayun at Qapchaq[35] and the subsequent capture
Kabul;[36] the defeat of Kamran at Char Karan and the death

---

authority of Hamida Banu Begum that Humayun sent a Persian Quatrain to Ka
ran reproving him for his arrogance. (*Humayun Nama*, p. 48; for the Quatra
see Urdu Introduction, p. 17).

[24] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 191.

[25] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 244, 258; *Humayun Nama*, p. 78.

[26] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 238-245.

[27] Gulbadan Begum, who was an eye-witness, has given a graphic descripti
of the siege, (*Humayun Nama*, pp. 79-83); *Akbar Nama*, p. 267; *Tadhkirat-*
Waki'at of Jauhar (Stewart), p. 87.

[28] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 268, 271.

[29] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 272; *Tadhkira*, pp. 88, 89.

[30] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 278, 279; *Tadhkirat-al-Waki'at*, p. 91.

[31] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 279, 282.

[32] *Humayun Nama*, p. 89. For an account of the battles see *Akbar Nam*
Vol. I, pp. 292, 293.

[33] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 293; *Humayun Nama*, p. 90.

[34] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 294.

[35] *Humayun Nama*, p. 90.

[36] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 301.

Next, I have discussed at some length the causes that led the conflict between Humayun and Kamran, and have e deavoured to show that Kamran has suffered much in reputati at the hands of the historians of Humayun and his son Akb most of whom have presented one side of the picture only. have indeed admitted the fact that Kamran cannot be exonerat from all the charges levelled against him; but I have urged tha share at least of the responsibility falls on Humayun also. I ha discussed this point at some length and have adduced weigl evidences in support of my argument. In describing the eve that followed the rupture between the two brothers I have ma use of original authorities and, after referring to Kamran's batt with Sam Mirza Safawi[19] and his final triumph over the Safawic of Persia, I have begun the narrative from the defeat of Humay at Chausa.[20] I have referred to the indifference of Kamran, Hin and 'Askari and have shown that the real cause of Kamra passive attitude was his serious illness, which, as he supposed, v due to Humayun having poisoned him.[21] I have narrated t circumstances in which Kamran left Agra,[22] followed by the a vancing columns of Sher Shah, and have shown how on arri at Lahore the former attended a meeting at which all the broth were present and that how they dispersed without deciding up any definite plan of action. I have also discussed the propos and counter-proposals, claims and counter-claims of the brothe I have also referred to a minor incident, namely, that Kamran c not accept an invitation of Humayun to attend a meeting at wh the envoy of Sher Shah was to have been present.[23] Next, I ha

---

Diwan and the second, which I have traced from *Haft Iqlim*, (A. S. B. C D. 327, p. 234) will be found on p. 11 of the Urdu Introduction. Kamran awarded Hisar-i-Firuza in return for his first *Ghazal* (*Haft Iqlim*, A. S. B. M p. 232).

[19] Sam Mirza had been besieging Qandahar for eight months, but Kam relieved the town in 946 A.H. Next Shah Isma'il Safawi captured the town was again turned back by Kamran. (*Akbar Nama*, Vol. I, p. 125; for the *Tar* see *Tabaqat-i-Akbari*, Nawal Kishore edition, p. 195; and *Muntakhab-ut-Tawar* Vol. I, p. 345).

[20] 9th Safar, 946 A.H. (7th June, 1539 A.D.).

[21] *Humayun Nama*, pp. 43-45; *Tarikh-i-Rashidi* (translated by Ellis & Ro pp. 472-474; *Akbar Nama*, Vol. I, p. 162; *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, p.

[22] *Tarikh-i-Rashidi*, p. 481; *Humayun Nama*, pp. 49, 50; *Akbar Nama*, 168, 169.

[23] Kamran refused the invitation on the ground that he did not like to occ an inferior position at the meeting to Humayun. Gulbadan Begum says on

Jurisprudence, entitled *Mubayyin,*[9] for the instruction of Kamr
It appears that the *Mathnawi* was rather difficult and abstruse,
Zain-ud-Din Khwafi,[10] a courtier of Babur, wrote a comment
on the same, which is known as *Mubin.* We also learn that
935 A.H., Babur sent[11] to Kamran his *Risala-i-Walidiya*[12] and
poems composed in Hindustan,[13] and also specimens of the Bab
Khatt.[14] Again it is on record that Kamran received a copy
Tuzuk-i-Baburi[15] and a portion of the library of Ghazan Khan,
ruler of Malwat.[16] Beyond this, I have been unable to trace a
thing.

3.—KAMRAN AND HUMAYUN: THE STRUGGLE FOR POWER.

After mentioning Humayun's accession to the throne
837 A.H., I have referred to Kamran's occupation of Qanda
and the Panjab,[17] and also to the fact that Humayun conside
it advisable to place the two provinces under the charge of Ka
ran, who as a mark of gratitude sent him presents and *Ghazals.*[1

---

[9] *Babur Nama*, p. 449; *Akbar Nama*, Vol. I, p. 118; *Muntakhab-ut-Tawa* (Bib. Indica), Vol. I, p. 343; for a description of the work see Z. D. M. G., I p. 787; a portion of the *Mathnawi* was published by Bresine in his *Chrestom* *Turque* (Kazan, 1857).

[10] For his life see *Muntakhab-ut-Tawarikh*, Vol. I, p. 471.

[11] *Babur Nama* (A. S. Beveridge), p. 642.

[12] The *Risala* is a metrical translation of one of the tracts of Khwaja 'U dullah Ahrar, completed on the 8th Rabi' I, 935 A.H. The original is supp to have been lost but the translation is preserved in the unique MS. of *Diw Babur*, in the Rampur State Library. (*See* J. A. S. B. 1910, Extra Number).

[13] See the excellent dissertation of Mrs. Beveridge in the *Babur N* Vol. II, Appendices, pp. lviii—lxvii. These poems are supposed to be preserv the unique Rampur MS. of *Diwan-i-Babur*, which is dated 10th Rabi' II, 935 .

[14] Babur invented this script in 910 A.H., (*Babur Nama*, Text, Gibb Mem Series, fol. 144*b*) and Qazi Ikhtiyar, having learnt its principles, made c of the same in 912 A.H. (*Babur Nama*). Badayuni (*Muntakhab*, Vol. III, p. says that Babur transcribed the *Qur'an* in this *Khatt* and sent copies of the to Mecca; see also *Tabaqat-i-Akbari*, (Lucknow), p. 193.

[15] *Babur Nama* (A. S. Beveridge), pp. li, lii.

[16] *Babur Nama* (translated by Leyden and Erskine and edited by Sir L King, London, 1921), p. 171; *Humayun Nama* (Introduction), p. 5; *Akbar N* Vol. I, p. 94.

[17] *Akbar Nama*, Vol. I, p. 125.

[18] *Akbar Nama*, Vol. I, pp. 125, 126; *Ma'athir-i-Rahimi*, Vol. I, p. *Haft Iqlim*, (MS., A. S. B.), p. 232; *'Urafat-ul-'Ashiqin*, (O. P. Lib., MS.), 616b, where the verses are quoted. The first *Ghazal* will be found on p. 2 of

conveniently consult the excellent *Catalogue of Persian Manuscrip in the Oriental Public Library, Patna,*[1] which contains an accura description of the manuscript and a fairly detailed account of th life of the author. I have, however, considered it desirable to giv in bare outline the contents of the Urdu Introduction, in order t enable English readers to appreciate the various points discusse therein.

1.—EARLY LIFE.

After discussing the parentage of the Mirza and the trib connection of his mother, Gulrukh Begum,[2] I have shown that h was born in 914, or possibly in 915 A.H.[3] I have also shown th very scanty information is available regarding his early life eith from the *Babur Nama* or the *Humayun Nama;* for instance, v only learn from them that Kamran was once taken away to Sar arqand,[4] and that in 920 A.H. he received his father at Kabul We also find him once hunting and shooting with his father Charbagh.[6] However, the only two events that deserve speci mention are, first, his appointment as the *Il* of Kabul and Qand har in 932,[7] and, secondly, his appointment two years later as th Governor of Multan.[8]

2.—EDUCATION.

I have said in my Urdu Introduction that we have very scan materials on this subject also. We only learn that Babur co posed a Turkish *Mathnawi* containing an exposition of Musli

---

[1] *Catalogue of Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Libra* Patna, prepared by Khan Bahadur 'Abdul Muqtadir, (1910): Vol. II, pp. 145-1 A short description of the MS., with a selection of some *Ghazals* and their Engl translation, was published by my esteemed friend, the late Khan Sahib 'Abdul W in the *Indian Antiquary*, 1914, pp. 219-224.

[2] *Babur Nama* (Translated by A. S. Beveridge), London, 1921, p. 712; *Hum yun Nama*, edited and translated by Annette S. Beveridge, (Oriental Transla Fund Series), London, 1902, p. 233.

[3] *Babur Nama* (A. S. Beveridge), Appendix J, p. 35.

[4] *Humayun Nama*, p. 9.

[5] *Babur Nama*, p. 395.

[6] *Ibid.*, p. 417.

[7] *Akbar Nama* (Bibliotheca Indica Series), Vol. I, p. 93.

[8] *Ma'athir-i-Rahimi* (Bibliotheca Indica Series), Vol. II, p. 303. Mrs. Beveri has endeavoured to show, in her extremely valuable notes, that Kamran never t formal charge of Multan. (*Babur Nama*, p. 605).

INTRODUCTION.

The Indian Timurides have left a brilliant record of the achievements in the field of literature. Their literary accomplis ments were remarkable. They were good writers of prose ar composed graceful verses in Persian, Turkish and Urdu. Babu the founder of the dynasty, will long be remembered as the writ of the excellent *Memoirs* and the beautiful Persian and Turki poems. His sons also inherited in some measure the literary qua ties of their father. The eldest, Humayun, besides writing a nur ber of Odes and Quatrains, devoted himself to the study of Astr nomy; Hindal and 'Askari also occasionally composed poem but Kamran was by far the best as a poet among the sons Babur. His *Diwan*, which comprises both Persian and Turki poems, is preserved in an apparently unique manuscript in t Oriental Public Library at Patna. This manuscript is in the han writing of the famous scribe Mahmud bin Ishaq ash-Shihabi (w copied it during the life-time of the prince himself), and contai on the fly-leaf the autographs of Jahangir and Shahjahan, besid several seals of and endorsements by the nobles of the Mugh Court and the officers of the Royal Library. These features le an additional charm to the manuscript.

In publishing the *Diwan* I have been actuated by two ma considerations; first, it will afford an opportunity to students Persian literature to form an estimate of the merit of Kamran a poet, and, secondly, it will place before the students of t history of Persian literature in India a valuable text of the poe of a Mughal prince of the sixteenth century, and will incidental enable them to form a correct judgment of the literary attainme of the Timurides in India and to appraise the value of their co tribution to Persian literature.

I have purposely excluded the Turkish verses from this e tion, as I do not consider myself competent to edit a Turkish te nor could I secure the help of one who was competent to do so.

I think I need not offer an apology for writing my rath lengthy Introduction (which comprises fifty-eight pages) in Ur as I hope that the *Diwan* will have a wider circulation among t students of Persian literature in India, most of whom are still ign rant of English, than elsewhere. Moreover, English readers c

CONTENTS.

PLATES.

To

My Uncle,

MD. HAFIZ-UL HAQ, M.B.,

who has inspired me with an
unfailing love for Persian
Literature, this Book
is gratefully
dedicated.

THE

PERSIAN

DIWAN OF KAMRAN

(Son of Babur Padshah)

EDITED FROM THE UNIQUE MANUSCRIPT
IN
THE ORIENTAL PUBLIC LIBRARY, PATNA.

BY

M. MAHFUZ-UL HAQ, M.A.,
Lecturer, Presidency College, Calcutta.

Published by
"THE MUSLIM REVIEW" OFFICE.
21, Wellesley Square, CALCUTTA.

Copies of this book can be obtained from the Publishers or from :—

1. Manager, Dar-ul-Musannifin, Azamgarh City, (U. P.).
2. Messrs. Luzac & Co., 46, Great Russell Street, London, W. C. 1.

Price Rs. 2/- (Foreign 3*sh.*)

THE

PERSIAN

DIWAN OF KAMRAN

(Son of Babur Padshah)

EDITED FROM THE
UNIQUE MANUSCRIPT
IN THE
ORIENTAL PUBLIC LIBRARY, PATNA.

BY

M. MAHFUZ-UL HAQ, M.A.,

Lecturer, Presidency College, Calcutta.

Published by
"THE MUSLIM REVIEW" OFFICE,
21, Wellesley Square, CALCUTTA.
1929.

: Rs. 2/- (Foreign 3 *sh.*)

d by J. B. Daymond at the Calcutta Fine
Cottage, 76, Dharumtolla St., Calcutta.